

«Løslatelsens smerter»

En kvalitativ studie av utfordringene ved overgang fra fengsel til samfunn

Oscar Dommersnes Myrmell

Veileder:

Victor Andreas Lund Shammas

Universitetet i Agder, 2023

Fakultet for samfunnsvitenskap

Institutt for sosiologi og sosialt arbeid

Antall ord: 39 514

Sammendrag

Dette er en kvalitativ studie, med en kritisk, sosiologisk tilnærming til straffegjennomføring og tilbakeføring i Norge, sett i lys av den norske velferdsstaten og kriminalomsorgens rehabiliterende mandat. Gjennom intervjuer med 13 tidligere innsatte, utforsker studien følgende problemstilling: Hvilke utfordringer møter innsatte i deres tilbakeføringsprosesser fra fengsel til samfunn? For å besvare problemstillingen vil oppgaven også besvare følgende forskningsspørsmål: (1) Hvilke implikasjoner har disse utfordringene for tilbakeføringsprosessen? og (2) Hvilke tiltak kan redusere utfordringene innsatte møter på i tilbakeføringsprosessen? Studiens funn inviterer til en kritisk diskusjon av den norske velferdsstaten og norsk rehabiliteringspolitikk. Problemstillingen diskuteres i samspill med habitus, stigma og andre relevante sosiologiske teorier.

Studien viser til at domfelte står ovenfor en rekke hindringer i deres tilbakeføringsprosesser, både under og etter soning. Totalt ni hindringer blir analysert og utgjør: «soningsmodus», økt risiko- og sikkerhetsfokus, innsatt-betjent-forholdet, manglende forberedelser til løslatelse, «overgangsjokket», et komplisert velferdssystem, «negativ» sosial kapital, «gaten» og fengselets «nærvær», og behovet for å jobbe langsiktig med tilpasning. Studien viser til at tilbakeføring kan utgjøre en lang og smertefull prosess, med tilbakeslag og tilbakefall til narkotikamisbruk og kriminalitet.

En gjennomgående kritisk åre i studien er ideen om Kriminalomsorgens, men også den norske stats, «antistrukturelle» tilnærming til straff og tilbakeføring. Avslutningsvis drøftes sosiologien og strafferetten opp mot hverandre, der studien argumenterer for en bredere implementering av sosiologien i samfunnets forståelser av kriminalitet og tilbakeføring.

Forord

Etter å ha fullført 120 studiepoeng og to år ved Universitetet i Agder, er denne masteroppgaven en fysisk og symbolsk markering på min overgang fra student til ferdig utdannet «sosiolog». Det har vært en utfordrende, og spennende prosess å skrive masteroppgave: en prosess jeg kommer til å savne og se positivt tilbake på i arbeidslivet. Samtidig som det føles merkelig ut å sette punktum, gleder jeg meg til hva fremtiden vil bringe.

Jeg har mange å takke for å ha bidratt positivt til gjennomføringen av masteroppgaven. Jeg vil gjerne rette en stor takk til studiens deltakere, uten dere ville ikke studien ha vært mulig. Takk for deres villighet til å stille opp, og hvordan dere modig delte deres historier og erfaringer med meg.

Jeg vil også rette en stor takk til min veileder, Victor Andreas Lund Shammass, for gode tilbakemeldinger og hjelp underveis i studien.

Takk til mamma og pappa for språkvask og tilbakemeldinger, og for å alltid være gode samtalepartnere og støttespillere.

Til slutt fortjener min samboer Ingvild, en spesiell takk som tålmodig holdt ut med mine (ofte) sene arbeidsdager. Jeg er svært takknemlig for at du har vært ved min side på den tidkrevende reisen det er å skrive en masteroppgave.

Oscar Dommersnes Myrmell

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	2
Forord	3
1.0 Innledning	6
1.1 Presentasjon av tema.....	7
1.2 Studiens relevans.....	8
1.3 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling.....	10
1.4 Studiens oppbygning.....	10
2.0 Tidligere forskning og teoretisk rammeverk	12
2.1 Innledning.....	12
2.2 Tidligere forskning på fengsel og innsatte.....	12
2.3 Skandinavisk eksepsjonalisme.....	13
2.4 Rehabilitering.....	14
2.4.1 (Re)habilitering?.....	16
2.5 Tilbakeføring.....	18
2.6 Habitus.....	20
2.6.1 Sosialt rom, kapital og felt.....	22
2.6.2 Det sekundære habitus eksemplifisert: gatehabitus.....	23
2.7 Den totale institusjonen.....	25
2.8 Stigma.....	26
3.0 Design og metode	28
3.1 Valg av metodisk tilnærming.....	28
3.1.1 Kvalitative intervju.....	28
3.1.2 Utfordringer ved det kvalitative intervjuet.....	29
3.2 Datainnsamling og utvalg.....	30
3.2.1 Rekrutteringsprosess.....	30
3.2.2 Utvalg.....	30
3.2.3 Gjennomføring av intervju.....	32
3.2.4 Transkribering.....	34
3.2.5 Retrospektiv data.....	34
3.2.6 Databehandling og analyse.....	35
3.3 Styrker og svakheter ved valgt metodikk.....	36
3.4 Kvalitetsvurderinger.....	37
3.4.1 Gyldighet.....	37
3.4.2 Pålitelighet.....	37
3.4.3 Generaliserbarhet.....	38

3.5 Etiske refleksjoner	39
4.0 En introduksjon til datamaterialet: «mislykket» og «ambivalent» bane	41
4.1 Innledning.....	41
4.2 «Mislykket» bane:.....	41
4.3 «Ambivalent» bane:.....	45
4.4 Diskusjon.....	48
5.0 Fra fengsel til løslatelse	50
5.1 Innledning.....	50
5.2 Tilværelsen i fengselet: soningsmodus	51
5.2.1 Fengselshverdagen og «soningsmodus»	55
5.2.2 Motivasjons rolle.....	59
5.3 Rehabilitering og sikkerhet.....	61
5.3.1 Den innsatte som et «faremoment»	64
5.4 Forhold til fengselsbetjenten	66
5.4.1 Betjenten som «vokter» og «venn».....	69
6.0 Fra løslatelse til samfunn	72
6.1 Innledning.....	72
6.2 Tilbakeføring som en brå sosial overgang: «Overgangssjokk»	72
6.2.1 Overgangssjokket	75
6.2.2 Hvem sitt ansvar?	78
6.3 Tilpasning til verden utenfor: endring i livet etter fengsel.....	80
6.3.1 Den løslatte og «systemet»	81
6.3.2 Sosialt nettverk	85
6.3.3 «Gaten» og fengselets nærvær	88
6.3.4 Tilpasning til verden utenfor	93
7.0 Oppsummering og konklusjon	97
7.1 Veien videre	105
8.0 Litteraturliste.....	107
Vedlegg	118
Vedlegg A: Intervjuguide tidligere innsatte	118
Vedlegg B: Samtykkeerklæring tidligere innsatte	119
Vedlegg C: NSD-godkjenning	122

1.0 Innledning

«Jeg satt i bilen, jeg skulle på prøveløslatelse og var på vei til hjembyen. Med møteplikt da. Og kjørende mot friomsorgen, så begynte jeg å vurdere om jeg skulle gjøre et eller annet for å komme tilbake. For fengselet hadde blitt mitt trygge sted. Jeg var ganggutt, jeg trivdes på cellen, jeg visste når jeg skulle gå ut av cellen, jeg visste når jeg skulle jobbe med ganggutt-oppgavene, jeg visste når det var lufting, jeg visste tiden det var middag, jeg visste alt på en måte. Det ble denne trygge plassen for meg. Til å begynne med var det jævlig, men etter hvert så vendte jeg meg til det. Vi er jo vanedyr alle mann. Så når jeg ventet i bilen, så begynte jeg å merke et gammelt mønster: «Skal jeg kaste meg ut, skal jeg gjøre ett eller annet, si noe?», for jeg visste jo hvilke knapper jeg kunne trykke på. Men sånn ble det ikke, og jeg kom meg til friomsorgskontoret. Jeg gikk inn dørene og det første jeg sa, før de ansatte rakk å si noe, var: «Jeg skal bare bli ferdig her, så skal jeg ut og ruse meg, og så inn, tilbake til fengselet. Jeg skal hjem».

Alt var nytt, det hadde vært korona, det var jo fortsatt korona. Livet hadde gått videre i alle årene jeg hadde sittet inne. Jeg hadde jo ikke noe, jeg følte ikke jeg hadde noen tilknytning til livet ute lengre. Jeg forlot samfunnet med lite, men hadde enda mindre ved løslatelse. [...] Mitt møte med samfunnet kom som tre slag i trynet. Du skulle ha på deg maske i butikken, plutselig var det ikke ansatte i kassen, du skulle betale på automater. Jeg var ute, det var skummelt. Du føler alle kikker på deg. Jeg var vant til livet og rutinene, men så ble dette tatt fra meg: Jeg kom til nye rutiner, måtte omgås nye mennesker. Du føler at du ikke er deg selv lengre, du er en annen person, ute blant mennesker som ikke kjenner deg. Jeg følte meg ikke trygg.» (Deltaker 9)

Å bli løslatt over lengre tids soning kan utgjøre en fryktinngytende opplevelse, og ble ytterligere forsterket av koronapandemiens virkninger. Pandemien utgjør derimot ikke en begrensning av funnet, men en forsterkning av et fenomen som ofte inntreffer ved løslatelse. Løslatelsesdagen er ofte en betydningsfull og viktig dag for innsatte og deres familie. For innsatte kan løslatelse utgjøre en både emosjonelt ladet og ambivalent hendelse. Opplevelsene og betydningene av å forlate fengselet er forskjellige avhengig av hva en returnerer til. Johns (2018, s. 119-123) skiller mellom dem som har et sted å dra til og dem som ikke har det, som ofte svarer til det å være henholdsvis førstegangssoner eller gjenganger. Innsatte har ulik ballast med seg inn i fengsel, og denne ballasten vil ofte trekke dem ned igjen utenfor fengselsporten (Falck, 2015).

Norske fengsler har noen av de høyeste selvmordsratene blant domfelte i verdenssammenheng. Særlig vises høye selvmordsrater i overgangsfasene fra frihet til fengsel og fra fengsel tilbake til frihet (Bukten & Stavseth, 2021). Risikoen for selvmord viser seg størst den første dagen etter innsettelse og den første dagen etter løslatelse (Bukten & Stavseth, 2021, s. 1076). Såkalte «sårbare overganger», både knyttet til innsettelse og løslatelse, er derfor kritiske.

Det befinner seg om lag 3600 innsatte i norske fengsler, og det løslates omtrent 8800 innsatte hvert år (SSB, 2022). Innsattes sosiodemografiske kjennetegn har endret seg over tid. En større andel enn tidligere soner straff for mer alvorlige forhold, er eldre og/eller har nedsatt funksjonsevne, og flere har sammensatte helseutfordringer (Meld. St. 39 (2020–2021), s. 29). Det gjør at hver enkelt innsatt typisk har et større behov for tjenester enn innsatte tidligere (Riksrevisjonen, 2022, s. 32). I en undersøkelse av løslattes tilbakeføring, er en derfor uunngåelig tvunget til å vurdere virkningene av selve straffesystemet. Målet ved denne studien er å undersøke de sosiale prosessene som utfordrer den domfeltes tilbakeføringsprosess under og etter soning, med de sosiologiske begrepene «habitus» og «stigma» som teoretisk bakteppe.

1.1 Presentasjon av tema

Studien tar utgangspunkt i tidligere innsattes erfaringer, og har som mål å undersøke og utforske hindringene den domfelte møter i hens tilbakeføringsprosesser fra fengsel til samfunn, og hvordan dette oppleves for den tidligere innsatte. Studien vil utforske hindringene slik tidligere innsatte beskrev dem, og vil beskrive hendelser, relasjoner og oppfatninger som frustrerte deres tilbakeføringsprosesser. Analysemetoden åpner opp for en bedre forståelse av hindringene domfelte kan møte i deres tilbakeføringsprosesser (og hvordan tilbakeføring skjer) på et mikronivå. Målet er å belyse hindringene den domfelte kan møte både i fengsel og etter løslatelse, og vise hvordan disse hindringene kan vanskeliggjøre den domfeltes tilbakeføringsprosesser og bidra til tilbakefall til ny kriminalitet. Studiens empiri baserer seg på intervjuer med 13 tidligere innsatte. Tolv av 13 deltakere har sonet dom som følge av narkotikakriminalitet. Ut over det, utgjør deltakerne en heterogen gruppe: Deltakerne har sonet ved en rekke fengsler i Norge og hadde vært løslatt fra fengsel i alt fra mellom to måneder til ni år på tidspunktet da de deltok i denne intervjustudien.

Steget ut fra fengselsportene kan for mange være det første steget på veien tilbake til fengsel

igjen. Et flertall av innsatte har rusmiddelproblemer og er overrepresentert med fattigdom, manglende utdanning, gjeld og negativ ballast fra barndommen (Bukten et al., 2016). Endringer i tilbakefallsrate brukes ofte som et mål på om et tiltak har fungert etter dets hensikt: Strafferettsystemets effektivitet kan blant annet måles ut ifra tilbakefall til ny kriminalitet. Tilbakefall for straffende er imidlertid et vanskelig mål: resultatene er avhengige av hvem eller hva som tas med i beregningen, i tillegg til manglende registrering av tilbakefall (mørketall) (Andersen & Skardhamar, 2017). Den mest siterte tilbakefallsraten i Norge, viser til en tilbakefallsrate på 20 prosent (Graunbøl et al., 2010). Tilbakefallsraten har fått internasjonal oppmerksomhet, og utgjør en av de laveste i Europa (Andersen & Skardhamar, 2017, s. 615). Samtidig, viser Andersen og Skardhamar (2017, s. 627) hvordan ulike mål kan utgjøre store forskjeller: deres tilbakefallsmål varierer mellom 9 til 53 prosent, avhengig av hvordan, blant hvem og hvor lenge tilbakefall blir målt. Lovbruddskategoriene «vinning, vold og narkotika» har ifølge Statistisk sentralbyrå mellom 55 prosent og 68 prosent tilbakefall (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 76).

Tilbakefallsratene forteller lite om hvordan løslatte opplever og håndterer sin hverdag. Som et verktøy for straffegjennomføring er tilbakefallsrate en upålitelig indikator på løslattes generelle ytelse og funksjonalitet utenfor fengselet, og forteller lite om de mange utfordringene innsatte møter ved løslatelse (Maidment, 2006, s. 146). Derfor søker oppgaven å bidra med å synliggjøre de utallige hindringene den domfelte kan møte i hens tilbakeføringsprosess og diskuterer en rekke policyimplikasjoner, både for soningsforløpet og tiden etter soning. Tidligere innsattes egne opplevelser og erfaringer fra fengsel og løslatelse danner et viktig grunnlag i denne redegjørelsen.

1.2 Studiens relevans

Den skandinaviske straffe- og velferdsmodellen har blitt fremstilt blant forskere som et ideal (Pratt, 2008a, 2008b). Forskning har fremhevet fengselets eksepsjonelle karakter i de nordiske landene, både når det gjelder strafflengde og fengselsforhold. De siste årene har det derfor vært stor akademisk og journalistisk interesse for Kriminalomsorgen (J. Todd-Kvam & Ugelvik, 2019, s. 175). Likevel har både den norskebaserte og internasjonale forskningen nesten utelukkende fokusert på temaer som fengselsforhold, behandling av innsatte, forholdet mellom innsatt og ansatt, sikkerhet, m.m. – med andre ord, «livet bak murene» (jf. Crewe, 2009). Gitt interessen for fengsel, «er det slående hvor lite en vet om rehabiliterings- og integreringsprosessen fra fengsel til samfunnet i Norge» (J. Todd-Kvam & Ugelvik, 2019, s.

175; min oversettelse). Forskning viser til hvordan en rekke sosiale strukturer som sysselsetting (Skardhamar & Telle, 2009), gjeld (J. Todd-Kvam, 2019b) og ekteskap (Lyngstad & Skardhamar, 2013), spiller en viktig rolle i avståelsesprosesser. Likevel er det enda mye å oppdage i tilknytning til avståelsesprosesser i Norge (J. Todd-Kvam & Todd-Kvam, 2022). Dette gjør det viktig å rette forskning mot løslatelse og utforske og analysere overgangen fra fengsel til samfunn. Med andre ord, aktiviteter og tiltak knyttet til «rehabilitering» og «tilbakeføringsprosesser» (Maguire & Raynor, 2019, s. 520).

Kriminalomsorgens budsjett har i flere år blitt redusert, både direkte og indirekte, for Solberg-regjeringens del gjennom Avbyråkratiserings- og effektiviseringsreformen (ABE), og under Støre-regjeringen i indirekte form via høye strømpriser og lønns- og prisvekst (Norheim, 2023). Den økonomiske situasjonen i Kriminalomsorgen er anstrengt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2022), og betegnes i noen fengsler som kritisk (Haaland, 2023). Selv fra ledelsen i Kriminalomsorgen har det blitt uttrykt bekymring om at kuttene er «nesten umulig å håndtere» (Fredriksen, Aarøy & Tjeldflåt, 2017). Etter pålegg utarbeider fengsler spareplaner for 2023. Aktuelle spareplaner kan inneholde tiltak som gir mindre aktivisering, mer innlåsing og mer isolasjon (Bostad, Sønnerland, H. & Finstad, 2023), tiltak som allerede er iverksatt i flere fengsler (Hellebust, Smith, Lundeberg & Skilbrei, 2021; Norheim, 2023; Sivilombudsmannen, 2019b). Samtidig har fengselskapasiteten de siste årene økt. Den største kapasitetsutvidelsen i Kriminalomsorgen er representert ved åpningen av Agder fengsel i 2020, med til sammen 300 plasser med høyt sikkerhetsnivå. Under samme periode har regjeringen kuttet en rekke fengselsplasser på lavsikkerhet, blant annet 247 plasser i 2019 (Meld. St. 39 (2020–2021), s. 7). Mjåland og Ugelvik (2021) har derfor vist til et mulig skifte i norsk Kriminalomsorg mot et fokus på risiko og sikkerhet. Liknende argumenter Shammas (2015) og J. Todd-Kvam (2019a) for at Kriminalomsorgen har beveget seg i en mer straffefokusert retning de siste tiårene, med økende fengselsrater og fokus på offentlig sikkerhet; en nærmest passiv utvanning av Norges fengselsvelferdsmodell. Hvilke konsekvenser Kriminalomsorgens budsjettkutt og sikkerhetsskifte kan ha på innsattes tilbakeføringsprosesser, både under og etter soning, utgjør ett til nå relativt ukjent forskningsområde.

1.3 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling

Målet med studien er å undersøke de sosiale prosessene som utfordrer og hindrer den innsattes tilbakeføringsprosess under og etter soning, fra tidligere innsattes perspektiv.

Problemstillingen er formulert slik:

- *Hvilke utfordringer møter innsatte i deres tilbakeføringsprosesser fra fengsel til samfunn?*

Med problemstillingen som utgangspunkt har jeg også formulert to ulike forskningsspørsmål som vil forme utgangspunktet for analysen. Forskningsspørsmålene er formulert slik:

- *Hvilke implikasjoner har disse utfordringene for tilbakeføringsprosessen?*
- *Hvilke tiltak kan redusere utfordringene innsatte møter på i tilbakeføringsprosessen?*

Jeg har ovenfor vist til at vi ikke har tilstrekkelig kunnskap om tilbakeføringsprosesser av innsatte i Norge. Å tette dette kunnskapshullet er en langt større jobb enn det som kan gjøres innenfor rammene av en masteroppgave. Målet er dermed ikke å tette hele kunnskapshullet, men en liten del av det. Studien har som mål å undersøke og utforske hindringene den domfelte møter i hens tilbakeføringsprosesser fra fengsel til samfunn, og hvordan disse utfordringene erfares av tidligere innsatte. Temaet er dermed bredt, og skal dekke flere forhold. Et ankepunkt kan være at jeg burde begrenset meg til færre forhold og gå dypere inn i disse. Jeg har valgt å gå bredt ut av to grunner. For det første utgjør tilbakeføring en lengre prosess, som kan kreve flere forsøk på å «gå den rette vei» (Maruna, 2001). Ved å undersøke deler av denne prosessen, går en glipp av tilbakeføringsprosessens holistiske verdi. For det andre er kunnskapsstatusen på feltet, i en norsk kontekst, relativt liten. Derfor anser jeg det viktig å si noe om de store trekkene. Dermed vil også grunnen være beredt for senere studier som kan gå mer i dybden på utvalgte områder.

1.4 Studiens oppbygning

Studien er delt inn i syv hovedkapitler, hvor hovedkapitlene er igjen delt inn i underkapitler. Dette blir gjort med det formål å gi leseren en helhetlig oversikt. I dette kapitlet har jeg presentert studiens tematikk, samt formål, relevans og problemstilling. Kapittel to tar for seg tidligere relevant forskning, samt det teoretiske rammeverket som ligger til grunn for analysen. Underkapitlene presenterer tidligere forskning rundt fangebefolkningen, rehabilitering og tilbakeføring, i tillegg til å presentere begrepet «skandinavisk

eksepsjonalisme». Resterende underkapitler omhandler habitus, den totale institusjonen og stigma. I kapittel tre presenteres de metodiske valgene som ligger til grunn for studien. Her presenteres analytiske og vitenskapsteoretiske betraktninger, samt etiske refleksjoner knyttet til oppgaven.

Kapittel fire utgjør studiens første analysekapittel, og vil presentere to ulike baner som utpekte seg i empirien: en «mislykket» og en «ambivalent» bane. Kapittel fem utgjør studiens andre analysekapittel og utforsker hindringene den domfelte kan møte i løpet av hens tilbakeføringsprosesser i fengselet. Her diskuteres blant annet fengselshverdagen og forholdet mellom innsatt og betjent, i tillegg til rehabilitering og sikkerhet. Kapittel seks utgjør studiens siste analysekapittel, og anses som en fortsettelse av kapittel fem; og utforsker hindringene den domfelte kan møte i hens tilbakeføringsprosesser fra løslatelse. I kapittel syv, vil jeg presentere en oppsummering av funn fra analysekapitlene, og mulige politiske implikasjoner og forskningsområder i lys av disse funnene.

2.0 Tidligere forskning og teoretisk rammeverk

2.1 Innledning

Dette kapittelet har til hensikt å presentere tidligere forskning og det teoretiske rammeverket som ligger til grunn for analysen i studien. Kapittelet starter med en sosiodemografisk presentasjon av innsatte, for å så beskrive norske fengselsforhold ut ifra tesen om «Skandinavisk ekksespsjonalisme». Kapitelet vil så presentere rehabilitering og tilbakeføring, begge med utgangspunkt i St. meld. nr. 37 (2007-2008) og Meld. St. 39 (2020-2021).

For å belyse utfordringene domfelte står ovenfor både under og etter soning, tar oppgaven utgangspunkt i Pierre Bourdieus begrep habitus. Habitusbegrepet blir presentert, og videre aktualisert gjennom gatehabitus. Videre blir Goffmans begrep «total institusjon» presentert med utgangspunkt i fengselet. Avslutningsvis presenteres stigma, og begrepets relasjon til domfeltes tilbakeføringsprosess.

2.2 Tidligere forskning på fengsel og innsatte

I stortingsmeldingen «*Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*» anerkjente regjeringen at sosioøkonomiske forhold påvirker sjansen til å begå kriminalitet: «Dårlige levekår er dokumenterte risikofaktorer for tilbakefall til ny kriminalitet (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 178). Den siste landsomfattende undersøkelsen av levekår blant innsatte i norske fengsler, gjennomført av Statistisk sentralbyrå i 2015, avdekket at flertallet av fangebefolkningen hadde levekårsproblemer på ett eller flere områder (Revol, 2015). Like før løslatelse, viste undersøkelsen at 24 prosent manglet sted å bo, 58 prosent stod uten jobb eller studieplass ved løslatelse, og 40 prosent oppleve at de ikke hadde nok penger til å klare seg ved løslatelse. Undersøkelsen viste i tillegg en klar sammenheng mellom en aktørs levekårsproblemer og troen på et lovydig liv etter løslatelse (Revol, 2015, s. 68-70).

Sykeligheten blant innsatte i fengsler er i tillegg betydelig høy. Resultater fra flere studier viser at en stor andel innsatte har kroniske sykdommer, psykiske lidelser og rusmiddelproblemer (Friestad & Hansen, 2004; Revold, 2016). Hele 92 prosent av utvalget i Cramer (2014) undersøkelse *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler* hadde ved undersøkelsestidspunktet tegn på en psykisk lidelse eller personlighetsforstyrrelse. Samtidig hadde opptil halvparten av de innsatte et narkotikaproblem de siste seks månedene før de ble innsatt. Tolv prosent av utvalget fikk påvist noen eller flere risikofaktorer for selvmord (Cramer, 2014).

Samtidig er blant annet fattige, lavt utdannende og personer med oppvekst bestående av traumatiske opplevelser, overrepresentert blant dem som straffes (Vogt, 2022, s. 204-205). Et stort flertall av innsatte (81 prosent) rapporterer om negative barndomsopplevelser (adverse childhood experiences – ACE) som følge av mishandling, seksuelt misbruk, psykisk sykdom, vold, rusmisbruk eller selvmordsøk i hjemmet. Forskning på ACE har påvist at slike erfaringer øker sannsynligheten for en rekke negative forhold i voksen alder, som narkotikabruk, alkoholisme, depresjon, selvmordsforsøk og hjemløshet (Vogt, 2022, s. 204-205). Denne sammenhengen mellom sosial deprivasjon og tilbøyelighet til kriminalitet, er veldokumentert i kriminologien (Gottfredson, 2018; Ousey & Lee, 2012). Det vil si: «En persons bakgrunn og sosioøkonomiske status påvirker vedkommendes sjanser for å havne i fengsel» (Vogt, 2022, s. 205).

2.3 Skandinavisk eksepsjonalisme

I Esping-Andersens (1990) kjente beskrivelse av ulike velferdsmodeller, blir Norge definert som en sosialdemokratisk stat. Kjentetegn for en sosialdemokratisk velferdsmodell er inkluderende politikk, med det formål å utjevne sosial ulikhet. Det vises i den norske velferdsstaten gjennom universelle og generøse velferdsordninger, som i prinsipp skal gagne ethvert samfunnsmedlem i like stor grad (Esping-Andersen, 1990). I forlengelsen av dette, er norsk velferdspolitik og norsk kriminalomsorg uløselig forbundet (Fredwall, 2015b; St. meld. nr. 37 (2007-2008)). Et viktig grunnprinsipp i begge institusjoner, er å ta vare på det enkelte individ som av ulike grunner faller utenfor.

I 2008 lanserte kriminologen John Pratt begrepet «skandinavisk eksepsjonalisme», som beskriver et fengselssystem preget av en humanistisk ideologi og humane soningsforhold (Pratt, 2008a, 2008b). Pratt viser til velferdsstatens kulturelle verdier og sosiale strukturer som en forklaring på fengselssystemets fokus på humane forhold og velferd. Med begrepet «eksepsjonelt» henviser Pratt (2008a, s. 119) til hvordan de nordiske landene skilte seg vesentlig fra andre vestlige land ved lave fangetall og humane fengselsforhold. Ifølge Pratt (2008a, s. 121-123), kjennetegnes fengselsforhold i Skandinavia av at flere innsatte soner i åpne fengsler, fengsler er mindre og preget av høyere materielle standard. Innsatte har større arbeidsdeltakelse, og rett til samfunnets velferdstjenester på lik linje med andre samfunnsmedlemmer. Likerett på velferdstjenester, kommer av at det er frihetsberøvelsen som skal være individets straff for begåtte kriminelle handlinger. Dette betyr at soning skal være tilnærmet lik livet utenfor fengselet (Pratt, 2008a, 2008b).

Nordisk eksepsjonalisme-tesen har inspirert til et mangfold av studier. Tesen har fått støtte fra flere hold (Lappi-Seppälä, 2012), men har også møtt kritikk (Barker, 2013; Hellebust et al., 2021; Lundeberg, 2017; Shammas, 2014). Tesen kritiseres særlig for å være for makroorientert, og dermed å overse viktigheten av å studere lokale fengselsforhold og variasjonene mellom ulike fengsler. Dette medfører at fangeperspektivet, og opplevelsen av soning blir oversett. Til tross for lave fengselsrater og humant straffenivå, kommenterer den skandinaviske eksepsjonalismen ikke nødvendigvis noe om innholdet i soningen (Lundeberg, Mjåland & Rye, 2018a, s. 215-216). I tillegg problematiseres nordiske lands omfattende bruk av isolasjon og varetektsfengsling, sett fra et menneskerettighetsperspektiv (Rua & Smith, 2019, s. 28-33). Dette leder Barker (2013) til å diskutere den skandinaviske fengselsmodellens janusansikt: på en side mild og human, på den andre siden disiplinerende, undertrykkende og påtrengende (Barker, 2013). Kritikken ovenfor avviser ikke nødvendigvis et relativt humant straffesystem, men henviser til dens eksepsjonelle grenser. Ifølge Barker (2013), fanger ikke begrepet «nordisk eksepsjonalisme» opp den tosidige karakteren ved det nordiske straffesystem: en som både er human og eksepsjonell i visse områder, men inntrengende og disiplinerende ved andre. Begrepet «eksepsjonalisme» blir for ensidig, og legger skjul på en tosidighet som må tas på alvor (Barker, 2013, s. 19).

2.4 Rehabilitering

I stortingsmeldingen *Straff som virker* (St. meld. nr. 37 (2007-2008)) - og videreført i Meld. St. 39 (2020-2021) - presenteres humanistiske idealer, og det legges stor vekt på at fengslene som rehabiliterende institusjoner. I stortingsmeldingene tildeles straffens forbedrende virkning en sentral side av straffens formål. Forbedring knyttes eksplisitt til rehabilitering av innsatte i fengsel, og viser særlig til tre forhold: styrking av de innsattes levekår (knyttet til for eksempel jobb, utdanning, gjeld og bolig), behandling (for eksempel rusmisbruk) og kunnskapsbasert påvirkningsarbeid (programvirksomhet) (Fredwall, 2015a, s. 32). Straffens formål oppsummeres slik:

Straffen må være slik at tilbakefallet til ny kriminalitet blir mindre. Det innebærer blant annet å rehabilitere bedre. [...] Målet for rehabiliteringsarbeidet er redusert tilbakefall til ny kriminalitet. (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 7-8)

Kriminalomsorgens grunnvisjon «Straff som endrer» (Meld. St. 39 (2020–2021)), henviser til at straffen skal endre: Straffegjennomføring skal være fremtidsrettet med «god tilbakeføring,

lavere tilbakefall og domfelte som tar ansvar», straffen skal ha «meningsfylt innhold og progresjon tilpasset den enkelte domfelte», og det skal være «høy grad av brukermedvirkning» der det inngås «forpliktende avtaler med domfelte» (Meld. St. 39 (2020–2021), s. 19) (Mjåland & Ugelvik, 2021, s. 225). Gjennom soningsforløpet skal innsattes rettigheter til tilfredsstillende bolig, arbeids-, helse og sosialtjenester, utdanning eller opplæring og økonomisk rådgivning gi best mulige forutsetninger for tilbakeføring til samfunnet etter løslatelse. Rehabilitering utgjør derfor et viktig formål med straffegjennomføringen i norske fengsler, med det formål å sørge for lavere kriminell aktivitet, bedre sosial inklusjon og dermed et tryggere samfunn (Lundeberg & Mjåland, 2016, s. 32-33).

Innsatte med kriminell fortid – og ofte store rusproblemer (Bukten et al., 2016) – skal hjelpes mot et «normalt» hverdagsliv (Lundeberg, Mjåland & Rye, 2018b). Samtidig understreker Meld. St. 39 (2020-2021) at straffens dehumaniserende virkninger bør minimeres, og i beste fall unngås. Dette utgjør en viktig del av «normalitetsprinsippet»: «Straffens karakter er frihetsberøvelsen, ellers skal fengselshverdagen i størst mulig grad ligne på det «virkelige» livet» (Lundeberg et al., 2018b, s. 214). Prinsippet innebærer å skape en hverdag under soning som i høyest mulig grad gjenspeiler samfunnet utenfor fengselet, såfremt sikkerhetsmessige hensyn tillater det. Dette kan innebære tiltak som at den innsatte lager egen frokost, har ansvar for å møte presist til arbeidsdrift eller undervisning, eller ansvar for egen fritid (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 108-109). Prinsippet innebærer i tillegg at domfelte har de samme rettighetene som andre borgere, også under soning. Foruten frihetsberøvelsen, skal innsatte leve et «normalt» liv, så langt det er mulig (Lundeberg, 2018, s. 126).

Normalitetsprinsippet medbringer også nødvendigheten av hensiktsmessig innhold gjennom soningsforløpet. St. meld. nr. 37 (2007-2008) understreker spesielt betydningen av at innsatte i fengsel gis sysselsettings- og utdanningstilbud. Mange innsatte har svak tilknytning til arbeidslivet; Å styrke innsattes tilknytning til arbeidslivet blir derfor desto viktigere, for å legge til rette for et liv uten kriminalitet etter løslatelse (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 111). Sysselsettings-, utdannings- og programtilbud er i stortingsmeldingen viktige virkemidler i den domfeltes rehabiliteringsløp. Særlig bidrar disse virkemidlene til «god opplæring»: opplæring i fengsel skal gjøre de domfelte i stand til å realisere egensatte mål, evnen til å utnytte sine evner og ressurser, i tillegg til å legge til rette for at den domfelte skal kunne bidra i samfunnets utvikling og arbeid (Meld. St. 39 (2020–2021)).

2.4.1 (Re)habilitering?

Rehabilitering defineres i Det Norske Akademis Ordbok som å «gjøre frisk, funksjonsdyktig, (arbeids)før igjen» (NAOB, 2023). Etymologisk har begrepet opphav fra latin gjennom *re-* og *habilis*. *Re-* viser til «igjen, tilbake», og *habilis* viser til «passende, velegnet, dyktig» - rehabilitering viser slik implisitt til en fortid hvor det som skal rehabiliteres var «passende, velegnet, dyktig» (NAOB, 2023). I sammenhengen med den innsatte er spørsmålet om det i det hele tatt finnes en slik fortid. Har den innsatte noen gang hatt kapital nok til å være habil i samfunnet? Tanken om rehabilitering, innebærer også at den domfelte kan og bør «normaliseres» eller «resosialiseres» i tråd med allment aksepterte atferdsstandarder.

Rehabilitering innenfor straffesystemet, er ofte opptatt av å «endre» den domfelte – en virkelighetsforståelse tett knyttet opp til teorier og metoder som forklarer kriminalitet på individnivået (McNeill, 2014, s. 4196-4197).

Fengselets rehabiliterende funksjon - at den domfelte skal (gjen)skapes som lovlydige og gode samfunnsborgere, er en sentral del av straffeinstitusjonen (St. meld. nr. 37 (2007-2008)). Likevel peker internasjonal fengselsforskning på fengslenes manglende evne til rehabilitering av domfelte – og hvor de domfelte nærmest «dehabiliteres» i fengselet (Lundeberg et al., 2018b, s. 214). Scott og Flynn oppsummerer dette slik:

Etter et nesten to hundre års fengselseksperiment virker det som om at fengselsstraff heller øker enn reduserer sannsynligheten for fremtidig lovbrudd: Fengselsmiljøet er avhumaniserende og svekkende. De iboende lidelsene ved fengsling er sannsynligvis motproduktive. (Scott & Flynn, 2014, s. 44; min oversettelse)

St. meld. nr. 37 (2007–2008) anerkjenner de ulike utilsiktede skadevirkningene og sosiale følgene som kan følge av straffegjennomføring i fengsel. Hvis straffegjennomføringen forsterket innsattes allerede dårlige levekår, blir også prognosene for å klare seg i samfunnet dårligere. Avstanden mellom ambisjonene og planene satt i politiske dokumenter og det som faktisk skjer i praksis, er derimot ofte betydelig (J. Todd-Kvam & Ugelvik, 2019, s. 169). Budsjettkuttene som har rammet Kriminalomsorgen, både i form av ABE-reformen og inflasjon, har blant annet, ifølge ansatte i Kriminalomsorgen ført til mindre rehabiliterende innhold under soning (NTB, 2019).

I Riksrevisjonens undersøkelse fra 2022 vises det til flere mangler i tjenestetilbudene til den innsatte. Undersøkelsen viser til at Kriminalomsorgen ikke systematisk kartlegger og følger opp innsattes behov for tjenester. Kartlegging legger grunnlaget for å ta beslutninger i form av

tiltak for den innsatte, og til å utvikle behandlingsplaner og behandlingsmål. Imidlertid er kartleggingspraksisen i norske fengsler verken systematisk eller ensartet (Riksrevisjonen, 2022, s. 9). Riksrevisjonen undersøkte i denne sammenheng journalføringer for 1860 innsatte. Undersøkelsen viste at det for ni prosent av de innsatte i utvalget ikke var registrert noen form for inntomstkartlegging. For 38 prosent var det registret en førstegangssamtale, men uten å bli fulgt opp av en behovskartlegging (Riksrevisjonen, 2022, s. 9-10). Basert på et representativt utvalg bestående av mappene til 243 innsatte, ble det i tillegg funnet store variasjoner i hvilke behov som faktisk ble kartlagt i inntomstfasen. I overkant av halvparten av de innsatte manglet kartleggelse over sin situasjon med hensyn til utdanning, bolig og økonomi (Riksrevisjonen, 2022, s. 9-10). Undersøkelsen viser også til store forskjeller mellom fengslene når det gjelder hvilke tjenestetilbud den innsatte har tilgang til (Riksrevisjonen, 2022, s. 16).

Innsatte utgjør en utsatt gruppe, ofte preget av rusutfordringer (Cramer, 2014). St. meld. nr. 37 (2007–2008) henviser derfor til viktigheten av behandlings- og rehabiliteringstilbud for innsatte med rusproblemer, hvor alle store fengsler på sikt bør tilby slike tilbud (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 114). Rusmestringsenhetene inngår som et av disse tilbudene, og blir tilbudt i totalt 13 fengsler (Tilbakeføring, 2018). I rusmestringsenhetene i Norge er det totalt 166 plasser, som i 2019 utgjorde om lag 4,5 prosent av totalt antall fengselsplasser (Riksrevisjonen, 2022, s. 22). I disse enhetene får den innsatte ulike rusfaglige tilbud og aktivitetstilbud, og bemanningen er forsterket med sosialfaglig og helsefaglig kompetanse. Samtidig viser undersøkelsen at innsatte «som ikke gjennomfører straff ved en rusavdeling, mottar et relativt begrenset rusfaglig tilbud» (Riksrevisjonen, 2022, s. 22). Dette tatt i betraktning, er det uheldig at bare halvparten av søkerne får plass i rusmestringsavdelingene (Riksrevisjonen, 2022, s. 22). Riksrevisjonen skriver:

Det er uheldig at innsatte med rusmiddelproblemer og psykiske lidelser risikerer å ikke få hjelp når de trenger det, siden behandlingstilbudet på disse områdene synes å være mindre enn behovet tyder på. (2022, s. 22)

Den innsatte, men også Kriminalomsorgen er avhengig av tilstrekkelige helse-, opplærings- og velferdstilbud for å oppnå en straffegjennomføring med formål, noe som kan legge til rette for en tilbakeføring til et liv uten kriminalitet.

2.5 Tilbakeføring

Som vist i delkapittel 2.2, viser studier av innsattes livssituasjon en overrepresentasjon av sosiale og økonomiske problemer, arbeidsløshet og psykiske, fysiske og rusrelaterte helseutfordringer (Cramer, 2014). Flere løslatte mangler utdanning og digital kompetanse (Fridhov & Langelid, 2017). Ofte har den løslatte økonomiske problemer i form av gjeld, noe som i seg selv kan være en risikofaktor for tilbakefall til kriminalitet (Andvig, Bjørlykhaug & Hummelvoll, 2019). Samtidig er tilbakefall høyt innen narkotikakriminalitet (Falck, 2015, s. 21-22). Tilbakefall blant innsatte er identifisert som en sentral problemstilling både i Norge og internasjonalt (Dyb & Johannessen, 2010, s. 11).

Resultat av tiltak rettet mot tilbakeføring og integrering av den tidligere innsatte er vanskelig å måle. Samtidig eksisterer det ingen storskala studier av hele løslatelses- og tilbakeføringsprosessen i Norge (J. Todd-Kvam & Ugelvik, 2019, s. 175). Derimot finnes det flere studier av ulike deler av løslatelses- og tilbakeføringsprosessene. Sysselsetting blir ofte sett på som en nøkkelfaktor for at tidligere innsatte skal avstå fra kriminalitet. I en undersøkelse fra SSB i 2009, fant Skardhamar og Telle (2009) klare indikasjoner på lavere sannsynligheten for tilbakefall for personer med jobb ved løslatelsestidspunktet eller fikk jobb noe senere.

Internasjonal forskning fremhever i tillegg viktigheten av håp, handlefrihet og motivasjon (Liem & Richardson, 2014; Maruna, 2011; J. Todd-Kvam & Todd-Kvam, 2022). Håp forutsetter både en mulig vei til målet og en vilje til å nå det, og innebærer ofte troen på en viss innflytelse over eget liv (Gjeruldsen & Jensen, 2021, s. 217). Ikke minst viser flere studier til viktigheten av sosiale strukturer som tilgang til bolig, utdanning, sosial støtte fra familie og venner, og tilgang til helse- og sosialtjenester (Durnescu, 2017; Kendall, Redshaw, Ward, Wayland & Sullivan, 2018; Schlager, 2018). Betydningen av forebygging og behandling av rusavhengighet vektlegges også (Andvig & Karlsson, 2021, s. 2). Selv om disse faktorene er viktige, gjør flertallet av dem som avstår fra kriminalitet i Norge det av andre, ennå ikke definerte årsaker (Skardhamar & Aase, 2014).

Å bidra til å hindre tilbakefall hos domfelte er et felles ansvar på tvers av forvaltningsnivåer og sektorer (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017). Politiske ambisjoner om endring for løslatte resulterte i lanseringen av «tilbakeføringsgarantien» (St. meld. nr. 37 (2007-2008)) og senere «tilbakeføringsstrategien» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017). Formålet med tilbakeføringsgarantien og -strategien, var primært å tette glippesoner mellom fengsel og

samfunn etter endt straffegjennomføring, slik at innsatte skulle få en bedre mulighet til et ikke-kriminelt liv (Justis og beredskapsdepartementet, 2017, s. 3; St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 7). Kriminalomsorgen har ansvar for å kartlegge domfeltes behov (for både under og etter soning), sette i gang tiltak og koordinere løslatelsesarbeidet. I tillegg skal Kriminalomsorgen ta kontakt med relevante sosial-, helse- og velferdstjenester slik at de kan yte tjenester den innsatte har behov for, både under og etter soning (Andvig & Karlsson, 2021, s. 2). Ved løslatelse vil ansvaret for oppfølging primært ligge hos den kommunen der den tidligere domfelte bosetter seg (St. meld. nr. 37 (2007-2008)). Frivillig sektor og humanitære organisasjoner har i tillegg en viktig rolle i tilbakeføringsprosessen, og kan assistere løslatte ved å henvise til og koordinere tjenester, skaffe nettverk, og bistå i overgangen til et liv uten kriminalitet (Andvig & Karlsson, 2021, s. 2).

Gode løsninger for den løslatte krever et godt samarbeid mellom Kriminalomsorgen og relevante etater (Andvig & Karlsson, 2021, s. 2). Imidlertid, er det mye som tyder på at velferdstjenestene i dag harmoniserer dårlig med innsattes og tidligere innsattes psykososiale behov (Andvig & Karlsson, 2021, s. 2). Riksrevisjonen (2022, s. 13) viser til at Kriminalomsorgen i liten grad har faste rutiner for å varsle forvaltningssamarbeidspartnerne inne i fengselet, og partene utenfor med ansvar for oppfølging etter løslatelse. Etablering av kontakt mellom innsatt og tjenesteapparat i samfunnet utenfor skjer tilfeldig og noen ganger etter løslatelse. Falck (2015) og Todd-Kvam og Ugelvik (2019) henviser til store utfordringer ved å koordinere relevante velferdstjenester opp mot løslatte. Koordinerings- og samordningsutfordringer fører ofte til glippsoner (Falck, 2015). For Falck innebærer dette mangel på en tilstrekkelig «bro» fra løslatelse og ut til tiltakene og ettvernstilbudene i samfunnet (Falck, 2015, s. 74). Det bidrar til at mange løslates uten kontakt med tjenesteapparat (Justis og beredskapsdepartementet, 2017; Riksrevisjonen, 2022, s. 13-15). Manglende eller forsinket tjenestemelding til velferdstjenester kan føre til at ytelsen den løslatte har krav på, utbetales for sent eller ikke utbetales i det hele tatt. Konsekvensen kan være økonomiske eller sosialt utfordrende situasjoner, og dårlige forutsetninger for å tilpasse seg livet etter løslatelse (Riksrevisjonen, 2022). Blant annet har løslatte med psykiske helse- og/eller rusutfordringer et særlig behov for oppfølging under og i tiden etter soning (Andvig & Karlsson, 2021, s. 2). Falck konkluderer dermed:

Foreløpige er resultatet av tilbakeføringsgarantien og samarbeidsavtalene at det ikke er en bro for tilbakeføring til samfunnet for mer enn et mindretall løslatte. Optimismen er

i ordet foreløpig. Tilbakeføringsgarantien ble innført med optimisme, men smuldret stort sett bort. (2015, s. 80)

En sømløs overgang fra fengsel til samfunn er slik fortsatt en ambisjon snarere enn en realitet for mange. I denne sammenheng, kan begrepet «løslatelsens smerter» (oversettelse: «the pains of release») være nyttig. Løslatelsens smerter konseptualiserer og viderefører Sykes forestilling om «pains of imprisonment» til løslatelsens kontekst. Begrepet fanger opp hvordan løslatelse kan medbringe en rekke nye utfordringer som utgjør «usynlige» former for straff (McKendy & Ricciardelli, 2021, s. 3). Dette kan være strukturelle hindring for tilbakeføring (for eksempel vanskeligheter ved å sikre arbeid og bolig), men også sosialpsykologiske behov under tilbakeføringsprosessen. For eksempel bemerker Martin (2018) at løslatelsesprosessen for mange kan være:

Et «kultursjokk» - det vil si en inngang til en verden der sosiale regler plutselig er ukjente og vanskelige å bedømme. Dette sjokket kan være lammende for de som forlater fengselet etter lange perioder. (2018, s. 683-684; min oversettelse)

Tilbakeføring kan være en lang, vanskelig og smertefull prosess, og kan innebære flere tilbakefall til narkotika og kriminalitet (Doxat-Pratt, Schliehe & Laursen, 2022, s. 2-3). Å tilrettelegge for denne prosessen, utgjør et viktig virkemiddel for å bedre domfeltes mulighet til et ikke-kriminelt liv.

2.6 Habitus

Begrepet habitus har opprinnelse fra Aristoteles, og har siden blitt brukt og videreutviklet av en rekke historiske aktører. Mauss ([1936] 1973) introduserte begrepet slik det anvendes i dag, og skapte det filosofiske bakteppet for Pierre Bourdieus habitusbegrep (Wacquant, 2016, s. 65).

Habitus representerer et sentralt konseptuelt verktøy i Bourdieus sosiale teori. Habitus henviser til måtene strukturene i samfunnet markerer seg i aktører i form av varige disposisjoner og mønstrede tilbøyeligheter til å handle, tenke og føle på bestemte måter. Habitus er handlingstilbøyeligheter som setter sitt preg på alt en gjør, tenker og hvem en er (Aakvaag, 2008, s. 160). Habitus opererer på det ubevisste nivået (Benson, 2016, s. 3). Det gjør habitus til en nærmest instinktiv forståelse, en «bare vet hvordan en skal håndtere en ny situasjon» (Wacquant, 2016, s. 65; min oversettelse). Bourdieu (1977, s. 72) beskriver disse

disposisjonene som kroppsliggjorte, for å vise hvor dypt forankret disse handlings- og tankemønstrene er i enhver aktør. Gjennom å være kroppsliggjort, blir også habitus varig og stabil. Habitus utvikler en bestemt kroppslig disposisjon – «En serie av kroppsholdninger [...] knyttet til et system av teknikker [...] og fylt med en rekke sosiale betydninger og verdier» (Bourdieu, 1977, s. 87; min oversettelse). En aktørs habitus - måtene å gå, tale, le, føle og tenke på – er den direkte legemliggjørelsen av den sosiale verden (Bourdieu, 1977, s. 89).

Ifølge Bourdieu (1977, s. 78-79) er habitus «strukturerende». Det vi si, habitus virker muliggjørende for aktørens deltagelse i sosiale situasjoner. Habitus og dermed tilbøyelighetene og disposisjonenes som er forankret i aktøren, gir aktøren en evne til å orientere seg på en selvstendig og fornuftig måte i samfunnslivet. Habitus tilfører aktøren en nærmest «praktisk sans» (Wacquant, 2016, s. 65).

Samtidig er også habitus «strukturert» (Bourdieu, 1991a). Det innebærer at habitus formes ved at en inkorporerer de sosiale betingelsene en vokser opp under (Benson, 2016, s. 3). En kroppsliggjør de forventningene som et sosialt miljø stiller til en, for eksempel koder og regler en må kjenne for å delta i ulike sosiale miljøer (Aakvaag, 2008, s. 160). Habitus er slik et produkt av sitt objektive miljø, og etterlater visse handlingsveier åpne og lukker andre (Bourdieu, 1991a, s. 634). Habitus gjenspeiler en aktørs posisjon i det sosiale rom og er dermed klassespesifikk. Resultater er at en utvikler forskjellige habituser ut ifra hvilke sosiale miljøer en tilhører (Aakvaag, 2008, s. 161). Habitus i forskjellige sosiale lag vil nødvendigvis utgjøre forskjeller: De implementerer forskjeller mellom hva som er bra og hva som er dårlig, mellom hva som er rett og hva som er galt, mellom hva som er særegent og hva som er vulgært og så videre. Dermed kan for eksempel den samme oppførselen virke særegen for én person, pretensiøs for noen andre, og billig eller prangende for enda en annen (Bourdieu, 1991a).

Habitus blir et system av strukturerte strukturer. Bourdieu hevder at de som befinner seg i naboposisjoner i det sosiale rommet er sosialisert med lignende «eksistensbetingelser», og disse forholdene danner strukturen til deres habitus. I sin tur genererer denne strukturen «strukturerende» disposisjoner som er frembringende og organiserende for sosial praksis (Bourdieu, 1990, s. 60). Habitusbegrepet referer også til det trege, men ikke uforanderlige i aktøren. En aktørs habitus er i utvikling gjennom hele livet (Prieur, 2006). Hvor en aktørs livsbetingelser skifter, møtes hele tiden «det nye» med det gamle som utgangspunkt. Det vil si, habitus vil som resultat forandres av nye erfaringer, men ikke radikalt, fordi nye erfaringer tas inn med utgangspunkt i de oppfatningene og verdiene som en har med seg fra

tidligere av (Bourdieu, 2000, s. 161). For Wacquant (2016, s. 66), kan disposisjoner og tilbøyeligheter endres ved eksponering for ytre krefter, men lar seg ikke endre gjennom tankes hjelp eller refleksjon.

I denne konstante endringsprosessen står Bourdieus skille mellom primær og sekundær habitus sentralt. Det primære habitus referer til et sett av disposisjoner og tendenser en tilegner seg i tidlig barndom, gjennom aktørens familie og omkrets, og som former deres grunnleggende forståelse av verden og aktørens plass i den (Wacquant, 2013, s. 7). Den utgjør aktørens grunnleggende sosiale personlighet så vel som «grunnlaget for den ytre konstitusjonen til enhver annen habitus» (Wacquant, 2013, s. 7; min oversettelse). Aktørens videre opplevelser filtreres gjennom den primære habitusen, og blir dermed grunnlaget for en aktørs sekundære habitus (Wacquant, 2013, s. 7). Slik viser det sekundære habitus til settet av disposisjoner og tilbøyeligheter som tilegnes gjennom en aktørs erfaringer og sosialisering i spesifikke sosiale kontekster, for eksempel et bestemt yrke eller sosial klasse. Den sekundære habitusen former mer spesifikke atferds- og tankemønstre som er relevante for en bestemt sosial kontekst (Wacquant, 2016, s. 68). Sammen former den primære og sekundære habitusen aktørens disposisjoner og oppfatninger i den sosiale verden.

2.6.1 Sosialt rom, kapital og felt

Habitus må ses i sammenheng med sosialt rom, kapital og felt. Det sosiale rommet er samfunnet i sin helhet – nærmere bestemt fordelingen av ressurser, altså klassestrukturen. Det vil si, det sosiale rommet er en hierarkisk struktur av objektive sosiale posisjoner basert på kapitalmengde (Aakvaag, 2008, s. 151-154).

Kapital definerer Bourdieu (1986) som knappe ressurser det er konkurranse om blant aktører og grupper i samfunnet. Kapital gir makt i egenskap av å «være en ressurs som kan brukes til å oppnå fordeler i det sosiale livet» (Aakvaag, 2008, s. 151). Bourdieu argumenterer for at det finnes tre hovedformer for kapital. En av de tre formene er kulturell kapital og viser til kulturell kompetanse. De to andre formene er økonomisk kapital (penger og eiendom) og sosial kapital (sosiale nettverk) (Bourdieu, 1986).

Samfunnet utgjør en rekke autonome felt, der hvert felt foreskriver sine spesielle verdier og har sine egne reguleringsprinsipper. Et sosialt felt er nærmere best en sfære, arena eller institusjon innenfor det sosiale rom (Bourdieu, 1986). Feltet består av «en samling objektive, historiske forhold mellom posisjoner forankret i visse former for makt (eller kapital)»

(Bourdieu & Wacquant, 1992, s. 16; min oversettelse). Hovedforskjellen mellom det sosiale rom og et sosialt felt er at der posisjonene i det sosiale rommet er basert på sammensetning og mengde av økonomisk, kulturell og sosial kapital, er posisjonene i et sosialt felt bestemt av den mengden aktøren har av den feltspesifikke kapitalen. Et felt er nettopp en arena hvor det har utkrystallisert seg en særegen kapitaltype. Kapital gir innflytelse på feltet, som tilsier at feltets yttergrense er det sted der den feltspesifikke kapitalen slutter å gi innflytelse. Dette betyr at ethvert sosialt felt er relativt autonomt og uavhengig (Aakvaag, 2008, s. 155-156).

Habitus kan forstås som en aktørs kroppsliggjøring av deler av de historisk produserte struktureren en finner i felt og det sosiale rommet. Personer som står i relativt like posisjoner i et felt eller i det sosiale rommet, vil ofte fremstå med, eller utvikle, visse former for likheter med hensyn til strukturene i habitus. Dette skaper fellestrekk i deres måte å klassifisere omverdenen på, samt deres opplevelse av verden. Resultatet blir liknende handlingsposisjoner og praksisformer mellom to likt posisjonerte aktører i det sosiale feltet (Aakvaag, 2008, s. 153-154).

2.6.2 Det sekundære habitus eksemplifisert: gatehabitus

I presentasjonen av begrepet habitus kan det være hensiktsmessig å presentere begrepet i sammenheng med studiens deltakere, det vil si, tidligere innsatte. Habitus aktualiseres gjennom det Sveinung Sandberg kaller «gatehabitus» (Sandberg, 2008; Sandberg & Pedersen, 2009). Sandberg konseptualiserer gatehabitus som de relativt permanente og noen ganger ubevisste disposisjonene til aktører forpliktet til gatekultur. Det er den legemliggjorte praktiske sansen i form av beredskap til å bruke vold, kunnskap om illegale rusmidler og narkotikaøkonomien, og hvordan en unngår politiets oppmerksomhet (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 34).

Bruken av «gaten» er her ment med en symbolsk og ikke-bokstavelig betydning: Feltet er definert med henvisning til kriminelle og avvikende aktiviteter som kan finne sted hvor som helst, og derfor ikke fysisk begrenset til gaten (Shammas & Sandberg, 2015, s. 7). Samtidig er rammeverket utviklet med tanke på «gatens forbrytelser» fremfor «suitens forbrytelser», og er dermed bedre egnet til å studere forbrytelser knyttet til distribusjon av narkotika og ulike former for organisert kriminalitet, fremfor underslag for eksempel (Shammas & Sandberg, 2015, s. 7).

Gatehabitus anser jeg som en sekundær habitus. Gatehabitus forstås som en sekundær habitus gjennom at en aktør normalt vil bli introdusert til «gaten» fra tidlig ungdomsalder eller senere. Dette tilsier ikke at enhver aktør blir introdusert eller oppsøker «gaten». Som vist i 2.2, er det særlig aktører med oppvekst bestående av traumatiske opplevelser, men også fattige og lavt utdannende, som senere i livet blir introdusert og rekruttert til «gaten». Gatehabitus henviser derfor også til en sosial skjevhet i samfunnet. «Gaten» og strategiene deretter, kan brukes når aktører opplever sosioøkonomiske problemer og blir ekskludert fra samfunnet (Sandberg, 2008, s. 156). Plassert på bunnen av hierarkiet i samfunnet, er «gaten» en arena hvor en kan akkumulere symbolsk kapital – økonomisk, kulturell og sosial. Symbolsk kapital er makt, og gir både selvrespekt og respekt fra andre (Sandberg, 2008, s. 156). Samtidig er ikke «gaten» og kriminalitet en nødvendig reaksjon, og de fleste under de samme strukturelle forholdene havner ikke i kriminalitet (Sandberg, 2008).

Aktører passerer ikke uendret gjennom gatefeltet; aktørene blir nettopp formet av feltet. Gjennom feltets avgrensning utføres tilsynelatende usynlige, men like fullt transformative effekter på individets habitus (Shammas & Sandberg, 2015, s. 10). Akkurat som en student ved universitet vil kunne utvide vokabularet sitt eller lære å skrive en artikkel i henhold til en bestemt formel, kan også narkotikaselgere lære seg bestemte fraser brukt i narkotikahandel eller danne preferanser for musikk og klær, spesifikke for feltet aktørene oppholder seg i (Shammas & Sandberg, 2015, s. 7). Gatehabitus tilpasser oss til det faktum at handling genereres av en sedimentering av sosial historie, hvor den «aktive tilstedeværelsen av tidligere erfaringer» produserer «skjemaer av persepsjon, tanke og handling», «skjemaer» (Bourdieu, 1990, s. 54; min oversettelse) som nettopp er nødvendige for å lykkes innen det gitte feltet (Shammas & Sandberg, 2015, s. 11).

Mange av formene for kroppslig, sosial og kulturell kapital som er funksjonelle på «gaten» kan bli dysfunksjonelle utenfor gatefeltet. De fleste stereotyper har dobbel karakter, hvor stigmatiserende egenskaper også kan gi belønning og transformeres til positive egenskaper. På «gaten» kan negative stereotyper fra samfunnet som helhet, noen ganger gi beskyttelse og status (Sandberg, 2008, s. 163). Tatoveringer, som kan fungere som markører for gjeng- eller gruppetilhørighet, og dermed fungere som symbolsk kapital på «gaten», kan ofte bli sett på som stigmatiserende utenfor dette feltet: og dermed virker som en form for negativ kapital (Shammas & Sandberg, 2015, s. 12).

2.7 Den totale institusjonen

Konseptet «den totale institusjonen» ble utviklet av Goffman (1961) i hans bok *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Fengselet blir av Goffman vurdert som en av de fem formene for totale institusjoner (Goffman, 1961). Den totale institusjon består av en rekke hovedtrekk. I den totale institusjonen foregår alle livets aspekter på ett og samme sted, hvor alle daglige gjøremål gjøres i fellesskap med andre mennesker som gjør det samme. Dagen er i tillegg nøye planlagt med rutiner, formelle regler og et personale. Et annet hovedtrekk ved den totale institusjonen er de «lovpålagte» aktivitetene, med hensikt å oppfylle institusjonens offisielle mål (Goffman, 1961, s. 13).

I Goffmans (1961) redegjørelse av den totale institusjonen, beskriver han en systematisk berøvelse av individets identitet. Det gjøres brudd med fortiden til individet, der personlige eiendeler byttes ut med institusjonens effekter. Dette eksemplifiseres av Goffman (1961, s. 19-21) gjennom tap av selvbestemmelse over hverdagslige rutiner og av personlige effekter som tøy. Resultatet kan bli et brudd med ens tidligere identitet. Gamle vaner og rutiner blir vanskelig å beholde, fordi aktører i den totale institusjonen hele tiden kontrolleres. Dette medfører en krenkelsesprosess av personligheten, hvor individet fratras muligheten til å bestemme over seg selv på viktige livsområder (Goffman, 1961, s. 20-23). Det som tidligere var selvfølgelig på utsiden, kan ikke lenger tas for gitt. Privatlivet blir begrenset som følger av at ansatte på institusjonen har tilgang til alle cellene. Rutiner settes av institusjonen, og beboere har derfor liten innflytelse på egen situasjon. Disse rutinene pålegger beboere å spørre om tillatelse til de fleste goder. Gjennom disse krenkelsene kan det etter hvert bli vanskelig for beboeren å holde på sin tidligere identitet og forståelse av seg selv (Goffman, 1961, s. 16).

Krenkelsesprosessene rokker dermed ved beboerens tilknytning til sin sivile personlighet. Når denne tilknytning til livet utenfor svekkes, er det privilegiesystemet som danner grunnlag for nyorientering og reorganisering av identiteten. Privilegiesystemet er et system av formelle regler som representerer de vesentlige kravene til beboernes atferd (Goffman, 1961, s. 43). Reglene medfører tydelige definerte belønninger for gitt atferd, og tydelige avstraffelser som følge av brudd på reglene (Hjellnes, 2006, s. 130). Løslatelse, permisjoner og framstillinger er alle eksempler på privilegier innarbeidet i systemet (Hjellnes, 2006, s. 131). Systemets funksjon er å oppnå samarbeid i en gruppe som har «grunn til å være i opposisjon» (Goffman, 1961, s. 48). Som et resultat av privilegiesystemets virkninger motiveres beboere til å tre inn i en institusjonalisert identitet. I Goffmans termer står beboeren ovenfor to grunnleggende

muligheter, enten å overta det bildet systemet formidler av deg som beboer eller å etablere en strategi hvor du kan beholde deler av ditt opprinnelige selvilde. I denne sammenheng setter Siv Hjeltnes et overordnet skille mellom å være institusjonalisert og å være i opposisjon til systemet (Hjeltnes, 2006, s. 132). Å være institusjonalisert forstås som å ha internalisert normene som er dominerende i institusjonen.

I ytterste konsekvens kan nevnte krenkelser resultere i det Goffman kaller for en mortifikasjonsprosess. Fraværende støttepunkter til beboerens identitet medfører en mortifikasjonsprosess, og resulterer i at det sosiale selvet etter hvert opphører. Mortifikasjonen av selvet er det sosiale selvets død, hvor fravær av attributter og kjente roller resulterer i at den opprinnelige identitet opphører og en ny bygges rundt privilegiesystemet. Krenkelsene påtvinger beboerne inn i en ny identitet, en identitet uforenlig med den gamle (Goffman, 1961, s. 21-23).

Ifølge Goffman (1961, s. 12), er den totale institusjon ikke i stand til å skape varige endringer av individets identitet. Han hevdet at dersom endring skjer, så skjer den sjelden på en slik måte eller av en slik art som institusjonen ønsket. Eventuelle endringer skyldes ofte «diskulturering», en prosess der den innsatte mister evnet til å delta i bestemt atferd og holde tritt med nylige sosiale endringer på utsiden. En innsatt som blir boende på den totale institusjonen over lenge tid, kan derfor oppleve diskulturering – det vil si en «avlæring», som gjør den innsatte midlertidig ute av stand til å håndtere visse trekk ved dagliglivet på utsiden, hvis og når han kommer tilbake til den (Goffman, 1961, s. 12-13).

2.8 Stigma

Goffman (1990) utviklet begrepene stigma og stigmatisering for å forstå ulike sosiale reaksjoner på diskrediterende egenskaper. Goffman definerte stigma som en «egenskap som er dypt diskrediterende» (1990, s. 13; min oversettelse). En diskrediterende egenskap kan være lett gjenkjennelig, som for eksempel ved ens hudfarge eller kroppsstørrelse, eller skjult, men likevel diskrediterende hvis den avsløres, som for eksempel ens kriminelle rulleblad eller psykiske lidelser. Statusen til en bestemt egenskap kan endres i samfunnet over tid. Det betyr at egenskapene som anses som stigmatiserende, vil kunne endre seg i samfunnet over tid. Røyking kan utgjøre et slikt eksempel (Norvoll, 2002, s. 100).

Goffman (1990) argumenterer for at stigmatisering fører til diskriminering og ekskludering fra sosiale sammenhenger:

Vi tror at et menneske med stigma ikke er riktig menneskelig [...] På grunn av det diskriminerer vi personen på en mengde ulike måter og minsker derigjennom – selv om det ofte skjer ubevisst – hans utfoldelsesmuligheter [...] Vi kan dessuten oppfatte vedkommendes defensive holdning som et direkte uttrykk for selve defekten. (1990, s. 15-16; min oversettelse)

Stigmatiseringsprosessen kan ha en tendens til å avpersonalisere, som vil si at aktøren blir totalt oppslukt av stigmaet, slik at omgivelsene bare ser den stigmatiserte egenskapen og ikke aktøren (Goffman, 1990).

I likhet med Goffman, fremhever Howard S. Becker (1963) at utelukkelsen fra det vanlige sosiale livet fører til at stigmaet, for eksempel rusmisbruk, kan bli avgjørende for aktørens sosiale tilhørighet og identitet. Gjennom selvstempling kan aktøren internalisere omgivelsenes negative reaksjoner. Aktøren integrerer her de negative reaksjonene fra samfunnet i sitt eget selvbilde, og vil utvikle en negativ selvidentitet som sosial avviker. Resultatet kan være «selvoppfyllende profetier», det vil si tendensen til at en gitt situasjon får reelle konsekvenser fordi den defineres som reell (Becker, 1963). Utelukkelse fra det sosiale fellesskapet vil i tillegg kunne resultere i at aktører oppsøker andre i lignende situasjon og danner egne subgrupper rundt det stigmatiserende trekket. Aktørene vil utvikle en sosial identitet som avviker, en identitet støttet av subgruppen. Slik legges grunnmuren for utviklingen av en avvikerkarriere med en egen kultur utenfor samfunnet. Avvikerne innenfor den gitte subgruppen finner sin identitet der og lærer opp av de andre medlemmene (Goffman, 1990).

Goffman ser stigmatisering som et middel som kan brukes til formel sosial kontroll. Det vil si at stigma kan brukes som en form for sosial kontroll, da det kan forme en aktørs atferd og holdninger for å tilpasse seg samfunnets forventninger (Goffman, 1990, s. 165). For Blume (2002) kan stigma som sosial kontroll medføre kontraproduktive effekter. I en kriminologisk kontekst argumenterer Blume for at dersom stigma rettet mot en tidligere kriminell aktør vedvarer over lengre tid, vil sannsynligheten for ny kriminalitet øke. Dette fordi, hvis aktøren blir diskriminert og ekskludert fra visse muligheter, vil det være større sannsynlighet for at aktøren engasjerer seg i ulovlige aktiviteter eller blir involvert i strafferettssystemet igjen. Dette kan opprettholde en syklus av kriminalitet og straff, snarere enn å fremme rehabilitering og reintegrering i samfunnet (Blume, 2002, s. 21).

3.0 Design og metode

Dette kapittelet har som formål å gi en beskrivelse av forskningsprosessen som er gjennomført i forkant av og under studien. I kapittelet vil jeg redegjøre for studiens design og metode. Kapittelet starter med en diskusjon av «intervjuet» som metode, for å så beskrive de metodiske prosessene før datainnsamlingen, utforming av intervjuguide og gjennomføring av intervju. Avslutningsvis presenteres analytiske og vitenskapelige betraktninger, samt etiske refleksjoner.

3.1 Valg av metodisk tilnærming

I forkant av studien fremsto kvalitativ metode som best egnet til å besvare oppgavens problemstilling. Kvalitativ viser her til data som beskrives best med ord fremfor tall (Johannessen, Rafoss & Rasmussen, 2018, s. 21). Kvalitativ forskning assosieres ofte ved forståelse snarere enn forklaring, nærhet til dem en forsker på, med en åpen interaksjon mellom forsker og deltaker fremfor avstand til respondenter, og en induktiv forskningsmetode (Tjora, 2021, s. 27). Under datainnsamlingen, ønsket jeg å finne en dypere forståelse av hvordan overgangen mellom fengsel og løslatelse erfares av tidligere innsatte. Kvalitativ metode muliggjorde utdypende samtaler og nærhet til deltakere. Intervju ble tidlig bestemt som den foretrukne forskningsmetoden.

3.1.1 Kvalitative intervju

Empirisk data til studien ble samlet gjennom kvalitative intervjuer. Intervju brukes som et verktøy i denne studien, fordi metoden er velegnet til å få tilgang til deltakeres meninger, holdninger og erfaringer – med andre ord deltakerens livsverden (Brinkman & Kvale, 2015, s. 154).

Det kvalitative intervjuet kan være av forskjellig struktureringsgrad, alt fra en løs samtale til en fastsatt utspørring. Denne studien benytter seg av et semistrukturert intervju, som refererer til en kontekst der intervjueren har en oversikt over temaer som skal dekkes, inkludert forslag til spørsmål (Brinkman & Kvale, 2015, s. 156). Målet ved det semistrukturerte intervjuet var i hovedsak å skape en situasjon hvor en relativt fri samtale kunne kretse rundt noen spesifikke temaer bestemt på forhånd. Videre, ved å skape en avslappet stemning og en romslig

tidsramme, var meningen å få deltakeren til å reflektere over egne meninger og erfaringer knyttet til studiens temaer (Tjora, 2021, s. 127).

Intervjusituasjonen tilrettela for digresjoner fra deltakerens side, for å komme inn på temaer som ikke nødvendigvis var tenkt ut på forhånd, men viktige for deltakeren.

Komplimenterende, ble det benyttet åpne spørsmål, for å gi deltakerne mulighet til å gå i dybden der hvor de hadde mye å fortelle (Tjora, 2021, s. 128). Det semistrukturerte intervjuet tillot en viss åpenhet av studiens tema før intervjustart. Hva deltakerne valgte å fortelle i intervjuet, ble brukt som en vesentlig kilde til avgrensning av studien. Deler av den eksplorerende forskningen ble dermed plassert i intervjusituasjonen. Spørsmål under intervjuet ble bevisst holdt korte, åpne og enkle. Dette ble gjort for å få spørsmålene tydelig frem, og fremme fulle og detaljerte svar og forklaringer (Fangen, 2010, s. 179).

3.1.2 Utfordringer ved det kvalitative intervjuet

En kan betrakte intervjuet som en situasjon hvor deltaker og forsker fremstiller seg selv under påvirkning av den konkrete interaktive sammenhengen som finner sted. Inspirert av interaksjonistiske perspektiver vil en «være nødt til å erkjenne at den informasjonen som framkommer i løpet av intervjuet, hører intervjusituasjonen til» (Tjora, 2021, s. 165). Sagt annerledes: Aktører i sosial omgang ytrer seg og handler på basis av hvordan de, bevisst eller ikke, forestiller seg at dette vil innvirke på den sosiale situasjonen. Under intervjuet bør derfor intervjueren forsøke å «forstå hvordan deltakeren ytrer seg på bakgrunn av det vedkommende forventer at intervjueren vil ha informasjon om» (Tjora, 2021, s. 131). I intervjuene gjennomført i denne studien, var jeg særlig oppmerksom på hvordan jeg som intervjuer understøttet deltakeren gjennom visuelle og muntlige oppmuntringer: dette kunne blant annet innebære å være forsiktig med bekreftende ord og uttrykk som «ja» og «bra».

Det ble særlig viktig å forme intervjusituasjonen slik at den blir bekvem og trygg – for å forhåpentligvis fremme åpenhet rundt personlige erfaringer og tanker. En viktig faktor vedrørende dette, er skapelsen av tillit og trygghet. Intervjusituasjonens lokaler kan særlig ha innvirkning på følt trygghet (Tjora, 2021, s. 132-133). Et nivå av komfort, trygghet og samt det å oppleve at en ikke forstyres er her viktig. På samme måte, avhenger intervjuets kvalitet på tillit mellom intervjuer og deltaker (Tjora, 2021, s. 133-134). Det ble derfor viktig å få godt frem deltakerens rettigheter og mulighet til å trekke seg, i tillegg til å besvare ethvert spørsmål deltakerne skulle ha.

En annen utfordring ved det kvalitative intervjuet, er ledende spørsmål. Tjora ser det å lede deltakeren som nærmest implisitt i det kvalitative intervjuet. Det å lede deltakeren «bør handle om å bli med på og oppfordre til deltakernes fortellinger heller enn å legge ord i munnen på dem» (Tjora, 2021, s. 164). Liknende, hevder Kvale og Brinkmann at ledende spørsmål kan være nødvendige i noen situasjoner (Brinkman & Kvale, 2015, s. 200). Intervjuene gjort i denne studien har benyttet seg av ledende spørsmål i form av å rette intervjuet i retning av temaer, men samtidig vært åpen for deltakerens respons.

3.2 Datainnsamling og utvalg

3.2.1 Rekrutteringsprosess

Rekrutteringsprosessen viste seg å være lettere enn hva jeg i forkant hadde forventet. Basert på valget av å ikke gå gjennom Kriminalomsorgen for å finne deltakere, fryktet jeg at rekruttering på egenhånd kunne bli utfordrende. Jeg startet derfor prosessen tidlig, og søkte godkjenning til Norsk senter for forskningsdata (NSD) tidlig august. Slik ville jeg ha tid til å endre studien, dersom det skulle være nødvendig. Ved godkjenning av søknaden til NSD (se vedlegg C), startet jeg prosessen med å rekruttere deltakere.

Jeg bestemte meg for å kontakte frivillige organisasjoner, med det formål å få en tilgang til mulige deltakere. Organisasjonene som ble kontaktet, arbeidet for innsattes tilbakeføring til samfunnet. Gjennom de frivillige organisasjonene jeg kom i kontakt med benyttet jeg meg av snøballmetoden (Goodman, 1961), og har via deltakerne funnet nye deltakere. De frivillige organisasjonene villighet til å sette av tid, gjorde rekrutteringen og datainnsamlingen lettvinnet og effektiv. Organisasjonene bistod med å finne villige deltakere, og sette meg i kontakt med dem.

3.2.2 Utvalg

Studien inneholder et utvalg bestående av 13 deltakere. Deltakere måtte nødvendigvis ha sonet dom i fengsel, helst relativt nylig. Krav i form av alder, kjønn eller type soning, ble ikke stilt. Likevel ønsket jeg at soningstiden til deltakere ville være av et visst omfang – dette fordi ved lavere soningstider, ville trolig ikke overgangen mellom soning og løslatelse være av like krevende omfang. Intervjuprosessen ble endt ved 13 intervjuer, etter nøye vurderinger av dataomfanget.

Deltakeres alder lå mellom 21 til 56 år, hvor hovedparten var i 30-årene. Kjønnsmessig bestod utvalget av to kvinner og elleve menn. Til tross for at ingen stilte krav i rekrutteringsprosessen, stemmer utvalget relativt overens med den øvrige norske fangebefolkningen (Kriminalomsorgen, 2022a). Hvor alle deltakere hadde til felles å sone straff, varierte både soningslengden og løslatelsesåret. Hovedparten hadde sonet i en periode på mellom to til seks år, ofte bestående av flere mindre dommer. Ni av deltakerne hadde løslatelse to år eller mindre fra intervjudagen, tre i løpet av de siste fem årene og en i en periode på mellom 10 til 20 år. Sistnevnte ble inkludert i studien med bakgrunn i deltakerens stilling som erfaringskonsulent. Arbeid som erfaringskonsulent innebar kontakt med straffedømte før, under og etterkant av løslatelse, og kunne dermed bidra med viktig innsikt fra et annet perspektiv.

Utvalget er forholdsvis heterogent. Deltakeres soninger har foregått ved ulike fengsler både i form av geografisk lokalisasjon, men også i form av soningstype. Geografisk lokalisasjon deles ikke med det formål å styrke deltakeres anonymitet. Soningstyper varierer mellom varetekt, lav- og høysikkerhet. Samtidig, fordi hovedparten av deltakere har sonet flere soninger, har hovedparten også vært innom flere soningstyper. Deltakerne i studien har blitt kategorisert under den soningstypen som har vært den mest kvantitativt fremtredende i den enkeltes soningsforløp. Nøyaktige tall vises i tabellen nedenfor:

	N = 13	Prosent
Kjønn:		
Mann	11	85 %
Kvinne	2	15 %
Alder:		
Laveste	21 år	-
Høyeste	56 år	-
Median	36 år	-
Total soningstid:		
< 1 år	2 deltakere	15 %
1-5 år	7 deltakere	54 %
> 5 år	4 deltakere	31 %
Soningstype:		
Høysikkerhet	11 deltakere	85 %
Lavsikkerhet	1 deltakere	8 %
Varetekt	1 deltakere	8 %

En svakhet ved utvalget som er nødvendig å nevne omhandler rekrutteringsmetoden. Ved å velge å rekruttere deltakere gjennom frivillige organisasjoner, rekrutterte jeg kun deltakere som har eller har hatt kontakt med gjeldende organisasjoner. Konsekvensen er at utvalget kun består av deltakere som har hatt et visst personlig ønske om endring. I hovedsak hadde også deltakerne lyktes i dette ved intervjuets øyeblikk. Deltakerne tok avstand fra kriminalitet og rus, og flere hadde fått jobb og familie. En kan i denne sammenheng snakke om en såkalt «overlevelsesskjevhet» (Elston, 2021).

Overlevelsesskjevhet viser til en feilkilde i form av at forsker fokuserer på individer eller grupper som har forbigått en elimineringsprosess, men overser de som ikke gjorde det. Det kan resultere i altfor optimistiske resultater, fordi andre deltakere blir ignorert (Elston, 2021). Dette medfører at valgt metode utelukker ufrivillig tidligere straffedømte med dårlig rehabiliteringsløp og tilbakeførsel til samfunnet, som ikke har hatt eller opprettholdt kontakt med gjeldende organisasjoner, men også de som ikke har sett det nødvendig med støtte fra frivillig organisasjoner. Deltakernes mange forsøk på endring, med tilbakefall til kriminalitet og narkotika, nyanserer dette bildet, og tilfører både «optimistiske» og «pessimistiske» resultater.

3.2.3 Gjennomføring av intervju

Elleve av tretten intervjuer ble gjennomført fysisk, men det ble nødvendig å utføre to intervjuer over telefonsamtale. Intervju over telefonsamtale ble gjennomført grunnet store geografiske avstander mellom intervjueren og deltakerne. De resterende ti intervjuene ble gjennomført fysisk i lukkede rom i lokalene til ulike frivillige organisasjoner i Sør- og Vest-Norge.

Intervjuene startet med en presentasjon av prosjektet. I henhold til god forskningsetikk, ble samtykke- og informasjonsskjemaet gjennomgått og bedt signert før intervjustart. Deltakere ble videre informert om sikker lagring av lydopptak på UiAs servere, at personopplysninger blir holdt adskilt fra intervjudata, og at lydopptak blir slettet etter endt transkribering. Ved telefonintervjuene ble informasjonsskriv og samtykkeskjema sendt i forkant, og signert før intervjuene startet.

Det semistrukturerte intervjuet hadde som mål å ligne en fri samtale innenfor den gitte tematikken, hvor fokuset lå på hvordan deltakerne reflekterte og forstod tematikken. I forkant av intervjuperioden ble det derfor viktig å reflektere over hvilke og hvordan spørsmål skulle

stilles (se vedlegg A). Spørsmål ble formet slik at tematikken jeg var ute etter ville bli besvart, samtidig som å holde dem åpne for tolkning. Oppfølgings spørsmål ble aktiv brukt, både til å trekke samtalen i interessante retninger, eller som bekreftelse på at jeg hadde forstått utsagn rett dersom jeg opplevde noe som uklart. For å minimere negative effekter ved telefonintervju, ble det desto viktigere å gjenta deler av deltakerens svar, og spørre om jeg hadde forstått riktig (Tjora, 2021, s. 183).

Begge formene for intervju, førte med seg ulike fordeler og ulemper. Telefonintervju medbrakte tidsbesparende fordeler, ved å kutte reisetid til og fra møtested ved fysiske intervju. I tillegg tilgjengeliggjorde telefonintervju flere aktuelle kandidater, og ga oppgaven et bredere geografisk grunnlag. Det å ikke se opptakeren under telefonintervjuet, kan også gjøre deltakeren mer avslappet og trygg, ved å ikke bli påminnet av at intervjuet blir tatt opp (Brinkman & Kvale, 2015, s. 106). Likevel medførte telefonintervjuet også ulemper. Under intervjuene opplevde jeg at tapet av fysisk nærhet og muligheten til å lese kroppsspråk, påvirket kommunikasjon for begge parter negativt (Tjora, 2021, s. 183). Ofte vil informant og intervjuer i større grad være usikker på hvem den andre «egentlig» er, noe som ofte vanskeliggjør oppvarmingsspørsmål, og gjør intervjuet kortere enn fysiske intervjuer (Tjora, 2021, s. 183). Dette reflektere telefonintervju gjennomført i denne studien, hvor intervjuene var i snitt 15 minutter kortere en fysiske intervju. På den andre siden opplevde jeg at distansen skapt over telefon, bidro til en mindre nær situasjon, og gjorde det lettere å snakke om visse temaer (Brinkman & Kvale, 2015, s. 175). Særlig gjaldt dette ved følsomme temaer, hvor bruk av telefon kan oppleves som tryggere for deltakeren, for eksempel for å ivareta anonymitet (Tjora, 2021, s. 183).

De fysiske intervjuene ble gjennomført i lukkede rom ved ulike frivillige organisasjoner. Både intervjuets nærhet, men også den relative nærheten til arbeidere og besøkende ved intervjuets lokalisasjon, kan ha hatt påvirkning på intervjuet. Det fysiske intervjuets nærhet vil jeg si bidro til en mindre avslappet atmosfære i motsetning til intervju over telefon (Brinkman & Kvale, 2015, s. 121). Dette gjaldt fortrinnsvis ved intervjuets start, etter hvert som intervjuet fikk satt seg, ble også atmosfæren mer avslappet. Samtidig muliggjorde det fysiske intervjuet en tolkning av kroppsspråk mellom intervjuer og informant. Ved synliggjøringen av kroppsspråk fikk samtalen større flyt og en mer naturlig gang (Brinkman & Kvale, 2015, s. 116).

3.2.4 Transkribering

Transkribering er i seg selv en innledning til analytisk prosess, og innebærer å omdanne intervjudata fra muntlig til skriftlig form (Brinkman & Kvale, 2015, s. 210). Intervjudata ble transkribert kort tid etter intervjuet var gjennomført, alle av meg. Å omdanne intervjudata fra muntlig til skriftlig form, innebærer en rekke vurderinger. Tjora (2021, s. 185) påpeker at en ved transkriberingsprosessen ikke alltid vet hvilke temaer som er viktig, og hva som er hensiktsmessig detaljnivå. Derfor valgte jeg i studien å transkribere ordrett, men med noen forbehold i forhold til anonymitet.

Forbeholdene gjaldt blant annet å transkribere til bokmål, i tillegg til å unngå å transkribere de spesifikke straffedommene deltakerne tidligere hadde gjennomført. Forbeholdene ble tatt da dette ikke er relevant informasjon for studien, samt et grep for å sikre deltakernes anonymitet.

Samtidig spiller nonverbale uttrykk som blick, kroppsspråk og tempo en viktig rolle i intervjusituasjonen, men er imidlertid vanskelig å få med i en transkribering. Hvor ironi stadig ble brukt i intervjuet, ble det ikke like gjenkjennelig i tekstformat. I denne sammenheng måtte jeg bruke hukommelsen til å korrigere hva deltakeren hadde forsøkt å uttrykke.

Transkribering ble gjennomført kort tid etter ethvert gjennomført intervjuet, og med et relativt friskt minne la jeg igjen kommentarer angående nonverbale uttrykk brukt av deltakere, slik at jeg ville huske dette ved senere anledning.

3.2.5 Retrospektiv data

Et av dilemmaene ved retrospektive studier er at kvaliteten og troverdigheten på svarene avhenger av hvor godt deltakerne husker tilbake til tiden som det spørres om (Ringdal, 2007). Ser en bort i fra dette kan selv erfaringer og opplevelser, i dette tilfellet i forhold til løslatelse og tiden etter, med tidens løp både blitt forsterket og bleknet, avhengig av hvilke minner det er snakk om. En studie utført av Frank og Gilovich konkluderer med: «perspektivet en person bruker når hen husker en hendelse, er en vesentlig bestemmende faktor for attribusjonene han eller hun tillegger den hendelsen» (1989, s. 402; min oversettelse). Forfatterne hevder at når en vurderer sin egen fortid, så blir man en observatør av seg selv. Dette skiftet av perspektiv påvirket nettopp hvordan en attribuerer, med andre ord om en begrunner hendelsen med forklaringer i ytre eller indre faktorer (Frank & Gilovich, 1989, s. 399).

Derav må denne studien ta forbehold for at empiri er påvirket av et mulig skifte i perspektiv, holdninger og verdier. Narrativ kriminologi kan derfor være nyttig. McAdams og McLean definerer narrativ som «den internaliserte og stadig utviklende livshistorien som integrerer den rekonstruerte fortiden og forestilte fremtiden for å gi livet en viss grad av enhet og formål» (2013, s. 233; min oversettelse). En husker, inkluderer og gjenforteller hendelser som stemmer overens med vår selvopplevelse, og tilskriver årsakssammenhenger og ansvar deretter (J. Todd-Kvam & Todd-Kvam, 2022, s. 915). Våre narrativer utvikler seg i samspill med en selv, nære andre og ens brede sosiokulturelle kontekst, og fortsetter å utvikle seg etter hvert som de blir fortalt og gjenfortalt. En slik forståelse av det narrative selvet understreker potensialet for endring; den fortalte historien er en av mange mulige (J. Todd-Kvam & Todd-Kvam, 2022, s. 915).

Narrativ viser ikke bare til historier, men formidler også informasjon, moralsk og kulturell kunnskap, og uttrykker følelser og tanker (Alberski, 2012, s. 23). Narrativ kriminologi ser på hvordan historier motiverer, opprettholder eller begrenser kriminalitet. Innenfor narrativ kriminologi er ikke historier interessante på grunn av deres antatte nøyaktighet eller unøyaktighet. Det som er viktig er ikke nødvendigvis sannheten i historien, men historiens mening for den enkelte som forteller, altså fortellingens virkning. Ikke minst utforskes historiens rolle i det å avstå fra kriminalitet (Sandberg, 2016, s. 156). Narrativer rundt det å avstå fra kriminalitet kan fortelle noe om selve avståelsesprosessen, men også hva disse historiene gjør for fortellerne. Disse fortellingene kan slik si noe om det samfunnsmessige og kulturelle presset den tidligere kriminelle står ovenfor, men også individuelle tilbøyeligheter (Sandberg, 2016).

3.2.6 Databehandling og analyse

Analyse handler enkelt sagt om «å lete etter svar på spørsmål» (Johannessen et al., 2018, s. 22). En analyse kan sies å være en spørsmålsdrevet prosess, drevet av spørsmålene en stiller. Planlegging av en analyse bør dermed allerede starte ved intervjuguiden, og fortsette videre i intervjuet og transkriberingen (Brinkman & Kvale, 2015, s. 216).

I denne studien, benyttet jeg meg av tematisk analyse for å finne sammenhenger og mønstre i datamaterialet. Som navnet tilsier, innebærer tematisk analyse å lete etter tema i data. Et tema er her en kategori, hvor data med viktige fellestrekk er gruppert (Johannessen et al., 2018, s.

278-279). Målet ved tematisk analyse er å gruppere data i mer generelle kategorier, altså temaer, som til sammen svarer på forskningsspørsmålet (Johannessen et al., 2018, s. 279).

Den tematiske analysen ble utført ved hjelp av kodingsverktøyet NVivo 12. Jeg endte opp med totalt 490 sitater sortert ut ifra empirien. Disse ble sortert og kodet, og plassert inn i relevante kodegrupper. Til slutt dannet dette åtte overordnede temaer: (1) fengselshverdagen, (2) rehabilitering, (3) relasjoner, (4) forberedelse til løslatelse, (5) overgangssjokk (6) sosialt nettverk, (7) Nav og kommune, og (8) tilpasninger. Kodegruppene funnet her, danner utgangspunktet for temaene brukt i analysedelen av studien.

3.3 Styrker og svakheter ved valgt metodikk

Alle metodiske valg gjort i denne studien, har vært med på å påvirke resultatene som er oppnådd. En sentral del av metodikkprosessen er å ta høyde for valgt metodikks påvirkning på studien, og de eventuelle konsekvensene dette har for resultatet. Dette kapittelet vil reflektere rundt styrker og svakheter ved valgt metodikk.

Kvalitativ metode gir muligheten til en dypere forståelse av det sosiale fenomenet som forskes på. Denne studien har vært interessert i å utforske deltakerens tanker, perspektiver og egne historier vedrørende overgangen fra fengsel og samfunn. Det kvalitative intervjuet har gitt studien mulighet til dette, og anses derfor som en styrke ved metodevalget.

En annen styrke ved det kvalitative intervjuet, var muligheten til å være fleksibel. Utover datasamlingsprosessen kan det dukke opp nye retninger og perspektiver en ikke hadde tenkt i utgangspunktet, men muliggjør nye retninger til videre datasamling. Skillet mellom problemstilling, undersøkelse, datainnsamling blir flytende, og det gir dermed muligheter til å endre opplegget underveis.

En svakhet ved kvalitativt intervju som valgt metode, er det tidskrevende aspektet ved metoden. Metoden innebærer gjennomføring av intervju og transkribering av samtlige intervju, begge tidskrevende prosesser. I en situasjon preget av begrenset tid og ressurser, ble resultatet et noe mindre intervjuutvalg enn ønsket. En svakhet ved studien vil dermed være et relativt lite utvalg.

I denne studien er det tidligere innsattes erfaringer, opplevelser og refleksjoner av overgangen mellom fengsel og frihet som blir analysert. Det betyr at studien ikke tar hensyn til andre

perspektiver til temaet, blant annet fra ansatte i fengsel eller kommunen. Det kan dermed ses som en svakhet ved studien at andre perspektiver på dette temaet mangler.

3.4 Kvalitetsvurderinger

I dette kapittelet vil jeg vurdere studiens gyldighet, pålitelighet og generaliserbarhet. Målet er at leseren skal få innblikk i forskningsprosessen, og selv vurdere forskningens kvalitet, relevans og presisjon (Tjora, 2021, s. 262). Pålitelighet, viser til sammenheng eller intern logikk gjennom studien. Gyldighet viser til hvorvidt det er en logisk sammenheng mellom prosjektets utforming og funn, med andre ord: om forholdet mellom undersøkelsen og den verdenen den undersøker (Tjora, 2021, s. 260). Generaliserbarhet er knyttet til studiens relevans utover de enheter som faktisk er studert (Tjora, 2021, s. 267).

3.4.1 Gyldighet

Gyldighet er knyttet til spørsmålet om hvorvidt «de svarene vi finner i vår forskning, faktisk er svar på de spørsmål vi forsøker og stille» (Tjora, 2021, s. 260). I denne studien ble det derfor viktig å være bevisst på forhold som kunne være med på å styrke eller redusere gyldigheten gjennom hele forskningsprosessen. Blant annet betydde dette å undersøke studiens koherens gjennomgående og om metoden komplimenterte forskningsspørsmålene. I tillegg satt jeg meg inn i tidligere forskning, teoretiske perspektiv og metodelitteratur på en systematisk måte i forkant av intervjuprosessen, noe som bidro til en bedre oversikt og en styrket gyldighet (Krumsvik, 2015, s. 154).

3.4.2 Pålitelighet

Hvor gyldighet omhandler forholdet mellom forskningen og dens kontekst, handler pålitelighet om sammenhenger internt i forskningsprosjektet og hvordan dette synliggjøres i rapporteringen. Pålitelighet har dermed med konsistensen og troverdigheten til forskningsresultatet å gjøre (Tjora, 2021, s. 263).

Påliteligheten av en studie styrkes gjerne ved å vektlegge transparens. Transparens som grunnlag for pålitelighet dreier seg om å redegjøre for hvorfor en studie er gjennomført, hvordan den er gjort, hvilke valg som er tatt på hvilke tidspunkter, hvordan empirisk materiale

er analysert og så videre. Ved et godt innblikk i forskningen, er målet at leser selv kan ta stilling til studiens kvalitet (Tjora, 2021, s. 263-264). Gjennom hele metodekapittelet har fokuset vært på transparens, og en nøye gjennomgang av metodevalg, begrunnelser og refleksjoner. For å oppnå dette fokuserte jeg på å systematisk registrere valg, endringer og lignende underveis i studien.

Ifølge Krumsvik hviler særlig kravet til pålitelighet på det konkrete materialet, opptaksutstyr og det transkriberte materialet (2015, s. 159). For å vurdere påliteligheten i denne studien ble det derfor viktig med kritiske gjennomganger av empiri underveis i prosjektet. Dette omhandlet blant annet om intervju spørsmålene var forståelige, valg av fremgangsmetode i intervjusituasjonen, og at transkriberingsprosessen ble utført nøyaktig. Intervju spørsmålene var utviklet med formål å være lett forståelige og åpne – dette for å skape viss konsistens i de ulike intervjuene. Transkriberingsprosessen ble utført systematisk (se 3.2.4) og med nøyaktighet, kort tid etter intervjuene, ettersom samtalene lå friskt i minne.

Kodingsmetode, databehandlingsprogram og gruppekoder har på samme måte blitt gjort synlig (se. 3.2.6). I analysedelen vil sitater fra intervju bli brukt hyppig, gjerne flere under hvert tema for å illustrere mangfoldet i datamaterialet. Dette for å gi leseren mulighet til å komme «tettere på» empirien (Tjora, 2021, s. 265).

3.4.3 Generaliserbarhet

En eller annen form for generalisering er et eksplisitt eller implisitt mål innenfor det meste av samfunnsforskning. Hvor kvantitative forskning benytter en statistisk form for generalisering, har en innenfor kvalitativ forskning behov for å tenke generalisering på en annen måte (Krumsvik, 2015, s. 159).

I vurderingen av studiens generaliserbarhet, ser jeg særlig *analytisk generalisering* relevant. Analytisk generalisering viser til hvorvidt funn fra en studie kan brukes som indikasjon på hva som vil skje i en annen situasjon (Tjora, 2021, s. 271). Til tross for et begrenset utvalg vil jeg likevel hevde at undersøkelsen forteller noe om mønstrene i domfeltes tilbakeføringsprosess. Slik jeg ser det, er det anledning til å overføre disse funnene fra en hendelse til en annen. Å underbygge studiens funn med andre relevante kilder, utgjør et annet virkemiddel for å begrense de negative effektene av et begrenset utvalg.

Likevel vil jeg argumentere for at studien ikke nødvendigvis behøver å inneha generaliserbarhet for å ha verdi. Målet ved kvalitative metoder er å skape rike empiri for å belyse komplekse prosesser, samt kunne si noe om underliggende mekanismer. Studien er et bidrag til å dokumentere reelt eksisterende perspektiver, erfaringer og meninger rundt hvordan overgangen mellom fengsel og samfunn oppleves, og hvilke utfordringer den domfelte kan møte i denne prosessen.

3.5 Etiske refleksjoner

Samfunnsforskning krever høye krav til etiske refleksjoner, blant annet fordi en bryter «brått og brutalt» inn på deltakeres sosiale situasjoner, og fordi resultat ofte skal offentliggjøres (Tjora, 2021, s. 54). Samtidig kreves ikke bare etisk bevissthet ved intervjuet, men gjennom hele forskningsdesignet (Krumsvik, 2015, s. 172).

I studien har jeg hatt fokus på å gi tilstrekkelig informasjon om studien ved å gi ut informasjonsskriv til deltakere i forkant av intervjuet (se vedlegg B). Deltakerne har blitt tilbudt tilstrekkelig tid i forkant av intervjuet til å lese gjennom informasjonsskrivet og stille spørsmål. I tillegg hadde jeg en muntlig gjennomgang av hovedpunktene fra informasjonsskrivet før intervjuet startet. I den anledning klargjorde jeg at jeg ville være den eneste med full tilgang til datamaterialet, og data ved den endelige oppgaven ville anonymiseres. Ved slutten av intervjuet gjentok jeg deltakerens rettigheter, og mulighet til å trekke seg ved ethvert tidspunkt. Informasjonen gitt til deltakere anser jeg som tilstrekkelig for en helhetlig forståelse av hva deltakelse innebærer, samt rettighetene dette innebærer for vedkommende.

I henhold til god forskningsetikk, skal deltakere først og fremst ikke komme til skade. Dette krever nøye refleksjoner over mulig skade eller ubehag studien kan påføre deltakerne (Tjora, 2021, s. 187). Hva som oppleves som støtende, ubehagelig og følsomt vil være ulikt fra person til person. Noen kan anse fengselsopphold som følsomme temaer, mens andre kan oppleve det ubehagelig å prate om perioden før eller etter løslatelse. Jeg var gjennom hele studien bevisst hvilken ansvarsrolle jeg som forsker hadde i interaksjon med deltakeren. Dette innebar å minske det potensielle ubehaget deltakeren måtte føle. Det var viktig å minne deltakerne om muligheten til å avslutte intervjuet, eller velge å hoppe over spørsmål til enhver tid. Det var i tillegg viktig å opptre med respekt, og ikke presse deltakeren til å dele

informasjon vedkommende fant ubehagelig. Å skru av lydopptaker under vanskelige spørsmål, var også en mulighet tilbudt til deltakere.

Nødvendige grep har blitt gjort for å sikre deltakeres anonymitet i datamaterialet.

Datamaterialet inneholder ikke deltakerens alder, navn, lovbrudd eller hvilket fengsel soning fant sted i. Soningens lengde og under hvilke år, er heller ikke beskrevet i nøyaktige tall. De frivillige organisasjonene jeg kontaktet og holdt intervjuer ved, holdes bevist anonyme. Dette gjøres med formål for en ekstra sikring av identiteten til deltakerne.

Et annet dilemma i forbindelse med tolkning av datamaterialet, er i hvor stor grad datamateriale tolkes i korrekt sammenheng. Forskning hviler på tillit mellom forsker og «den det forskes på» (Tjora, 2021, s. 191). I den sammenheng er det viktig å presentere data i sin kontekst, samt unngå å presentere et resultat tatt ut av kontekst. Som Fangen (2010, s. 213) argumenterer: En ytring bør fortolkes i lys av dens sammenheng. Det er vektlagt i denne studien at datamaterialet ikke skal tas ut kontekst, og vektlagt at meningsinnholdet ikke skal vris på.

I etterkant av intervjuene, opplevde jeg prosjektets formål som ubehagelig. Deltakere velvillig fortalte om livets opp og nedture, i bunn og grunn fordi jeg spurte dem, så jeg kunne skrive denne masteroppgaven. Deltakerne har beretninger om harde kår og vanskelige tider, med den eneste fortjeneste av å få snakket med dette med en fremmed – og viten om at intervjuet skal brukes i samfunnsforskning. Hvordan en etter løslatelse står igjen uten et tak over hodet. Hungeren etter rus, og dens destruerende egenskaper. Igjen sitter jeg med en følelse av takknemmelighet og ærefrykt for deltakernes velvillighet, men samtidig en smerte, en smerte over at deres beretninger hovedsakelig er et middel for meg i en sosiologisk analyse. For å bøte for dette misforholdet, ønsker jeg å «gi tilbake». For Swartz (2011, s. 49) utgjør å gi tilbake den «intensjonelle etikken for gjensidighet», der forskning er rettferdig og til nytte for deltakerne. Etter endt masteroppgave vil jeg derfor skrive en kronikk i NRK/Aftenposten, hvor jeg vil presentere de utallige utfordringene innsatte kan møte fra fengsel til samfunn. Særlig vil jeg presentere deltakernes ønske om flere og bedre rehabiliteringstilbud, både under og etter soning.

4.0 En introduksjon til datamaterialet: «mislykket» og «ambivalent» bane

4.1 Innledning

Dette kapittelet har som mål å undersøke og utforske hindringene den domfelte møtet i hens tilbakeføringsprosesser fra fengsel til samfunn, og hvordan dette oppleves for den tidligere innsatte. Dette vil bli analysert ved hjelp av intervjuer med 13 deltakere og det teoretiske rammeverket som ligger til grunn i studien. Analysen vil starte med å beskrive to ulike baner som utpekte seg empirien. Av hensyn til deltakernes anonymitet, har «Jonas» og «Roar» blitt tildelt fiktive navn. Den første banen vil beskrive en «mislykket» bane, og ta utgangspunkt i Jonas, en ung mann i 20-årene. Den andre banen vil beskrive en «ambivalent» bane, og ta utgangspunkt i Roar, en mann i 50-årene. Hensikten med de to banene er å presentere ulike erfaringer og opplevelser av fengsel og løslatelse, og vil fungere som en introduksjon til studiens datamateriale. Hver bane personifiseres gjennom en casestudie, hvor resterende intervjudata vil bli brukt komplementerende. Kapittelet vil fungere som et introduksjonskapittel til en dypere analyse i kapittel 5 og kapittel 6.

«Mislykket» og «ambivalent» bane forstås som idealtyper: En konstruksjon der typiske egenskaper ved et sosialt fenomen trekkes frem (Swedberg, 2018). En kan ikke vente å finne disse idealtypene i den sosiale virkelighet, derimot kan en observere aspekter ved de i ulike fengselsopphold og tilbakeføringsprosesser. De to ulike banene fungerer som et analytisk «verktøy» for å få frem de ulike utfordringene og hindringene ethvert individ kan møte under og etter soning. «Ambivalent» og «mislykket» bane må slik ikke forstås som reelt eksisterende baner, da en slik oppdeling ikke ville fange opp mangfoldet mellom og utenfor disse banene. «Mislykket» og «ambivalent» henviser heller ikke til aktørers liv, men «systemets» innvirkning på en aktørs mulige tilbakeføring.

4.2 «Mislykket» bane:

Jonas, som flere andre deltakere i denne studien, hadde tatt narkotiske stoffer fra ung alder. For Jonas betydde dette et liv fra 11-årsalderen preget av rus, alkohol, og lite struktur. Jonas ble i tidlig alder trukket mot «gaten» og dets «goder»: samhold og venner, narkotiske stoffer og muligheten til å «unnsnippe livet». Omgang i en kultur hvor narkotikaselgere, narkotikabrukere, utstøtte og marginaliserte unge oppholdt seg, opparbeidet seg til nyttig

feltspesifikk sosial og kulturell kapital. Kapitalen som ble opparbeidet ga Jonas kontakter på «gaten» og kroppsliggjort kulturell kapital – rettere sagt gatekapital. Gatekapital ble kroppsliggjort i form av beredskap til å bruke vold, kunnskap om illegale rusmidler og narkotikaøkonomien, og hvordan en skal unngå politiets oppmerksomhet (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 615).

Samtidig hadde Jonas et turbulent og vanskelig forhold til familien. I likhet med majoriteten av studiens deltakere, var Jonas barndom preget av negative barndomsopplevelser. Som vist i delkapittel 2.2, øker negative barndomsopplevelser sannsynligheten for en rekke negative forhold som narkotikamisbruk, alkoholisme og selvmordsforsøk (Barboza Solís et al., 2015). Andre deltakere beskrev lignende erfaringer, og beskrev følelser i form av utenforskap, ensomhet, og opplevelser av ADHD-utfordringer og mobbing, som utfordrende og vanskelig. I Meld. St. 34 (2020-2021) står det:

Omfattende bruk av narkotika og utvikling av avhengighet fremstår ofte som selvmedisinering av underliggende problematikk, slik som psykiske problemer og lidelser mv., men også som uttrykk for utenforskap og marginalisering. (Meld. St. 34 (2020–2021), s. 44).

For Jonas og flere andre deltakere i studien, tilførte «gaten» et fellesskap og tilhørighet. Etter hvert som tiden ble mer og mer tilbragt på «gaten», opplevde Jonas en større distanse fra klassekamerater, venner og familie. Jonas forteller om opplevelser av å bli unngått, kalde blikk og å bli oppfattet som «farlig». Fordommer og stigma kan være vanskelig å motbevise, og i noen tilfeller internaliseres disse verdiene hos individet. Resultater kan være en selvoppfyllende profeti, en tendens til at en situasjon får reelle konsekvenser fordi den defineres som reell (Norvoll, 2002, s. 102). Jonas kommenterte: «Jeg visste ikke hvor jeg skulle gjøre av meg, jeg følte meg utilpass, uvelkommen. Så jeg dro ditt jeg hørte til på en måte». Jonas karakteriserte dette som starten på en ond sirkel: gatemiljøet og narkotika bidro til at Jonas ble stemplet ytterligere, noe som igjen trakk Jonas nærmere «gaten» og narkotika. Samholdet på «gaten», å tjene penger, og opplevelsen av å være selvstendig i tidlig alder var viktige vendepunkter i Jonas kriminelle karriere. Slike opplevelser, i tillegg til tilfredsstillende av å tjene store mengder penger i en tidlig alder, var avgjørende for hans vei inn i høyere nivåer av den illegale narkotikaøkonomien. Som 18-åring ble Jonas pågrepet og satt i varetekt. Pågrepelsen ble opplevd som et sjokk, et sjokk som også ville prege det fem-seks måneders lange fengselsoppholdet. Knoff (1987, s. 17) anser varetekt som en særlig

tyngende fengselsform. Ved fengsling er aktøren ofte uforberedt, noe som også kan gi ringvirkninger i tiden etter.

Pågripelsen og fengslingen opplevdes veldig vanskelig. Du blir bare satt i fengsel, ikke sant, de bryr seg ikke om at ytterdøren din er ikke låst, om husleien din er betalt, om katten venter på deg. De bryr seg ikke om sånt. Jeg var helt knekt, og fikk meg jo et sammenbrudd etter hvert. (Jonas)

Ved varetektsfengsling er gjerne den innsatte hentet rett inn fra «gaten» uten anledning til å forberede seg, og kan derfor sitte med kaotiske personlige og materielle forhold den innsatte ikke får ordnet opp i (Knoff, 1987, s. 17). Varetektsfengslingen skapte et brudd med Jonas tidligere kjente tilværelse, og kan sies å ha forstyrret hans forståelse av seg selv i møtet med en ny livssituasjon. Jonas gikk fra å være et fritt individ i det ene øyeblikket, til i neste øyeblikk være en innsatt med berøvet frihet, og på mange måter også sin sosiale posisjon og identitet. Den nylig innsatte mister muligheten til både å bestemme over seg selv, men også å ha innflytelse på sin egen tilværelse – og med det degraderes den innsattes sosiale posisjon seg også. Tap av gamle vaner og rutiner, personlige eiendeler og tap av privatliv, blir omtalt av Goffman (1961) som krenkelsesprosesser.

Fengselet ble beskrevet av Jonas som «en oppbevaringsplass», med opptil 21 timer i døgnet innlåst på cellen. De tre resterende timene gikk til en time lufting, en time sosialt samhold og en time med «samsitting». En besøksrapport fra Sivilombudets forebyggingsmandat fra Oslo fengsel, underbygger Jonas påstand, og viser til at flere varetektsfengslende opplever å være innelåst på cellen i over 16 timer i døgnet. Ved noen tilfeller er innsatte låst inne i så mye som over 22 timer (Sivilombudsmannen, 2019a). Hyppig bruk av isolasjon og varetekt i Norge er godt dokumentert og kritisert av FNs torturkomite (Rua & Smith, 2019, s. 33). Kritikken er rettet mot manglende ivaretagelse av menneskerettighetsidealene, hvor utstrakt bruk av varetekt og isolasjon utfordrer disse rettighetene (Norges institusjon for menneskerettigheter, 2022).

Gjennom flere år i gatemiljøet, internaliserte Jonas spesifikke handlingsmønstre ovenfor politiet: «Du ville helst ikke bli sett å snakke med politiet, så du unngikk dem så langt du kunne. Du holdt deg langt unna, det kom aldri noe godt ut av å prate med dem» (Jonas). Disse internaliserte holdningene ovenfor politiet, viste seg på samme måte ovenfor fengselsbetjenten. Dette peker på hvordan tidligere erfaringer er «deponert i personer i form av varige disposisjoner eller trente evner og strukturerte tilbøyeligheter til å tenke, føle og

handle på bestemte måter» (Wacquant, 2005, s. 316; min oversettelse). Som legemliggjort sosial historie, er habitus varig og gir en stabilitet til hverdagen, ettersom disposisjoner utviklet i det sosiale feltet blir av «annen natur», gjentatt når aktøren navigerer i nye omgivelser og situasjoner (Bourdieu, 1991a). Hans disposisjon tilrettela ikke for samhandling med betjenten, særlig ikke fra hans egen side. Samtidig hadde Jonas også et ønske om «et annet liv», og ønsket både å ta utdanning og arbeid. Men hvor hans disposisjon ikke la til rette for initiert samhandling, lå ansvaret ovenfor rehabiliteringstilbud på fengselsbetjenten.

Jonas opplevde samtidig betjentene som likegyldige og uinteresserte. Ved spørsmål om rehabiliteringstilbud, fortalte Jonas om få eller ingen tilbud. Samtidig utalte han i en bisetning: «Det var ikke noe, ikke noe som jeg fikk med meg i hvert fall». Jonas trakk frem særlig en hendelse som satte preg på soningstiden. Ved besøk av hans kontaktbetjent, valgte Jonas å spørre om et rehabiliteringstilbud han hadde fått høre om:

Jeg husker jeg spurte betjentene, «skal dere fortelle meg litt om det tilbudet?» «Og jaja, vi kan gjøre det i morgen, jeg kan komme på rommet ditt, og så kan vi snakke litt om det». Og så kom morgendagen, og så kom det ingen. Så jeg spør en om han kan komme, jeg skulle egentlig snakke med en annen betjent. Men de kom aldri [...] Jeg visste jo, jeg vet jo at det alltid har finnes rehabiliteringsplasser, jeg har alltid visst at det er tilbud, men jeg visste liksom ikke - hvor skal jeg søke, hvem skal jeg ringe, hvem skal jeg snakke med. (Jonas)

Jonas kan sies å ha manglet den nødvendige kulturelle kapitalen og kunnskapen til å samhandle, søke og innhente informasjon angående rehabiliteringstilbud. I likhet med andre deltakere, manglet Jonas «byråkratisk» kunnskap om hvordan innhente seg informasjon, og ta nytte av de ulike rehabiliteringstilbudene.

Ehm, jeg var aldri vant til å gjøre noen ting. Så jeg visste ikke hvor jeg skulle begynne, altså hvor skal jeg starte? Jeg har aldri tatt, og det høres jo dumt ut, det høres ut som jeg sitter og klager på det, men jeg har aldri tatt tak i noe i mitt eget liv. (Jonas)

Med både manglende feste til egen identitet og tilretteleggelse for endring, opplevde Jonas å havne i et nærmest eksistensielt anomisk vakuum, hvor «alt» gikk i oppløsning. For Hammerlin (2010, s. 25) er en slik reaksjon relativt normal i møtet med fengselet, og kan oppleves både smertefult og handlingslammende. Et motsvar til anomi kan for aktører være å trekke tilbake sitt «sosiale jeg» og løsrive seg fra det brede nettet av svake bånd til andre i samfunnet for øvrig (Teymoori, Bastian & Jetten, 2017, s. 1017). I denne tilstanden, trakk

Jonas seg tilbake og tok avstand fra fengselet som institusjon. Dette ledet Jonas etter hvert tilbake til narkotiske stoffer, stoffer som var relativt lett tilgjengelig i fengselet. Selv om fengsel utgjør en mulighet for behandling og tvungen avrusning, er den imidlertid også en arena for kjøp, salg og bruk av narkotika (Mjåland, 2015). Bukten et al. (2016) viser til at nær en tredjedel har brukt narkotika under soning. Jonas kommenterte: «Jeg brukte ikke tiden min til noe positivt i det hele tatt, jeg ruste meg og hang».

Ved varetektsfengsling kan kontakten med omverdenen være sterkt nedsatt, oppholdet kan være langvarig, og kunnskap om grunnlag og tidsramme mangelfull (Knoff, 1987, s. 17). Varetektsfengsling fastsettes for høyest fire uker av gangen og kan forlenges. I praksis kan varetektsfengsling strekke seg over lang tid, og er derfor også uforutsigbar. For Jonas betydde dette at løslatelse kom overaskende på han:

Jeg visste ikke at jeg skulle slippe ut, og det var liksom ikke noen plan. De bare kom og så sier de, «Pakk sakene dine, du skal dra, du slipper ut om to timer». Jeg visste ikke. [...] Ingen ting var klart, ingen ting var planlagt. Jeg hadde ikke kontakt med noen, ingen ting, ikke sant. Og da gikk det jo som det gikk. (Jonas)

Hvor noen roller kan gjenopprettes av den innsatte ved løslatelse, er det andre tap som er ugjenkallelige, og kan oppleves smertefulle (Goffman, 1961, s. 14). Uten telefon, fikk Jonas ringt sin far fra fengselet. Etter å ha pakket sakene sine, forlot Jonas fengselet med en søppelsekk med klær og 300 kroner. Jonas ble kjørt til sin leilighet, hvor så faren kjører videre. Nøkkelen ble plassert i dørens nøkkelhull, men døren åpnet seg ikke. Låsen på leiligheten var byttet og møblene var borte. På veien hadde faren gjort klart at familien ikke ville ha noe å gjøre med Jonas, ettersom han hadde blitt domfelt og vært i fengsel. Uten telefon, lite penger og ingen familie å regne med, var veien kort tilbake til «gaten» Jonas forlot ved fengselsporten.

4.3 «Ambivalent» bane:

Roar, en mann i 50-årene beskrev seg selv som en «oppegående person», med et normalt liv før fengselsdommen. Han hadde tidligere tatt høyere utdanning innen økonomi og hadde bred arbeidserfaring, med ansvar. Roar utgjorde en minoritet både i studiens utvalg, men også blant fangebefolkningen som helhet (Revol, 2015) – lang akademisk utdanning, stor arbeidserfaring og høyere alder. Særlig skiller Roar seg ut gjennom å ha vært straffedømt for kriminalitet ikke-relatert til narkotika (Cramer, 2014, s. 21-22; Revol, 2015, s. 52). Det vil si,

hvor Jonas og resterende utvalg i studien hadde erfaring fra og relasjon til både «gaten» og narkotiske stoffer, delte ikke Roar denne koblingen.

Roar ble dømt til å sone i rundt seks år ved høysikkerhetsfengsel etter hva han kalte «noen forferdelige dårlige valg». Han anerkjente sitt egen ansvar i denne sammenheng flere ganger:

Jeg kan ikke unnskyldde de valgene jeg har tatt på noen som helst måte, det er valg jeg har tatt i helt klar bevisst tilstand. Sånn at jeg er helt klar på at jeg har fortjent den dommen jeg har hatt og sånne ting. (Roar)

I de første ukene av soningsløpet, beskrev Roar seg selv som apatisk. Han opplevde mangel på interesse, initiativ og følelser. En stor omveltning av tilværelse, medførte for Roar en innadvendt reaksjon som kan betraktes som en fatalistisk og instrumentell tilpasning til fengselstilværelsen (Crewe, 2009, s. 267-269). Likevel, etter en relativt lang periode greide Roar det han omtalte som å «få hodet ut av sanden, og ta ansvar for seg selv og sine egne handlinger». Særlig kritiserte Roar fengselet og Kriminalomsorgen for å ikke tilrettelegge og oppmuntre for denne ferden; «Hvis du ikke tar initiativ selv, så kommer du ingen vei. Mange mangler driven som kreves, eller vet ikke hva de skal spørre om. Det burde bli mer tilrettelagt for det».

Ved spørsmål om hvordan soningen opplevdes svarte Roar klart «lang, kjedelig. [...] du er prisgitt alle andre i alt du har lyst til å gjøre». Roar deltok på rehabiliteringsprogrammer, hadde timer hos ekstern psykolog, i tillegg til å ta universitetsfag og daglige joggeturer - alle faktorer han anså som viktige for å prosessere dommen, fungere under fengselsoppholdet og klare overgangen fra fengsel til samfunn. Samtidig, ved spørsmål om program-, sysselsettings- og utdanningstilbud svarte Roar:

Nja, jeg vil vel ikke akkurat si at tilbudene er gode, fordi det er ikke nok tilbud til alle får delta. Det er ikke nok tilrettelagt for at alle sammen får den oppfølgingen de trenger. [...] Altså du mister individet i fengselet. Du blir bare en av mange. Det er lite individuell behandling, det er lite individuell tilrettelegging. (Roar)

I likhet med Jonas, anså Roar det som utfordrende å samhandle med fengselsbetjentene, dog av andre årsaker. Særlig utgjorde betjentenes unge alder en utfordring, ettersom aldersspranget mellom Roar og flesteparten av betjentene gjorde det vanskelig å diskutere «livserfaringer og perspektiv» - «de lærer seg manuskriptet, men skjønner ikke innholdet».

Dagligdagse gjøremål, som det å vaske rommet eller å stelle seg, kunne bli møtt med kommentarer som «å så flink du har vært» fra fengselsbetjentene. Dette var kommentarer Roar følte seg utilpass med. I sin stigmatiserte rolle som innsatt, kan mindre prestasjoner bli vurdert som tegn på bemerkelsesverdige evner under omstendighetene (Goffman, 1990, s. 26). Ros for «selvfølgelige» gjøremål ble opplevd som en form for «infantilisering», som vil si; et atferdsmønster der en aktør med autoritet samhandler med, reagerer på eller behandler en aktør som hen var et barn (Marson & Powell, 2014). Goffman skriver:

Når individet først lærer hvem det er han nå må akseptere som sin egen, er det sannsynlig at han i det minste vil føle en viss ambivalens. Disse andre vil ikke bare være åpenbart stigmatiserte og dermed ikke være som den normale personen han vet at han er, men de kan også ha andre egenskaper som det er vanskelig for ham å assosiere seg med. (1990, s. 50; min oversettelse).

Infantiliserende språk kan oppfattes som overtredelser, da de ofte har opphav fra stereotyper. I fengselssettingen kan dette vises i form av stereotyper ovenfor innsattes mentale og «hverdaglige» evner. I møte med den fengslede kan fengselsbetjenten anta stereotypiske antagelser om hans inkompetanse, fremfor å imøtekomme den enkeltes behov. Resultatet kan være en defensiv atferd fra den innsatte, med sarkastiske bemerkninger og verbale angrep (Marson & Powell, 2014).

For Roar var det i fengselet særlig viktig å «vite hva du trenger, og hva du skal spørre om» - det vil si, en klar mobilisering av kulturell kapital. Roar ba blant annet om hjelp til nettbank og bankkort, kjøpe reisekort, bli kjent med jernbanestasjonen og andre praktiske gjøremål i forkant av løslatelse. Slike forberedelser anså han som et viktig kriterium for en «vellykket» overgang. Samtidig la ikke Roar skjul på viktigheten av hans opparbeidede kulturell og sosial kapital:

Jeg opplever meg selv som en fungerende person, i tillegg fikk jeg jo ordnet en del sånne ting ved hjelp av familie. Jeg fikk ordnet telefon ved hjelp av familie. Sånn at jeg hadde jo veldig mye av dette her klart uansett om Kriminalomsorgen ikke hadde hjulpet meg. (Roar)

Likevel opplevde Roar de første dagene etter løslatelse som utfordrende, hvor mye måtte ordnes og organiseres: «Ja, du er jo litt overlatt til deg selv med en gang du kommer ut [...] de første dagene gikk jo i ett». Særlig opplevde Roar en rekke utfordringer ved økonomien – bankkontoen var sperret, og Roar fikk derfor ikke muligheten til å benytte seg av dagpengene

fra Nav. Samtidig opplevde han Nav som utfordrende å komme i kontakt med: «Nav er jo klin umulig å få tak i de også, det sendes jo bare meldinger. Logg inn og skriv en melding, du får jo aldri pratet med et ordentlig menneske lenger». Samfunnet blir mer og mer digitalisert, hvor bruken av offentlig tjenester krever gode digitale ferdigheter. I fengslene står digitale hensyn ofte i strid med krav til sikkerhet – en målkonflikt kjent i mange år (Meld. St. 39 (2020–2021), s. 16). Blant annet anser Riksrevisjonen (2022, s. 15-16) manglende tilstrekkelig digital opplæring i fengslet som kritikkverdige. Til tross for bank- og økonomiproblemer ved løslatelse, hadde Roar gjennom søsteren likevel et «hjem og mat i kjøleskapet fra dag en».

Tre måneder etter løslatelse, ble Roar sysselsatt som prosjektmedarbeider i «det offentlige». Han kommenterte: «Så jeg har jo vært kjempeheldig, men det er jo fordi jeg har en kunnskap som de her trenger». Roars korte tid som arbeidsledig bør ses i sammenheng med hans liv før fengselsdom – ingen tidligere dommer, god utdanning og lang arbeidserfaring. Hvor bare 34 prosent av fangebefolkningen har utdanning utover grunnskolen, var Roar i en klar minoritet utdanningsmessig. Med utdanning og arbeidserfaring, hadde Roar ved løslatelse fordeler majoriteten av fengselsbefolkningen mangler (Vogt, 2022, s. 207).

4.4 Diskusjon

Som alle tidligere innsatte, har Jonas og Roars habitus blitt dannet og utviklet gjennom erfaringer fra deres sosiale miljøer utenfor fengselet. Disposisjoner dukker opp når aktører reagerer på sanksjonene og belønningene fra bestemte sosiale felt, og habitus bør betraktes som «en fjær som trenger en utløser» (Bourdieu & Wacquant, 1992, s. 127; min oversettelse). Avgjørende i denne sammenheng er spranget i sosialt opphav og oppvekst mellom Jonas og Roar.

Jonas hadde en oppvekst og ungdomstid preget av gatekultur og narkotika. En kan si at Jonas sitt habitus ble formet i gatefeltet, og fanget opp praksiser og disposisjoner nødvendige for å lykkes i feltet. Den kroppsliggjorte kapitalen Jonas opparbeidet seg i gatefeltet, det vil si, hans kapasitet til å bruke vold, kunnskap om narkotikaøkonomi og -handel, og evnen til å gjenkjenne politi, er egenskaper med liten nytte i samfunnet som helhet (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 44). På den måten bindes både gatekapital og sosial kapital til narkotikasalg til den ulovlige økonomien. Som med kulturell kapital, kan gatekapital konverteres til økonomisk kapital, og den er nært knyttet til den sosiale kapitalen til dens

besitter. I motsetning til kulturell kapital, er gatekapital imidlertid vanskelig å overføre til andre sosiale arenaer (Sandberg, 2008, s. 156-157). For Jonas skapte hans habitus et distansert og vanskelig forhold til fengselsbetjentene, men også utfordringer ved de byråkratiske tilpasningene fengselet krever. Hans kulturelle kapital gjorde også veien kort tilbake til narkotiske misbruk både i fengselet og i etterkant av løslatelse. Mangel på sosial kapital, foruten sosialt nettverk fra gatefeltet, gjorde det utfordrende å «gå den rette vei», hvorav Jonas vendte tilbake til rus og kriminalitet etter løslatelse.

Roars habitus var preget av et mer «normalt» samfunnsløp, med gode oppvekstvilkår, skole, høyere akademisk utdanning og bred arbeidserfaring, og kan med det sies å ha vært bedre stilt til både et effektivt fengselsopphold og for tiden etter løslatelse. Roars kroppsliggjorte kulturelle kapital gjorde at han «visste hva han skulle spørre om» og fikk ordnet seg reisekort, bankkonto og andre praktiske gjøremål i forkant av løslatelse. Hans kulturelle kapital må også ses i sammenheng med hvor raskt Roar var tilbake i arbeidslivet i etterkant av løslatelsen. I form av sosial kapital, hadde Roar særlig søsteren til støtte, hvor han også bodde de første ukene etter løslatelse.

Jonas og Roars ulike opplevelser av fengselsoppholdet og tiden etter løslatelse, må derfor ses i sammenheng med deres ulike sosiale bakgrunn og oppvekst. Deres sosiale bakgrunner, og dermed deres habitus, kan sies å ha lagt til rette for eller vanskeliggjort tilbakeføringsprosessene nødvendige for å gå «den rette vei». Som vist i delkapittel 2.6, formes disposisjoner først og fremst av tidligere erfaringer og er derfor proporsjonelt «vektet mot tidligere erfaringer» (Bourdieu, 1990, s. 54). Disposisjoner produserer vellykket sosial handling innenfor et avgrenset felt, noe som betyr at sosial handling utenfor feltet kan ha en lavere sjans for å lykkes når aktører forlater sitt opprinnelige felt. Dette kan ha viktige konsekvenser for aktører i gatefeltet, for eksempel Jonas, som ønsker å gå «den rette vei». Det kan finnes misforhold mellom på den ene siden feltspesifikke kroppslige holdninger og forståelseshorisonter, og på den andre siden forventninger de møter utenfor feltet (Shammas & Sandberg, 2015, s. 11).

Disposisjoner er varige og ubevisste, noe som betyr at et skifte i ens habitus innebærer en «endring i natur». Fordi habitus oppleves som «naturlig», innebærer det at bevisst handling har vanskelig for å skape vedvarende endring (Shammas & Sandberg, 2015, s. 11).

Kriminalomsorgens tiltak og programmer, må på mange måter «rehabitulere» den domfelte. Det vil si, omforme eller «skape om» en ny habitus. Bourdieu sammenligner oppnåelsen av en ny habitus som en «andre fødsel», og vil i kriminologien innebærer en veritabel

«naturendring» (Shammas, 2018, s. 209). Samtidig er habitus av natur motstandsdyktig mot plutselige endringer, og transformasjonsprosessen står slik ovenfor en utfordring av statistisk usannsynlighet (Shammas, 2018, s. 209). Til tross for Jonas sitt ønske om å «gå den rette vei», uteble en varig endring av hans «natur». Veien ble slik kort til de narkotiske stoffene som hadde preget livet i forkant.

I studiens utvalg, ut av alle 13 deltakere, fremsto det ingen særegne «vellykkede» baner. Flere deltakere beskrev «mislykkede» baner, hvor de ved løslatelse returnerte til «gaten». Andre beskrev «ambivalente» baner, hvor de til tross for å ha kommet seg «på rett vei», beskrev tap i form av tilbakefall og høye gjeldsummer, men også i form av tapte venner, bekjente, og familie. Tilbakeføringsprosessen kunne være en smertefull og lang prosess, med tilbakefall og til kriminalitet og narkotika, og opplevelser av stigma og avstand. Manglende «vellykket» bane i studiens empiri fremstår som et åpenbart problem, og viser til hvor vanskelig tilbakeføring kan være for domfelte.

5.0 Fra fengsel til løslatelse

5.1 Innledning

Hvor kapittel fire presenterte en «mislykket» og «ambivalent» bane, for så å diskutere disse opp mot habitus og endring, vil dette kapittelet fortsette analysen i form av å presentere tre kategorier. Kategoriene vil ta for seg en rekke viktige temaer fra fengsel til løslatelse, og vil fange opp respondenter på kryss og tvers av de to hovedtypene. Til tross for studiens utforming, er det viktig å forstå at utfordringene skissert ofte er tett sammenvevd og vil kunne påvirke hverandre på komplekse måter.

Gjennom kapittelet vil jeg presentere en rekke utfordringer den domfelte kan møte i overgangen fra fengsel til løslatelse. Kapittelet vil starte med forskningsdeltakernes opplevelse av fengselstilværelsen og deres forhold til fengselsbetjenten, før vi beveger oss videre til forholdet mellom rehabilitering og sikkerhet. Kapittel seks utgjør siste del av analysen, og vil presentere deltakerens refleksjoner rundt dagene etter løslates (kort sikt), for å så se på de tilpasningsutfordringene deltakerne møtte i etterkant av løslatelse (mellomlang og lang sikt).

5.2 Tilværelsen i fengselet: soningsmodus

I hvilken grad kan fengselet hindre tilbakefall og motvirke ny kriminalitet? Innen forskning, er det en viss uenighet om fengselets innvirkning på den innsatte og hans tilbakeføring og reintegrering til samfunnet. Zamble og Porporino (1988) beskriver fengselet å ha den effekt å «atferds-fryse» den innsatte – det vil si, atferden før fengslingen ble forsterket, snarere enn endret. Forskning fra FAIR, med norske data, viser til at soning med fokus på rehabilitering fremfor samfunnsstraff, kan være forebyggende for store deler av den kriminelle befolkningen (Bhuller, Dahl, Løken & Mogstad, 2018). Bevisene for at fengselet «fungerer» som et sted for reform og rehabilitering er spinkel; derimot fremhever flere forskere dens samlede virkning som kriminogen (Petrich, Pratt, Jonson & Cullen, 2021). For Clemmer (1940) var fengselet først og fremst en «forbryterskole», der innsatte ble mer negativt påvirket desto lenger straffen var og jo mer isolert den domfelte var fra resten av samfunnet. Prosessen ble navngitt «prisonisering»: en prosess som fører til at innsatte blir sosialisert inn i fengselssamfunnet og fangekulturen. Denne prosessen vil ifølge Clemmer (1940), ha en negativ innvirkning på den innsatte også etter løslatelse.

Innsatte sosialisert inn i fangesamfunnet, kan få økt kriminell kunnskap og nye kontakter i det kriminelle miljøet. Fangekulturen kan sees som en forlengelse av gatefeltet, hvor gatekapital, og egenskapene og disposisjonene deretter, kan utgjøre prestisje og makt (Clark, Fisher & McDougall, 1993). Trolig er det slik at unge innsatte lettere påvirkes av fangefeltet (Cohen & Taylor, 1981). Det er også nærliggende å hevde at innsattes tidligere kriminalitet, sosiale liv og personlighet før soning, vil påvirke graden av tilpasning til fengselslivet og fengselsfeltet (Cohen & Taylor, 1981). Innsatte i fengselssamfunnet tar ikke bare til seg ferdigheter og egenskaper nødvendigvis viktige for å lykkes innen fangefeltet, men blir også integrert inn i et miljø de kan oppsøke ved løslate og får kriminelle kontakter de ikke hadde før (Clemmer, 1940). En deltaker kommenterte:

Noen bruker fengselsoppholdet til å rekruttere nye kontakter. Hvis du kommer inn med en innstilling om at du gir blaffen i alt, da møter du nye mennesker og du får nye kontakter som du ikke ville møtt ellers. Det blir en rekrutteringsskole, men det har med innstillingen til de enkelte personer når de kommer inn å gjøre. (Deltaker 13)

Hvor flere deltakere fremhevet fengselet som en mulig «forbryterskole», bemerket deltakerne at nødvendigvis ikke dette utgjøre alle innsatte – flesteparten av innsatte ønsket å holde seg

unna rus og kriminalitet. Derimot utgjorde «forbryterskolen» og fangesamfunnet for flere en utfordring, gjennom å være «et kall til det gamle» som en deltaker bemerket:

Ja, det er klart det er jo innsatte som har levd mange, mange år i kriminalitet og rus, de har kanskje ikke noen familie, de har ikke noen utdannelse, de har psykiske problemer, og det eneste de kjenner da er rusen eller kriminaliteten. [...] Så da blir det jo ganske lett en leirskole med kriminelle rusmisbrukere som herjer så mye de vil, ikke sant. Så det er jo det om å finne de som vil endre da. Og stort sett vil jo de fleste det, men det er bare det at når det er så vanskelig å få hjelp, sånn som i et fengsel da, så mistet en motet på å klare å gjøre noe der. (Deltaker 6)

Aktivitetsplikt, trening og ulike rehabiliteringsprogram og -tiltak, ble av deltakerne ansett å kunne være et sentralt virkemiddel i innsattes tilbakeføringsprosesser. I teori skal tilbud og tiltak være tilstedeværende i ethvert fengsel, men i praksis virker det å være et overordnet problem at fengslene får færre og færre økonomiske ressurser til å drive programvirksomhet (Norheim, 2023).

Programvirksomhet utgjør en del av fengselets aktivitets- og rehabiliteringsarbeid (Meld. St. 39 (2020–2021)). Samtidig fortalte deltakerne om det de anså som en drastisk nedgang i programaktiviteter de siste årene. Ved flere fengsler var tilbud om program som «Sinnemestring» og «Pappa i fengsel», men også kunst og håndverk og sløyd, ikke lenger tilgjengelig. Dette var tilbud som tilførte de innsatte en «utflukt», hvor de kunne glemme at de var i fengsel, glemme kriminalitetens smerter og være «et normalt menneske». Fremfor dette, fortalte deltakerne om økende tid på cellen og mindre tid til å være sosial. En svært viktig del av soningsforholdene er antall timer innsatte er innelåst på cellen, kontra antall timer i fellesskap (Hellebust et al., 2021, s. 65). Ved spørsmål om hvor mange timer daglig deltakerne var innelåst på cellen, viste deltakerne til alt mellom 8 og 21 timer – med høyere innlåsingstid i helger og helligdager. Deltakerne opplevde det store omfanget av timer innelåst alene som belastende. Der flere innsatte har psykiske utfordringer, kan disse utfordringene forsterkes ved hyppig innlåsing: «Alene på cellen har man svært få muligheter til å distrahere seg fra de belastningene man opplever både i livet generelt og i fengselslivet» (Hellebust et al., 2021, s. 66).

Svekkelser i tilbud og programmer, resulterte i færre programvalg og aktivitetstilbud for deltakerne. Ikke alle hadde aktivitetstilbud og programmer de fant givende:

Det er ikke alle mennesker her i verden som vil bli møbelsnekker, eller sveiser, eller vil gå på skole. Og når da fengselet sier at du må på en av de tre tingene, ellers får du ikke dagpenger, så er jo det med på å opparbeide en mistillit til et system. Sånn at de får ikke, altså du mistet individet i fengselet. (Deltaker 5)

Fengselet skal vurdere hvilke typer aktiviteter og programmer som er best egnet for de innsatte, der det særlig skal vektlegges hva som kan bidra til å redusere skadevirkningen av soning og risiko for tilbakefall til ny kriminalitet (Hellebust et al., 2021, s. 67). Derimot, opplevde flere deltakere at arbeidet var lite kompetansegivende, da de ikke forventer å kunne få lignende arbeid ved løslatelse: «Vi måtte telle skruer hver dag, altså det var så kjedelig. Jeg kan enda huske at det skulle være nøyaktig 10591 gram i hver boks» (Deltaker 12), «så er det opp på et loft, og så stå og male benker, hele dagen» (Deltaker 6). Mange innsatte opplevde arbeid og programmer som å være rutinepreget, lite utfordrende og kjedelig. Redusering av økonomiske ressurser i Kriminalomsorgen og fengselet (Norheim, 2023), medførte i tillegg kutt i plassene på programmene som enda eksisterte: «Du kan velge å ta litt utdanning og få litt på CV-en, du kan velge å jobbe eller å dra på rusmestring, men det er så mange om plassene da, alle kommer ikke med» (Deltaker 3). Flere deltakere beskrev hva de anså som en konkurranse om de «beste» programmene – særlig utgjorde dette rusmestringsenhetene og andre rusmestringsprogram. Av 3600 antall soningsplasser i norske fengsler, er kun 162 satt av til rusmestring (Huseby, 2020). Tar en til betraktning at 65 prosent av innsatte er rusmiddelavhengige før innsettelse, er antallet rusmestring-plasser kritikkverdig (Cramer, 2014). Flere deltakere fremhevet rusmestringsenhetene som viktige i tilbakeføringsprosessen:

På rusmestringen så fokuserer du jo mye mer på livet ute. Du får jobbet med psykolog, du blir delt opp i grupper, du blir tatt med ut en gang i måneden hvis du er klar for det. Hvis du viser tillit så får du tillit tilbake. I andre fengsler uten rusmestringsenhet er det ikke sånn da, da er du låst inne, det er mer rutinepreget og en fokuserer på livet inne i fengselet, fremfor livet ute. (Deltaker 3)

Ved et fåtall plasser, er det gjerne de mest ressurssterke og motiverte som vinner frem i konkurransen om rusmestringsplassene (Huseby, 2020). Det problematiske i dette er at i den grad programmene oppfattes og fungerer som goder så tilfaller de ikke alle, men kun til noen få.

I tillegg til mindre og færre tilbud og programmer, rettet studiens deltakere kritikk mot hva de oppfattet som passivitet i fengselsanstalten. Deltakerne forteller om lange byråkratiske

prosesser, der avtaler med lege, psykolog eller ruskonsulent, kunne ta alt fra uker til måneder å planlegge og ordne. Behandlingsplasser og -institusjoner utgjorde intet unntak:

Da jeg ble var i fengsel for første gang var jeg godt motivert til å endre meg, jeg ville på rusmestringsavdeling og sånt. Det neste jeg ble møtt med var «nå er det åtte måneders ventetid» fra fengselsbetjenten, «men jeg skal bare være her ett år?», «ja, men det er jo synd». Talen var klar. Så jeg endte opp på et verksted hvor jeg spikret paller, og ikke fikk noe annet ut av det enn å gå på rutiner. Om igjen og om igjen og om igjen. Rehabilitering? Oppbevaring kaller jeg det. (Deltaker 6)

I en SERAF-rapport fra 2016 vises det til at innsatte ønsker og har behov for behandling og rehabilitering under soning (Bukten et al., 2016). Dette tyder på at tilbud kan oppleves som kompetansegivende og viktige i forhold til livet etter løslatelse. De fleste deltakerne anså arbeidsrytmen en tilegnet seg ved å måtte gå på skole, arbeid eller i program hver dag utelukkende som positivt. Gode samtaler med betjenter, terapeut og psykolog ble oppfattet som beroligende og hjelpende. Derimot etterspurte deltakerne flere tilbud og programmer, hvor særlig programmer relatert til rus ble nevnt. Flere deltakere etterspurte flere psykologer, leger og Nav-konsulenter, ettersom disse stillingene kunne være lite tilgjengelig i løpet av en vanlig uke i fengselet. Tar en til betraktning hvor mange innsatte som ønsker møte med disse stillingene, kunne deltakerne være nødt til å vente i opptil flere måneder mellom hvert møte. Liknende funn dokumenterer Helgesen, og viser til store forskjeller i behandlingstilbud mellom fengsler: «forskjellene mellom enhetene er så store at man ikke kan snakke om at det er en felles form for fangebehandling i Norge» (sitert i Frimand, 2021). Fengsler hvor kontroll og sanksjonering dominerer utgjør særlig vanskelige arenaer for rehabiliteringsarbeid, ettersom «de forskjellige yrkesgruppene påvirkes negativt av fengselets rigide styringsform» (Frimand, 2021). Kutt i Kriminalomsorgen har i tillegg skjært til beinet i faglige tilbud og bemanning, og gjort rehabiliteringsarbeid utfordrende (Frimand, 2021).

Flere deltakere bemerket at «det er lite individuell behandling og tilretteleggelse» i fengselet, og der hvor det er, tar det lang tid å få i orden. Som følge av at kontaktbetjenter er mindre til stede, får innsatte færre individuelle møter: Samtaler viktige for å bygge tillit og avdekke innsattes behov (Riksrevisjonen, 2022, s. 78). Riksrevisjonen viser i tillegg til at innsattes kartlagte behov «sjeldent følges opp med utarbeidelse av konkrete planer, og at innsatte aktivt må oppsøke primærhelsetjenesten [...] for å få tilgang til tjenestene deres» (Riksrevisjonen, 2022, s. 102). Utsatte innsatte-grupper, for eksempel psykisk syke, rusmisbrukere og utenlandske fanger, kan ha spesielle utfordringer som gjør at de opplever soningsforholdene

som hardere enn andre (Lundeberg & Mjåland, 2016, s. 42). Manglende individuell planlegging og oppfølging, kan gjøre soningsløpet særlig utfordrende for disse gruppene. Det kan sies å skje en «ulikhetens reproduksjon ved at særlig ressursvake innsatte kan bli utsatt for hardere straffer fordi de i mindre grad har mulighet til å hevde seg selv på «riktig» måte og nyttiggjøre seg systemets muligheter» (Rye & Lundeberg, 2018, s. 20). Tar en til betraktning lange byråkratiske prosesser i form av å sende brev, få plass på rusmestringsenheter og andre individuelle tilretteleggelser, kan fengselet føles som en uoverkommelig oppgave: «Ja, det er masse hinder på veien. Så man skal være tålmodig. Uten tålmodighet så kommer du ikke langt, i hvert fall ikke i fengselet synes jeg» (Deltaker 7).

Innsatte i norske fengsler utgjør en gruppe med behov for betydelige tiltak, både når det gjelder psykisk helse, somatiske helse og rusbehandling (Cramer, 2014). Innsatte etterspør bedre og større omfang av tilbud til å håndtere disse utfordringene, som vist i denne og andre studier (Bukten et al., 2016). Skardhamar (2002) er derimot kritisk til Kriminalomsorgens ensidige fokus på kognitive programmer, og viser til en rekke forhold sentrale for å motvirke tilbakefall. Langt flere forhold må arbeides med og forbedres dersom programmene skal kunne tilføre lavere tilbakefall:

Det ser ut til at de kognitive treningsprogrammene ikke tar tilstrekkelig hensyn til de innsattes konkrete – verken materielle/økonomiske, sosiale, eller helsemessige – situasjon ved løslatelse, og representerer en sterkt ensidig individfokusert syn på lovstridig adferd (Skardhamar, 2002, s. 125)

Et ensidig fokus på kognitiv trening eller andre behandlingsprogram underkjenner den helheten mennesket lever i, og overser sosiologiske forklaringer på kriminalitet (Hannah-Moffat, 2005). Rehabiliteringsprogram som kun fokuserer på økonomiske, praktiske eller materielle kår, vil være for ensidig i forhold til de komplekse problemene flere innsatte står ovenfor. Programmene bør derfor inngå som en del av et helhetlig opplegg, bygget på de innsattes egne behov (Skardhamar, 2002, s. 128).

5.2.1 Fengselshverdagen og «soningsmodus»

Deltakerne beskrev fengselshverdagen på ulike måter, avhengig av hvilket fengsel og avdeling deltakerne sonet ved. Felles for dem alle er at den rutinepreget, hvor nesten alle dager er like. En vanlig dag starter for noen deltakere med trening, andre med en dusj, hvor det så er frokost, før en går til arbeid eller skole. Flere deltakere fremhever morgenkaffen på

avdelingen som noe positivt: «etter flere timer innelåst på cellen, er det hyggelig å kunne være sammen med andre». Ut ifra intervjuene, er det tydelig at innsatte knytter relasjoner og kontakter til dem de soner med. Arbeidsdagen starter fra halv åtte til ni-tiden. En liten andel av de innsatte blir på denne tiden låst inn igjen på cellen ettersom de ikke har arbeid eller skoleplass. På arbeidsplassen ble særlig samholdet mellom innsatte viktig. Deltakerne forteller hvordan arbeidsdagen beveger seg videre med litt arbeid, røyk, kaffe og prat med «gutta». Til tross for «kjedelig arbeid», som noen av deltakerne omtalte det som, anså deltakerne likevel viktigheten av å ha arbeid å gå til. Etter at skole- og arbeidsdagen var over ble tiden brukt i fellesskap med andre, i tillegg til å se på TV, spille kort, lese bøker eller skrive brev. Ettermiddagen blir så brutt opp av en times lufting og en times innelåsning på cellene. Et par timer senere er dagen over, og de innsatte låst inn på cellen sin.

For andre deltakere var hverdagen preget av isolasjon og lite tid i fellesskap med andre innsatte. I hovedsak hadde ikke disse deltakerne tilbud om aktivitet og ble i stedet innelåst på egen celle. Ifølge Sivilombudet (2019b) brukes isolasjon i et stort omfang i norske fengsler. Sivilombudet viser til at innsatte uten tilbud om aktivitet i hovedsak er innelåst på egen celle i 16 timer eller mer i døgnet: «I enkelte avdelinger er de innsatte i praksis isolert på egen celle i 22 timer eller mer i flere av ukens dager fordi de ikke har et aktivitetstilbud» (2019b, s. 40). I 2021 oppnådde Kriminalomsorgen et resultat på 76 prosent andel døgn i aktivitet. Andelen var betydelig lavere enn i 2018 og 2019, da resultatet var på 82 prosent: Nedgangen må samtidig ses i sammenheng med Covid-19 tiltak (Kriminalomsorgen, 2022b, s. 25). Tallet sier imidlertid lite om det faktiske omfanget av innlåsning som følge av manglende aktivitet. For å være registrert i Kriminalomsorgens system som fullt ut aktivisert kreves kun fire timer aktivitet – dette medfører at også mange innsatte med aktivitetstilbud er innelåst mer enn 16 timer i døgnet fordi tilbudet er svært begrenset (Sivilombudsmannen, 2019b, s. 40).

Deltakerne beskrev flere slike tilfeller. Sivilombudet anser deler av denne praksisen i strid med internasjonale menneskerettighetsstandarder: «Dette gjelder spesielt når isolasjonen ikke skyldes den innsattes egen adferd, men utelukkende skjer på grunn av praktiske eller økonomiske utfordringer i fengselet» (2019b, s. 47). Norsk lovgivning setter i noen tilfeller for lav terskel til å bruke isolasjon, og mangler regler som gir innsatte rett til å ha minst åtte timer utenfor cellen hver dag. Slik lovgivningen reflekterer ikke at isolasjon kun skal brukes i ekstraordinære tilfeller (Sivilombudsmannen, 2019b, s. 47).

Deltakerne forteller om like dager, preget av rutine, der hverdagen går på autopilot. For utenforstående kan tilværelsen virke trøstesløs. En deltaker beskrev denne tilværelsen slik:

[Deltaker] Du kommer til en hverdag der du står opp samme tidspunkt hver dag, du gjør det samme til ethvert klokkeslett så å si hver dag da, så du er veldig rutinstyrt og går i en sånn boble, ikke sant, et nærmest soningsmodus.

[Intervjuer] *Hva mener du med soningsmodus?*

[Deltaker] Hvis en skal være en stund i fengsel så går en jo inn i soningsmodus, fordi det handler jo om å koble av verden ute. Bare forholde seg til det du må forholde deg til og rutinene dine. For da vet at okey, jeg står opp halv åtte hver dag, jeg spiser frokost klokken åtte hver dag, jeg går der og gjør det da og da, og når du har de rutinene og gjør det samme hver dag da, så går dagene, og så går ukene, og så går månedene, og så blir du zombie. Da er et i soningsmodus da. For å få tiden til å gå.
(Deltaker 6)

Deltaker 6 beskriver hvordan fengselet griper inn og preger hens liv i fengselet. Fengselets rutiner ble av andre beskrevet med ord som «automatikk» og «vane»: ord som viser til den gjentakende effekten fengselet kan ha. En av deltakerne var imidlertid opptatt av å formidle at rutinene hjalp hen å få dagene til å gå: Når rutinene blir kroppsliggjort er hverdagen enklere å forholde seg til. Opplevelsene av å «leve» - å ta initiativ, ta imot utfordringer, å bli stilt krav til og så videre, slik en har gjort tidligere, ble borte. Det er få valg som må tas eller nye problemstillinger å sette seg inn i. En deltaker beskrev det som å eksistere i «vakuum, der valg så enkle som å lukke opp og lukke igjen dører forsvinner». Flere deltakere beskrev seg selv som «rutinemennesker» i fengselet, med den konsekvens å bli innesluttet og «institusjonalisert».

Jeg var veldig, jeg er fortsatt veldig rutinemenneske, men jeg var ekstrem inne i fengselet med rutiner. Jeg trente tre ganger daglig på cellen. Ingen ting skulle skje før jeg hadde trent. Så kunne jeg spise lunsj, men hvis jeg ikke trente så kunne jeg ikke spise. Jeg skulle pusse tennene til den og den tiden, jeg skulle legge meg til den og den tiden, jeg skulle se serier til den og den tiden. Hvis noe gikk ut av rutinene mine, så kjærte alt seg følte jeg. (Deltaker 9)

Et hovedproblem i tilbakeføringsprosessen er soningens passiviserende effekt på den innsatte. Fengselsinstitusjonen innsnevrer valgmulighetene og den innsatte frigjøres «byrden» med å ta avgjørelser (Hepsø, 2022, s. 15). Innsnevring av valgmuligheter tilfører den innsatte stabilitet i fengselshverdagen, og aktiviteter vil etter hvert vil bli utført med lite belastning (Rye & Lundeberg, 2018). Straffegjennomføring i fengsel kan dermed virke passiviserende ettersom innsatte har ansvar for et fåtalls oppgaver, og står med lite trening i ferdigheter viktige i

hverdagslivet i samfunnet. Ved løslatelse kan den innsatte slike være uegnet deltakelse i samfunnet grunnet et handlingsmønster tilegnet fengselet, fremfor dagliglivet utenfor (Bronebakk, 2012). Å bli eksponert for alminnelige erfaringer og samvær er viktig for å motvirke faren for at innsatte blir institusjonalisert på en så måte at de utvikler posisjoner og kompetanse som forsterker deres utenforskap.

For Matthews (1999) er det flere måter å håndtere fengselshverdagen på. Særlig trekker han frem tre former for tilpasning vanlig blant innsatte: samarbeid, tilbaketrekning og motstand. Ved samarbeid ønsker den innsatte et minimum av konflikter og stress, og jobber mot tidligst mulig løslatelse. Tilbaketrekning som tilpasning viser til at en trekker seg unna andre og isolerer seg. En slik strategi kan medføre depresjon, selvskadning og i verste fall selvmord. Opprør og motstand som strategi viser til en motvillighet til å samarbeide, og oppstår gjerne ved opplevelsen av å bli urettferdig behandling (Matthews, 1999, s. 55). De fleste av deltakerne ga inntrykk for tilpasning i form av samarbeid. Imidlertid virker hovedparten av deltakerne å ha vært gjennom en apatisk periode i soningsløpet liknende tilbaketrekning. Denne perioden kunne vare i alt fra uker til år. Deltakerne beskriver hverdagen under en slik tilstand som tilbaketrukket og ensom. Deltakerne ble folkesky, og brukte mindre og mindre av tiden på å være sammen med andre.

I møtet med fengselsanstalten, står frihetsberøvelsen som et gjennomgående regulerende tiltak som berøver den innsattes innflytelse på egen hverdag og autonomi (Goffman, 1961). Likevel er det ikke straffen i seg selv som blir trukket frem som innsattes største utfordringen, men heller sjokket som kommer av å bli plassert under slike degraderende forhold (Hepsø, 2022, s. 31). Deltakerne trekker særlig frem isolasjon, men også fraværet av endring i form av manglende tilbud og program, passive fengselsbetjenter og et sikkerhets- og trusselsfokus i fengselet. Selve formålet med straffen slik deltakerne så det – «å rehabilitere og forebygge ny kriminalitet», ble slik fraværende. Disse begrensende forholdene skaper et trykk mot den domfelte som er vanskelig å håndtere, og kan fylle møtet med anstalten med både angst, sinne, uklarhet og forvirring (Hepsø, 2022, s. 31). Hvis en i tillegg tar til betraktning det akutte bruddet fra fengsel til samfunn ved innsettelse, der den domfelte går fra en kjent tilværelse i samfunnet til en ukjent tilværelse i fengselet, kan tilværelsen oppleves nærmest anomisk. Anomi avspeiler «et oppløsende liv» der kvaliteten på fellesfølelse og identitet er sterkt svekket, og viser til følelser av normløshet, rotløshet, isolasjon og fremmedgjøring (Teymoori et al., 2017). Fengselets sosiale normer er ved starten av soning ukjent, og den nylig innsatte er i en ny situasjon der hen ikke lenger kan regulerer sin atferd slik hen er vant

til (Hepsø, 2022). Den anomiske tilstanden kan slik skyldes et brått brudd med de sosiale reguleringene den innsatte tidligere har internalisert. Måten denne «eksistensielle slitasjen» i fengsel kommuniseres og uttrykkes på, varierer. I mange tilfeller er angsten, slitasjen og fortvilelsen synbar, i andre er den mer taus, inneklemt og tilbaketrukket (Hammerlin, 2009, s. 89). Disse svarene viser at det i det minste for en betydelig del av fangebefolkningen, er en avstand mellom de rehabiliterende ambisjonene som uttrykkes i politiske diskurser og den faktiske opplevelsen av straff.

5.2.2 Motivasjons rolle

I Kriminalomsorgens nyeste virksomhetsstrategi er «straff som endrer» visjonen som skal prege arbeidet i direktoratet, fengsler og friomsorgskontor i årene frem til 2026 (Kriminalomsorgen, 2021). Straff skal skape endring, og ansatte i Kriminalomsorgen «skal tilrettelegge for at domfelte skal kunne gjøre en innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster (Fredwall, 2022, s. 230). Formålet med all straffegjennomføring, og dermed også kriminalomsorgsansattes arbeid, er ifølge direktoratet at «det skal legges til rette for at domfelte kan gjøre en innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster» (Kriminalomsorgen, 2021, s. 9). I Meld. St. 39 (2020–2021) beskrives liknende individualistiske perspektiv: «den domfelte skal i straffegjennomføringen anses som en aktør i sitt eget liv» (2021, s. 5). Sitatene refererer til individuell endring gjennom faktorer som «kriminelle handlingsmønstre» og «aktør i eget liv». Rehabilitering blir her presentert både «tynn» og individualistisk (J. Todd-Kvam, 2022), og representerer en type tenkning som kan anklages for å individualisere kriminalitetens årsaker.

Kriminalomsorgens henvisninger kan også tolkes som en ansvars plassering ovenpå den innsatte. I Kriminalomsorgens fokus på innsattes ansvar for rehabilitering, utgjør den innsattes indre motivasjon en avgjørende rolle: Hva og hvilke motivasjoner den innsatte har for soningsforløpet, vil derimot være individets personlige ansvar. Med egeninnsats og indre motivasjon som sentrale faktorer i tilbakeføringsprosessen, kan det bli vanskelig å oppfylle straffegjennomføringens målsetting om rehabilitering:

Det er vanskelig å se at du har muligheter, det er vanskelig å se utover det som er rett foran deg. En får så lite opplysninger om andre muligheter når man soner. (Deltaker 2)

Tar en innsattes levekårsproblemer til etterretning, synes det urealistisk å tro at innsatte skal kunne klare å mobilisere innsats tilstrekkelig for å lykkes. Et stort fokus på innsattes innsats og indre motivasjon fratar samtidig samfunnsstrukturen og andre samfunnsforhold som sosial bakgrunn, ethvert ansvar for at aktøren blir kriminell. Det er bred faglig enighet om at fengslede som gruppe har en lang sosial tapsliste, og at denne kan forsterkes ved fengselsopphold (Petrich et al., 2021). Så hvordan kan innsatte gjøre en egen innsats for å motvirke kriminalitet?

Hvordan skal man rehabilitere en person som så vidt har gjennomført grunnskolen, har ingen eller nesten ingen yrkeserfaring selv om han er 30 år, har nært narkoman siden han sluttet skolen, har ikke kontakt med familie eller nyktre venner og lider av psykiske problemer? Hvor skal han hente motivasjon fra? (Skardhamar, 2002, s. 122)

Egeninnsatsen den innsatte vil måtte legge ned, kan beskrives som en nærmest formidabel og uoverkommelig oppgave. Hvor denne motivasjonen skal komme fra, utgjør også et spørsmål: Det kan virke som at selve motivasjonen er som en *deus ex machina*, som skal tre ut av og bli funnet i den innsatte selv (J. Todd-Kvam, 2020, s. 357). En slik formidabel oppgave står i kontrast til de personlige ressurser den innsatte har til rådighet:

Motivasjonen er også, slik jeg ofte tenker, relatert til hva annet du har. Hva du kan erstatte rusmisbruket, kriminaliteten og ditt nettverk med. Hvis du ikke har noe annet, blir det mindre motiverende å endre, og vel, du kan betrakte det som ganske håpløst. (Deltaker 2)

I henhold til Bourdieus kapitalbegrep, er innsatte ofte fattige i form av økonomisk, kulturell og sosial kapital. Kulturell kapital erverves gjennom familie og venner, skole, utdanning og deltakelse i samfunnslivet – i korte ord: kjennskap til den legitime kulturen (Bourdieu, 1986). Innsatte har som oftest lite kulturell kapital som følge av vanskelige oppvekst, rusmisbruk, fattigdom og manglede skolegang og utdanning (Sandberg, 2008). Med manglede rehabiliteringstilbud og -tiltak i fengselet, har de innsatte få muligheter til å øke sin kulturelle kapital i fengselet. Kriminalomsorgen kan sies å inneha en forventning om den domfeltes kulturelle kapital: Tar en til betraktning at fattige, lavt utdannende, rusavhengige og personer med oppvekst bestående av traumatiske opplevelser er overrepresentert blant dem som straffes (Vogt, 2022, s. 205), er det ikke nødvendigvis slik at den domfelte innehar nødvendig kulturell kapital til å selvstendig tilrettelegge for disse endringsprosessene.

Derimot har flere innsatte gatekapital som kan innkassere høy status i gatefeltet, men også i

fangekulturen som sådan (Clemmer, 1940). Gatekapital kan utgjøre kunnskap om narkotiske stoffer og kriminalitet, men også i form av å være kroppsliggjort som ved en tilbøyelighet til å ikke smile, være mistenksom eller «mandig» (Sandberg & Pedersen, 2009). Slik kapital vil imidlertid ikke være til hjelp i det overordnede samfunnet, og utgjøre et mulig hinder for rehabiliterende tiltak. Tar en til betraktning manglende rehabiliterende tilbud og tiltak, har den innsatte liten mulighet til å forbedre sin symbolske kapital nevneverdig i løpet av et soningstiden (Alnæs, 2006, s. 158). Tvert om, kan fengselsoppholdet redusere den innsattes symbolske kapital. Slik kan den innsatte sitte igjen kun med status, anseelse og muligheter til å lykkes innen det miljøet hen allerede kjenner – gatefeltet (Alnæs, 2006, s. 158).

5.3 Rehabilitering og sikkerhet

Både Kriminalomsorgen selv (Kriminalomsorgen, 2012), Stoltenberg-regjeringen (St. meld. nr. 37 (2007-2008)) og Solberg-regjeringen (Meld. St. 39 (2020–2021)) har siden 2000-tallet beskrevet fengselsansattes oppdrag på slik måte: «rehabilitering og samfunnsbeskyttelse er to sider av samme sak» (Fredwall, 2022, s. 244). Samfunnsbeskyttelse er avhengig av god tilbakeføring og rehabilitering, mens tilstrekkelig sikkerhet under straffegjennomføring er nødvendig for å drive et effektivt rehabiliterings- og tilbakeføringsarbeid (Meld. St. 39 (2020–2021), s. 14). Ifølge dette perspektivet oppstår god kriminalomsorg når de innsatte blir satt i stand til å kunne leve lovlydige liv i etterkant av løslatelse. I dette rehabiliteringsarbeidet tildeles fengselsbetjentene en aktiv rolle (Fredwall, 2022, s. 244-245). Kriminalomsorgens virksomhetsstrategi og andre relevante statlige dokumenter kan sies å reflektere det ideelle rehabiliterings- og tilbakeføringsprosessen fra fengsel til samfunn. Som funnene under antyder, er det en betydelig avstand mellom føringer nedfelt i politiske dokumenter og hvordan dette forholder seg i praksis.

Balanse mellom sikkerhet og rehabilitering er et grunnleggende dilemma i Kriminalomsorgen (St. meld. nr. 37 (2007-2008)): et dilemma også reflektert i studiens empiri. I en analyse av Kriminalomsorgens strategidokumenter, viser Mjåland og Ugelvik (2021) til et økt fokus på risiko og risikokartlegging i nyere dokumenter. I Kriminalomsorgens nyeste virksomhetsstrategi, har risiko fått en særlig fremtredende plass, hvor kartlegging av domfeltes «risiko trekkes [...] frem både som et tiltak for en bedre rehabilitering («lavere tilbakefall») og for å skape økt trygghet og sikkerhet, for både samfunnet og domfelte» (Mjåland & Ugelvik, 2021, s. 227). For å oppnå trygghet og sikkerhet både i samfunnet og for

den domfelte under soning, blir «differensierte risikovurderinger» og «risikokartleggingsverktøy» beskrevet som viktige tiltak. Antar en at strategidokumentene reflekterer Kriminalomsorgens prioriteringer, tyder det på at standardiserte risikokartlegginger er tenkt større gjennomslag i morgendagens Kriminalomsorg (Mjåland & Ugelvik, 2021, s. 227). Internasjonalt finnes det omfattende forskningslitteratur som dokumenterer de negative konsekvensene ved risikokartlegging og sikkerhetsvektlegging (Crewe, 2011a; Warr, 2019).

Et betjentblikk for ensidig rettet mot risiko, vil antageligvis resultere i dårligere fangebehandling og -forhold (Mjåland & Ugelvik, 2021). Vektleggingen av kontroll og sikkerhet i hverdagen kan ofte overskygge rehabiliteringshensyn. En gjennomgående kritikk blant studiens deltakere, var hvordan hverdagen var strukturert i favør sikkerhet og kontroll:

Så de snakker om ressurser, mangler på det og mangler på det, men så er det utrolig mye vekt på sikkerhet, sikkerhet, sikkerhet, sikkerhet, ikke sant. Ja, men vet du hva, den sikkerheten kommer av at dere ikke gir mennesker nok tid, og de relasjonene dere ikke bygger. Det hjelper ikke å sitte bak et kontor med pleksiglassvegger og trykke på åpne og låse, og tro du får et menneske ut av det. Det går ikke, det er ikke rehabilitering det. (Deltaker 3)

Deltaker 3, viser til hvordan tilbakeføringsarbeid kan hemmes av ressursmangel, men også av utbredt sikkerhetskultur. Senvirkninger av ABE-reformen, i tillegg til strøm- og prisvekst, har i praksis redusert Kriminalomsorgens budsjett, og bør ses i direkte sammenheng med økt sikkerhetsfokus i fengselet. En naturlig konsekvens av lavere bemanning er nettopp redusert aktivitet (Norheim, 2023). Sitatet utgjør i tillegg en diagnostisering av fengselsbetjenten: I sitatet har betjentene en passiv og tilbaketrukket rolle lite forenelig med rehabilitering. Flere deltakere tildelte fengselsbetjenten liknende egenskaper og omtalte det de anså som en ukultur i fengselsbetjentyrket (Evensen, 2019). Tanken om rehabilitering gjennom forsoning og samtale, avviker fra erfaringene som er knyttet til betjentenes inngang til møtet med innsatte, hvor sikkerhet står i fokus, og omsorg og samhandling til tider oppfattes nærmest fraværende.

Kriminalomsorgens ansvar for å ivareta en sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring kan i noen sammenhenger gå på bekostning av rehabilitering og tilbakeføring. Dersom det oppstår en konflikt, er det sikkerhetsmessige hensyn som får forrang – der betjenter ikke har tid til å ivareta både sikkerhets- og tilbakeføringsoppgaver, prioriteres i praksis sikkerhetsoppgavene (Riksrevisjonen, 2022, s. 12). Ifølge Riksrevisjonen, opplever ansatte at «sikkerhet er en prestisjefyllt skal-oppgave forankret i lov og regelverk, mens tilbakeføringsarbeidet i større

grad oppleves som en lite anerkjent bør-oppgave» (Riksrevisjonen, 2022, s. 12). For studiens deltakere kunne narkotikatester, kroppsvisitasjoner og omfattende teknologiske begrensninger, bli prioritert fremfor rehabiliterende tiltak og programmer. Flere deltakere fortalte om sjeldne eller manglende møter med kontaktbetjenten sin, med bakgrunn i at betjentene hadde praktiske og sikkerhetsmessige oppgaver å prioritere. Resultatet ble for deltakerne i denne studien, slik de så det, manglende oppfølging av deres behov og ønsker. Hovedparten av studiens deltakere anså fokuset på kontroll og sikkerhet i fengselet som et hinder for rehabilitering og tilbakeføring:

Det finnes ikke noe rom for å endre seg. Du blir enda mer plassert i den båsen du allerede er i. Det er der fokuset er. Det er kontroll, kontroll, kontroll, istedenfor på en måte se hva som kunne blitt gjort, hva som kunne blitt bedre. Så er det mer urinprøvetaking og ja, kontroll liksom. (Deltaker 9)

Nei, jeg kan ikke si det, jeg kan ikke si det. Fordi regelverket er ganske gammelt, det er beingammelt. Og så er det ikke bare å knipse i hendene for å få ting gjort, for det er alt det administrative, sikkerhet, ditt og datt, ditt og datt. (Deltaker 3)

Forekomsten av sikkerhet og kontroll fremfor rehabilitering og samhandling i fengselet, ble opplevd smertefullt og utfordrende for flere deltakere. Ved at sikkerhet fikk forrang over rehabilitering og frihet, opplevde flere av deltakerne å «bare eksistere». Deltakerne forklarte dette som at «livet mistet sin mening i fengselet», og kan forstås som det Goffman kaller for resignasjon som tilpasningsstrategi (Goffman, 1961, s. 29).

Flere deltakere betraktet et økende sikkerhetsfokus i sammenheng med hva de anså som en mer «straffende» utvikling i fengselspolitikken. Særlig dro deltakerne på paralleller til USAs fengselspolitikk, og viste til et skifte mot straffekultur liknende USAs. Deltaker 2 uttrykket blant annet sorg over nedleggelsen av flere åpne fengsler (Håkonsen, 2018), til fordel for hva hen omtalte for «store mur-klosser av fengsler»: «det er mer rehabilitering, det er mer en til en, du får sett den innsatte, du får tilbud og hjelp. Det er jo en helt annen menneskelig kontakt enn i disse svære høysikkerhetsfengslene». Forskning antyder at slike anstalter oppleves bedre av innsatte, og at de kan spille en konstruktiv rolle i tilbakeføringsprosessen. Åpne fengsler har vært en sentral del av del norske kriminalomsorgsmodellen, men har de siste årene blitt redusert med flere hundre soningsplasser: «En videre nedbygging av små fengsler med lavere sikkerhet vil utgjøre et dramatisk brudd med et av de mest konstruktive elementene i den norske straffegjennomføringstradisjonen» (Mjåland & Ugelvik, 2021, s. 229-230).

Liknende argumenterer Shammas (2015) for at Norge gradvis har beveget seg i en mer straffefokusert retning de siste tiårene, i likhet med den vestlige verden som sådan. I den sammenheng vises det en økning i fengselsrater, en dualisering i fengselssystemet mellom nordmenn og ikke-statsborgere, og en økt bekymring for sikkerhet og offentlig sikkerhet – alle faktorer i det gradvise skifte fra rehabilitering til straff. Slik hevder Shammas (2015) at idealene i den såkalte skandinaviske eksepsjonalismen ser ut til å avta, ettersom den norske stat blir stadig mer straffende.

5.3.1 Den innsatte som et «faremoment»

Selv etter etableringen av flere nyttige tiltak og programmer rettet mot den innsatte (Meld. St. 39 (2020–2021)), er det enda en rekke utfordringer knyttet til fengselet som arena for rehabilitering (Rye & Lundeberg, 2018, s. 20). Vektlegging av sikkerhet og kontroll i hverdag kan ofte overskygge rehabiliteringshensyn. Blant annet utgjør kontroll, avdekke, sanksjonene og behandle rusmiddelbruk en vesentlig del av det daglige arbeidet til ansatte i fengselet (Rye & Lundeberg, 2018, s. 20). Fengsler med høyt kontrollnivå kan skape mistillit og avstand mellom betjent og innsatt, i tillegg til å redusere den innsattes motivasjon. Tap av selvbestemmelse, kan videre lede til barrierer i tilbakeføringsprosessen (Lundeberg et al., 2018b, s. 233). Betjentens rolle som utøver av kontroll og sikkerhetsoppgaver, ble av flere deltakere opplevd som en hindring:

Man blir jo veldig stigmatisert av fengselsbetjentene, de mistenker deg jo. Når du sittet i et fengsel så er du mistenkt i utgangspunktet og du blir ikke hørt. I utgangspunktet lyger du og de tingene der liksom. (Deltaker 8)

En overvekt av sikkerhetshensyn kan resultere i at fengselets ansatte oppmuntres til «å rette det profesjonelle blikket mot feil, mangler og tilkortkommenheter hos den enkelte straffedømte» (Fredwall, 2022, s. 251). Ved å rette oppmerksomheten mot mangler og feil ved de innsatte, fremstilles og forstås de innsatte som mulige eller sannsynlige kandidater til å begå nye lovbrudd. De innsatte posisjonen slik «som noen man i utgangspunktet ikke kan stole på - verken under straffegjennomføringen eller etter løslatelsen» (Fredwall, 2022, s. 252). Flere deltakere beskrev ubehagelige opplevelser hvor «dissonante» identiteter ble reflektert tilbake på dem. Refleksjonen av stigmatiserte identiteter som «fange» og «kriminell» fra institusjonen og betjentene innenfor ble beskrevet som særlig smertefullt:

Du blir på en måte stigmatisert, du blir behandlet som en fange. Og som sagt, når du i utgangspunktet ikke blir trodd, eller i utgangspunktet så er det nei uansett hva du spør om eller sier, så er det de færreste som gidder å legge så mye arbeid i å prøve å få til noe. Det blir liksom drept med opprinnelse på en måte. (Intervju 12)

For Goffman er forhandling av sosiale identiteter «et slags informasjonsspill», hvor informasjonsflyten kontrolleres for å nå en «arbeidskonsensus» om definisjonen av situasjonen, med hensikt å tilrettelegge for sømløs sosial samhandling (1959, s. 20). Deltakernes selvpresentasjoner kan sies å bli forstyrret av deres institusjonelle posisjon, gjennom fengselsinstitusjonens iboende asymmetriske maktforhold i å definere situasjonen (Rowe, 2011, s. 580). Å bli stereotypisert av fengselspersonalet som «generisk kriminell», med egenskapene dette medfører deretter, var et tilbakevendende tema i flere intervjuer. Goffman (1959) hevder at forhandling rundt definisjonen av situasjonen har en moralsk karakter; ved å projisere definisjoner og sosiale egenskaper gjør individer krav på en viss behandling som en bestemt type aktør.

I denne sammenheng trakk deltakere særlig frem kroppsvisitasjoner som svært tyngende – en undersøkelsesmetode som over lengre tid har vært gjenstand for kritikk og debatt (Thommessen, 2023). Kroppsvisitasjonen kan nettopp betraktes som et symbol både på fengslets makt og på de innsattes manglende frihet og kontroll over egen kropp (Goffman, 1961, s. 21). Den norske stat har i senere år blitt dømt for menneskerettighetsbrudd etter omfattende nakenvisitasjoner i fengsel (Thommessen, 2023). Høyesterett har i den sammenheng avklart at rutinemessige kroppsvisitasjoner kan krenke forbudet mot umenneskelig og nedverdiggende behandling (Hoffengh, 2023). Et for høyt kontrollnivå i fengsler kan gå utover det «dynamiske sikkerhetsarbeidet» ved at det er skadelig for relasjonen mellom innsatte og ansatte – hvor dynamisk sikkerhet viser til mellommenneskelig relasjoner og systematiske former for samhandling mellom innsatte og ansatte (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 4). Et forhøyet sikkerhets- og trusselshensyn, kan i verste fall være med på å legitimere og internalisere den domfeltes forståelse av sin sosiale posisjon og kriminelle identitet (Fredwall, 2022, s. 252). Overvekt av sikkerhetshensyn kan dermed være med på «befeste, legitimere eller forsterke et bilde av de fengslede som fremmede og annerledes, farlige, truende og samfunnsfiendtlige» (Fredwall, 2022, s. 252). Refleksjonen kan ha innflytelse på de fengslede selvilde og egenoppfatning (Becker, 1963):

Det er jo det vi får høre. Du er en usikkerhet, du er en fare, vi vet ikke hvor vi har deg bla bla bla, vi vet ikke hvordan du skal reagere.

Påvirker det deg?

Du blir jo sett, altså når du blir sett på som en junkie og en ødelagt person, så tror du det selv etter hvert at du er en junkie og ødelagt person, selv om du har mye å tilby.

Og da er det jo mye verre når du kommer på utsiden og så skal jobbe og være en del av samfunnet. (Deltaker 9)

Aktører stemplet som kriminelle har en tendens til å bli satt til side som fundamentalt forskjellige fra andre, og har en tendens til å bli assosiert med stereotypier av uønskede egenskaper og ferdigheter (Goffman, 1990). Stemplingssteori legger stor vekt på at et slikt stigma og det forventningstrykket som ligget i det, kan fremkalle og/eller forsterke tendensen til avvik, slik at andres negative holdninger blir av betydning for at avvik oppstår og opprettholdes (Becker, 1963). En vanlig antagelse ovenfor den kriminelt stemplede er at aktøren ikke er i stand til eller villig til å «opptre som et moralsk vesen og derfor kan bryte andre viktige regler» (Bernburg, 2009, s. 189; min oversettelse). Slike antakelser kan nettopp utfordre samhandling mellom domfelte og fengselspersonalet, og til syvende og sist vanskeliggjøre sosiale reintegrering etter løslatelse (Rowe, 2011).

Walderhaug kritiserer hvordan Kriminalomsorgen i for stor grad anser domfelte «for å være individer som må administreres, kontrolleres og rehabiliteres» (Fredwall, 2022, s. 253). Ifølge henne blir domfelte nettopp møtt som kriminelle, og med det personer som skiller seg fra samfunnet for øvrig; fremfor å bli stoppet opp og spurt hvem personen er (Walderhaug, 2019, s. 262). Domfelte blir dermed plassert i kategorier og grupper – som voldelige, rusmiddelmissbrukere, gjengangere eller sedelighetsforbrytere. Slik kan det «institusjonelle blikket gjerne oppfattes som innsnevrende også av de innsatte selv» (Fredwall, 2022, s. 253).

5.4 Forhold til fengselsbetjenten

Fengselsbetjent-innsatt-relasjonen utgjør kjernen i fengselslivet. Gode relasjoner mellom ansatte og innsatte gjør det mulig for personalet å opprettholde et fredelig fengselsmiljø der ansatte og innsatte er i stand til å møte deres behov. Goffman (1961) beskriver hvordan logikken i en total institusjon alltid vil resultere i en «oss/dem»-dynamikk, med det resultat at fengselet kan bli delt i et «betjentland» og «fangeland» (Minke, 2012). Motsatt argumenterer Crawley og Crawley (2007), hvor de hevder at nærheten mellom betjenten og den innsatte gjør det umulig å vedlikeholde avstand og skille i en «oss/dem»-dikotomi.

Der nære forhold mellom betjent og innsatt i verste fall kan kompromittere ansattes autoritet ifølge Goffman (1961), er det i norske fengslet et bevisst mål, nedskrevet i rettslige målsetninger, å danne gode og nære relasjoner mellom innsatt og ansatte (Hellebust et al., 2021, s. 113). I denne sammenheng, er det betjentes oppgave å danne gode relasjoner med den innsatte. Dagligdags og mellommenneskelig samhandling og relasjonsbygging mellom ansatt og innsatt er en del av fengselets primære sikkerhetsforanstaltninger, som av Kriminalomsorgen omtales som dynamisk sikkerhetstenkning. Formålet med dynamisk sikkerhetstiltak er å redusere konflikt og distanse mellom betjent og innsatt, samtidig som å legge grobunn for rehabiliterende tiltak (St. meld. nr. 37 (2007-2008)).

Samhandling og deltakelse i fellesskap mellom ansatt og innsatt, kan utgjøre et viktig virkemiddel for å bygge tillit (Viggen, 2022). Innsatte har ofte opplevd negative sykluser av utroverdighet og mistillit tidligere i livet. Anerkjennelse og tillit fra betjenter kan derfor føles betydningsfullt når det faktisk skjer (Ugelvik, 2022, s. 635). Som en deltaker kommenterte: «De fleste de svarer positivt på å få tillit og litt ansvar, så får de kjenne på normal, vanlig respekt og tilhørighet, og inkludert i samfunnet på normalt vis» (deltaker 3). Å vise tillit var for flere deltakere en betydningsfull måte for fengselet å validere deres pågående endringsprosesser. For Ugelvik (2022) kan gjensidige tillitsforhold i fengsel fungere som en «testarena» for levedyktigheten til et ikke-kriminelt fremtidig selv, og legge grunnlaget for innsattes avståelsesprosesser.

I tillegg til tillit, understrekte deltakerne viktigheten av å motta det en deltaker refererte til som «støtteord» i deres forsøk på å gå den «rette vei». Deltakerne fremhevet betydningen av å bli «pekt i riktig retning», å få en «positiv respons» fra personalet og bli forsikret om at de «gjør de rette tingene».

Ja, en god kommentar fra andre inne betyr enormt mye. For du lever i en verden med andre kriminelle, hverdagskompetansen blant kriminelle er ikke den beste. Så du lever jo i en kriminell tankegang, den kriminelle måten å prate på og mottoene som henger igjen fra miljøene da. Så når du får et par gode gløser, «dette klarer du» og sånn, så tenker du jo at «jaja, men det må jo være noe i det de sier». (Deltaker 9)

Hammer (2022), tidligere fengselsbetjent og avdelingsleder, fremhever særlig samtalsens viktighet i fengselet. Fengselsbetjentens og den innsattes ulike refleksjoner, forståelser og syn på situasjoner, kan gjennom samtaler føre til at begges forståelseshorisonter blir utvidet. For som Hammer argumenterer, «egne tolkninger gir ofte et for snevert bilde av virkeligheten»

(2022, s. 370). Samtaler mellom innsatte og ansatte gi grobunn for forståelse, erkjennelse og refleksjon over den innsattes ønske om å endre seg og sitt kriminelle handlingsmønster (Hammer, 2022).

I tillegg, identifiserte deltakerne fengselsbetjentens bruk av skjønn som et viktig aspekt i relasjonsbyggingsprosessen. Det var en klar preferanse for fengselsbetjenter som balanserte bruk av autoritet og regelhåndhevelse med fleksibilitet og medfølelse. Tilsvarende uttrykte deltakerne frustrasjon over de en deltaker omtalte som «regelryttere», det vil si fengselsbetjenter som «er redde for å gjøre en feil, så de gjør alt etter boken» (Deltaker 12). Særlig gjaldt dette hva flere deltakere anså som unge betjenter uten egne «holdninger og livserfaringer», som fulgte et manuskript uten skjønn. Flere deltakere mislikte det faktum at viktige beslutninger kunne bli tatt av uerfarne betjener eller psykologer, «som for seks måneder siden satte på skolebenken». Kommentarene kan forstås som en utfordring av kompetansen eller den legitime autoriteten til yngre fengselsbetjenter (Crewe, 2011b, s. 463). Deltakerne etterspurte forståelse fremfor å bli «avslått forespørsler eller truet med disiplinærtiltak, uten først å prøve å diskutere problemer eller utfordringer» (Deltaker 3). Crewe og Liebling (2015) argumenterer på samme måte for en kultur blant fengselsansatte der tvang og disiplinære tiltak brukes sparsomt, ettersom det kan fremme bedre samhandling og samarbeid med innsatte.

I Kriminalomsorgsdirektoratets årsrapport fra 2020 vises det til at ansatte tilbringer mindre tid med innsatte i fellesskap, i tillegg til at kontaktbetjentordningen, fritidstilbud og miljøarbeid hvor ansatte aktivt deltar, er svekker: I 2021 var situasjonen tilnærmet uendret (Kriminalomsorgen, 2022b, s. 71). Resultater er at den innsatte får færre individuelle samtaler og samhandler mindre med fengselsbetjenten. Samtalene er viktige for å bygge tillit, motivere innsatte til endring og avdekke innsattes behov (Riksrevisjonen, 2022, s. 78). Flere deltakere viste til liknende negativ utvikling, og opplevde færre og kortere samtaler med fengselsbetjenten:

Jeg føler at fengselsbetjentene, de fleste av dem prøver jo å gjøre så godt de kan, ut ifra det lille de har. Men altså å oppmuntre og sånt noe, det har vært litt sånn forskjellig opp igjennom når jeg har sonet. De siste årene så har jeg jo sett mer at det er mangel på det, på grunn av at fengselsbetjentene har rett og slett ikke tid til den lille ekstra samtalen, til den lille motivasjonssamtalen. Ja, på grunn av nedbemanning over hele linjen liksom. [...] Jeg har jo fulgt den stigen der innenfra da og sett fra begynnelsen hvor fengselsbetjenten hadde tid til å sette seg ned en times tid og ha en

samtale med deg, til nå hvor de ikke har tid til noe annet å låse opp døren og spørre «Hei, går det bra?», og så må de gå videre til neste. Så det er en sånn kjempenegativ utvikling fra den innsatte sin side.

For du sier det at det har blitt verre på mange måter?

Ja, og det går jo utover de innsatte. Og det tenker jeg er kjempenegativ utvikling som har skjedd egentlig de siste fem, fem-seks årene. Hvor jeg har merket en veldig stor forskjell på det da. (deltaker 7)

Lignende anerkjenner flere av deltakerne kjennskap til «gode» fengselsbetjenter, «som ønsker å gjøre det lille ekstra», men hvor manglende økonomi og ressurser legger hindring for slikt arbeid. Deltakerne forteller hvordan denne utviklingen også erfares frustrerende fra betjentenes side, som fra sin side også ønsker å kunne påvirke og motivere den innsatte. Som beskrevet, vil også spenningen mellom rehabilitering og fengselets mer kontrollorienterte mål, sannsynligvis hemme innsatt-betjent-forholdet.

5.4.1 Betjenten som «vokter» og «venn»

Betjentens rolle som «behandler» kommer ikke uten problemer. Betjentrollen kan oppleves utydelig av begge parter, ettersom det kan være vanskelig å kombinere rollens kontrollfunksjon med rollen som behandler. Kompleksiteten i betjentrollen kommer spesielt tydelig frem i forbindelse med maktutøvelse og tvang (Hellebust et al., 2021, s. 113).

Fredwall (2015b) beskriver blant annet hvordan betjenten både er den innsattes «venn» og «vokter» på samme tid. Samtidig som betjenten låser den innsatte inn og ut av cellen, er også betjenten den innsattes samtalepartner (Hellebust et al., 2021, s. 113). For flere deltakere ble denne tosidigheten opplevd som et paradoks:

Altså, de har jo diverse rus- og sinnemestringskurs og sånn som det, men vi som har vært med dette her, vi opplevde at det var mest for å kartlegge hvem som hadde et rusproblem i fengslene. Etter et kurs fant vi ut han som hadde vært leder for det kurset, han var jo narkobetjent i fengselet. Så dagen etter kurset var over kom han med hunden, så du følte bare fuck, her har du lagt ut og prøvd å være åpen om ting, og så blir du dolket. (Deltaker 8)

Overvåking og omsorg går tilsynelatende hånd i hånd her, men til det verre: det er *overvåkning som utgir seg for å være omsorg*. Innen forskning har omsorg og kontroll blitt beskrevet som to sammenfiltrede interesser ved overvåkning (M. K. Nelson & Garey, 2009).

Forskning har løftet frem aktørers potensiale til å legge vekt på omsorg for å legge skjul på kontrollfunksjonene som karakteriserer overvåkningsfeltet – slik kan ulike motivasjoner som ligger til grunn for overvåkningspraksis settet i bakgrunnen (Widmer & Albrechtslund, 2021). Overvåkningsformen deltaker 8 presenterer, følger velferdsstatens rammer og får en liberal kode hvor velvære til den innsatte presenteres som hovedmålet. Dette skaper det Ghosh (2005) kaller et overvåkning-omsorgssystem (oversatt: watch-care system), der den innsatte er underordnet tilsyn, nøye omsorg, regulering og kontroll. Overvåkning blir slik en omsorgsform, hvor det å se er «å bry seg». Overvåkning-omsorgssystemet har slik den funksjon å kunne overvåke kropp og atferd, i lys av et mål om omsorg (Ghosh, 2005). Den paternalistiske stat er i så måte klar (Barker, 2013).

Betjenten kan sies å representere og personifisere fengselet, ettersom de presenterer og setter ord på fengselet beslutninger. Fængselsbetjentens primære rolle var ifølge flere deltakere å utføre statelig straff og håndhevelse fengselets regler: En rolle som er forskjellig fra og potensielt i motsetning til rehabiliterings- og behandlingsmålene i fengselet (Kilmer, Abdel-Salam & Silver, 2023, s. 535). Fængselsbetjentens tosidige rolle som «vokter» og «behandler», ble derfor av noen deltakere ansett som motstridende og problematisk. Et par deltakere henviste til en mistanke om at fængselsbetjenten initierte samtaler ikke som et genuint ønske om å bygge relasjoner, men som en sikkerhetstaktikk for å samle etterretning. Fængselsbetjentens oppførsel kunne derfor bli møtt med skepsis til hvorvidt de var genuint interesserte i å gi støtte eller samle informasjon for sikkerhets- eller disiplinærformål. Uklarheten i betjentrollen, og den daglige bruken av autoritet, kan oppleves av innsatte som et «skuespill» (Crewe, 2011b, s. 458). Crewe dokumentere lignende funn i studie av fængselsbetjentens makt og legitimitet i et engelsk fængsel:

Fanger kan ikke anta at engasjementet fra personalet er oppriktig, og mange sliter med å forene de tilsynelatende motstridende ansvarsområdene til fængselsbetjentene - å levere verdighet samtidig som de utøver kontroll og beskyttelse av samfunnet. (2011b, s. 457; min oversettelse).

Å «komme godt overens» med fængselsbetjenten, kan ofte være et spørsmål om tidligere erfaringer fra, og samhandling med, andre offentlige etater (Crewe, 2011b). Flere deltakere fortalte om tidligere utfordringer og dårlige opplevelser i møte med politi og barnevern, som senere kom til å farge deres samhandling med fængselsbetjenten. Andre innsatte kan oppleve at «fangekoden» hindrer dem i å bli for «vennlige» med fængselsbetjenten (Ricciardelli & Perry, 2016, s. 406). Innsatte kan derfor ofte møte fængselsbetjenten med mistro: «Hvis man

sitter i fengsel så har man jo ofte visse spesielle personlige egenskaper, så spesielt med autoriteter og litt sånt, så kan det ofte bli litt sånn meg mot dem» (deltaker 9). For disse innsatte, er innsatt-betjent-relasjonen preget av alt fra høflig distanse til en viss antagonistisk kvalitet, snarere enn nærhet og tillit. Noen deltakere bruker uttrykk som «bare ikke for meg», for å formidle hvordan å utvikle et nært forhold til betjenten ville bryte med aktørens personlige identitet.

Nå har jeg så å si vært yrkeskriminell for å si det sånn, og da har man et forhold til betjentene, det samme forholdet som du egentlig har til politiet, så du snakker ikke med betjentene. Jeg kom fra en kultur og var med venner i fengsel hvor vi hadde et syn på betjenten at nei, man snakker ikke med betjenter for det kan tas som at du sladrer på andre. (Deltaker 11)

For disse innsatte, er hindringene for «nær kontakt» forankret i deres habitus og identitet. Gatefeltet og etterfølgende gatehabitusen, gjøre seg slik gjeldende i møtet med fengselsbetjenten. Fengslet blir av Liebling (2004) beskrevet som et lav-tillit miljø, med innsatte som ikke er tilbøyelige til å ha tillit til andre. Anderson beskriver nettopp «gatens kode» som «en kulturell tilpasning til manglende tillit til politiet og rettssystemet» (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 42; min oversettelse). For innsatte med dyp mistillit til autoritetsfigurer, kan barrierene for samhandling være etablert i habitus og et spørsmål om dyp psykologisk uro:

Men dessverre så kommer jeg fra det livet, og da er det veldig vanskelig å skifte tankesett når du er inne. Litt sånn hvis du har vært hos psykologen mange ganger, til slutt så blir du en god pasient, du vet hva du skal si. Du er programmert til at nei, selv når betjenter var snille mot meg og prøvde å nå inn til meg, så satt jeg opp en vegg. (Deltaker 11)

Ja, du kommer jo ikke så langt hvis du bare er sta i fengsel. Men det er vanskelig, i hvert fall for en person som meg å ikke være sta i fengsel. Du vil kanskje ikke være sta, men du føler litt sånn din indre justis. (Deltaker 12)

Deltaker 11 og 12 bruker ordene «programmert» og «indre justis» for å forklare samhandlingsutfordringene deres i møte med fengselsbetjenten. Ordene gir situasjonen et nærmest deterministisk preg: Deltakerne hadde ikke «et annet valg» enn å distansere seg og ta avstand fra fengselsbetjenten. Hvis den innsatte ikke kan stole på «systemet», kan det gi mer ontologisk trygghet å trekke seg tilbake og mer psykologisk komfort i å legge vekk

forventningene til samhandling (Crewe, 2011b, s. 458). Sitatene viser til hvordan gatefeltet kan kroppsliggjøre seg i den domfelte, og vanskeliggjøre eller forhindre senere samhandling med politi eller andre liknende etater. Særlig deltakere med lengre kriminell bakgrunn og flere dommer fremhevet samhandlingsutfordringer i møte med politi og fengselsbetjent. Lengre tid i gatefeltet kan slik utgjøre en hindring samhandling med fengselsbetjenten, og dermed også rehabiliteringsarbeid i fengselet.

6.0 Fra løslatelse til samfunn

6.1 Innledning

Der kapittel 5 presenterte en rekke hindringer den innsatte kan møte i fengsel og i sine forberedelser til løslatelse, fortsetter dette kapittelet analysen ved å ta for seg en rekke temaer fra løslatelse og tiden etter. Kapittelet er delt inn i to ulike tidsforståelser: dagene umiddelbart etter løslatelse (kort sikt) og den lengre tiden etter soning (mellomlang og lang sikt). De første dagene etter løslatelse vil bli presenter og analysert ved hjelp av begrepet «overgangssjokk». Kapittelet vil bli så trukket i retning av to viktige faktorer i den løslattes tilbakeføringsprosess: Nav og sosiale nettverk. Avslutningsvis vil kapittelet inneholde en analyse og diskusjon av tilpasningene og endringene den løslatte vil kunne møte i hens tilbakeføringsprosesser, og hvordan habitus og stigma kan utgjøre hindringer i disse tilbakeføringsprosessene.

Det er viktig å merke seg at ikke alle innsatte, og heller ikke alle deltakere, opplever utfordringene skissert nedenfor. Utfordringene er trukket ut av datamaterialet, og fremtrer i mindre eller større grad i flere deltakernes tilbakeføringsprosesser. Ved å fokusere på kontinuiteten i erfaringene til domfelte gjennom hele livet, fremfor å bare se på forskjellene som påvirkes av fengsling, muliggjør dette en dypere og mer omfattende forståelse av den løslattes tilpasningsutfordringer i samhandling med samfunnet.

6.2 Tilbakeføring som en brå sosial overgang: «Overgangssjokk»

Løslatelse utgjør et viktig veiskille og et mulig vendepunkt i den innsattes kriminelle karriere. I et ideelt soningsforløp har den innsatte fått god arbeidstrening, nødvendig helsehjelp og blitt tilbudt rehabiliterende tilbud og programmer gjennom hele fengselsoppholdet (Meld. St. 39 (2020–2021)). For en vellykket overgang fra fengsel til samfunn, bør støtteapparatene i fengselet opprettholdes og videreføres også etter løslatelse:

De tilbyr jo ofte noen kurs da, du kan ta truckkurs hvis du er heldig og sitter på åpen avdeling, eller du kan gå på skole da eller sånne ting. [...] Jeg har jo tatt noen kurs her og der da, men så blir det bare så ubetydelig når dagen kommer og du skal løslates, pakk tingene dine i søppelsekken, og så du ut døren. Så kommer du ut på utsiden og så, «Oi, hva gjør jeg nå?». (Deltaker 6)

For en vellykket tilbakeføring, må overgangen fra fengsel til samfunn anerkjennes som en kontinuerlig og lang prosess. Forskning viser til at forberedelse til løslatelse, tilbakeføring til samfunnet og avståelse fra kriminalitet kan utgjøre en langvarig prosess preget av utfordringer og vanskeligheter (Doxat-Pratt et al., 2022, s. 2-3). En typisk forståelse blant deltakerne var at fengselsbetjentene ga lite informasjon om hvilke muligheter den domfelte har etter løslatelse. For innsatte som ikke hadde sonet tidligere, utgjorde dette en særlig utfordring. For flere deltakere bidro manglende informasjon om løslatelsesprosessen og mulighetene deretter, til frykt og fortvilelse ovenfor kommende løslatelse. I fengselet kan livet på utsiden virke fremmed og ukjent, særlig om den innsatte ikke har kontroll over fremtiden ved løslatelse (Goffman, 1961). Flere faktorer burde ifølge deltakerne på plass i forkant:

Det som en må ha, det er nemlig en plass å bo, og så må man ha en inntekt. Og da kommer du ganske langt. Å bo en plass hvor det ikke er kaos rundt, og at du har en konto hvor du får uføretrygd, AP eller lønn. Og så noe å gå til, isolasjon er jo det verste. Veldig mange isolerer seg. Du har ikke noe liv på utsiden hvis du ønsker å gjøre en endring da og er alene. Da klarer du ikke det. (Deltaker 2)

Den løslatte kan stå ovenfor en rekke utfordringer ved løslatelse, blant annet i form av manglende bolig og arbeid, sosialt nettverk, gjeld og lite økonomisk kapital (Nugent & Schinkel, 2016, s. 2). Stresset ved løslatelse ble beskrevet som lammende av flere deltakere, og gjorde det utfordrende å gjennomføre de utallige oppgavene som fulgte de første ukene etter løslatelse. Ved løslatelse bør Kriminalomsorgen derfor tilrettelegge for en «myk landing»: løslatelse bør forbedres i god tid, med arbeid, bolig og eventuell økonomisk støtte ordnet i forkant. For Hasle (2015) utgjør et slikt scenario bare unntaket fremfor regelen. Riksrevisjonen (2022, s. 6) viser til at ved løslatelse mangler 44 prosent bolig, 58 prosent står uten arbeid, og at 40 prosent opplevde å ikke ha nok penger til å klare seg.

Vellykket tilbakeføring forutsetter et nært og godt samarbeid mellom flere aktører, frivillige organisasjoner og offentlige etater. Flere deltakere bemerket utfordringene ved å etablere kontakt med ulike etater i forkant av løslatelse:

Altså, på innsiden i fengselet er det jo vanskelig å få kontakt med de forskjellige instansene uansett. Men det er jo, tilbake til det vi var på i sted, med at det er nedbemanning blant de betjentene som jobber der, at de har ikke alltid like god tid til at du skal sette deg ned og begynne å ringe rundt til nav eller hvem det skal være da. Så det, det er jo en sånn dårlig spiral hele greien, at det går utover mange flere ting da.

Manglende og passive betjenter, teknologiske begrensninger og lite tilstedeværelse av Nav-veiledere, var blant utfordringene deltakerne møtte i sine forberedelser til løslatelse. Navs manglende tilstedeværelse i fengselet er særlig kritikkverdig, ettersom Nav har en sentral rolle i integreringen av den innsatte ved løslatelse (Riksrevisjonen, 2022). Lav kulturell kapital, utgjorde samtidig en stor utfordring: «du må være initiativvilling som innsatt, ikke minst ressurssterk, og ønsker å være med, å pushe litt på. Men så har jo ofte innsatte nok å gjøre, de klarer ikke» (Deltaker 2). Riksrevisjonen viser i tillegg til utfordringer i form av manglende eller for sen varsling fra Kriminalomsorgen, dårlig informasjonsflyt og svak koordinering mellom etatene (Riksrevisjonen, 2022, s. 29). Utfordringene nevnt ovenfor, gjorde det særlig vanskelig for flere deltakere å få ordnet bolig og arbeid i forkant av løslatelse:

Og bolig, hvordan var det med det?

Ja, det er jo ikke, du har jo ikke noen mulighet i det normale markedet, ikke sant, fordi at du har verken tilgang på telefon eller mail og internett, så hvordan skal du da? Du må sende inn en søknad, og så må du ha en kontaktperson som kanskje er over middels ivrig, og kan ta ting utenom jobb da, for å kanskje gå inn på mailen din, lage en avtale og prøve å få til to, tre visninger på en dag, og så må det klareres med fengselet om den dagen passer. Så det er veldig tungvint, det er det. (Deltaker 3)

Det har blitt gjort flere forsøk på å samordne virkemiddelbruken ovenfor innsatte i fengsler mellom statlige og kommunale etater: tilbakeføringsgarantien og tilbakeføringsstrategien utgjør to av dem (Riksrevisjonen, 2022). Tilbakeføringsgarantien skulle tilføre forpliktende samarbeidsstrukturer mellom den domfelte, Kriminalomsorgen og øvrige etater, og bidra til at den domfelte fikk nødvendig hjelp i form av opplæring, helse-, velferds- og arbeidstjenester, tilfredsstillende bolig, og økonomisk rådgivning (Falck, 2015, s. 11).

Tilbakeføringsstrategiens formål var primært å tette glippesoner etter endt straffegjennomføring (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017, s. 3). Selv med en mangeårig tilbakeføringsgaranti, inngåtte samarbeidsavtaler og rundskriv og en tilbakeføringsstrategi igangsatt, er det fortsatt store utfordringer i samordningen og manglende kontinuitet i tjenestetilbudet (Riksrevisjonen, 2022). Til tross for at utfordringene knyttet til

tilbakeføringsprosessen har vært kjent i flere år, konstater Riksrevisjon (2022) at det er gjennomført få tiltak til bedre prosessen. Det er ikke bygget en tilstrekkelig «bro» etter løslatelse fra fengsel ut til tiltakene i de ulike etatene. Fremdeles kan det med det rette kalles en glippesone:

Det sies jo på sånne avdelingsmøter, at man skal hjelpe mennesker tilbake til samfunnet over en bro. Men du kan ikke bare gi slipp på dem når dem kommer til døren der, ikke sant. Da føler jeg at man har mye å gå på (Intervju 3)

Flere deltakere hadde opplevd å bli løslatt og sluppet ut til det de beskrev som «ingen ting». Uten arbeid, bolig, og støtteordninger fra Nav, ble veien kort tilbake til «gaten»:

Og når du kommer ut da, er blakk og ikke har noe sted å bo, du har ikke klart å oppbygge deg noen nye kontakter, så går du tilbake til det du kan, det du kommer fra. Da er du slått liksom [...].

Konsekvensen er at innsatte enda kan bli løslatt fra fengsler blant annet uten arbeid, bolig eller en mulighet til å fortsette behandlingen de har fått i fengsel. Det er påfallende hvor mye «handling» en vil vise for å redusere soningskø og få nok fengselsplasser - like påfallende er fraværet av «handling» ved og etter løslatelse (Hasle, 2015).

6.2.1 Overgangssjokket

Å gå gjennom celledøren og ut fengselsporten, er den løslattes første skritt i frihet. Etter lengre tid i fengselet kan det tidligere kjente samfunnet virke ukjent mens det tidligere ukjente fengselsamfunnet kan føles trygt og kjent. En opplevelse av forutsigbarhet og trygghet, kan omgjøres til bekymring og urolighet i dagene før løslatelse. Overgangen fra fengsel til samfunn utgjør slik ikke bare en fysisk overgang, men også en sosial overgang til en verden der tatt-for-gitte vaner og ritualer plutselig er malplassert (McKendy & Ricciardelli, 2021). Ved løslatelse, kan den løslatte oppleve en mengde plutselige endringer i miljø og sosiale realiteter. Tilbakeføring krever ikke bare tilpasning til utenforstående normer, rutiner og distinkte tidsmessige og sensoriske orienteringen, men også en rekke nye praktiske ansvar knyttet til økonomiske, sosiale, juridiske og helsemessige forhold (Durnescu, 2017). Flere deltakere beskrev hvordan følelser av befrielse og letthet raskt endret seg til angstlignende følelser - liknende det Shammas (2014) beskriver som «frihetssmerter».

Nei, hva skal man si, den første tiden etter løslatelse er jo alltid litt skummel da. I hvert fall for min del så har det vært mye angst. Ja, fordi når man sitter inne så er man jo på en måte i en boble, ting går litt saktere og alt sånt noe. Og så kommer du ut, og så har jo samfunnet gått videre som normalt. Tempoet utenfor murene er mye høyere enn hva det er innenfor murene da, og man kan fort kjenne på følelser av angst, noiafølelser, fordi man fortere blir sliten. Du er ikke vant med å møte så mange nye mennesker, du treffer bare på de samme i fengselet, så plutselig kommer du ut og så er det mennesker over alt.

Mange inntrykk?

Jaja, så man blir jo dødssliten i hodet bare av å være ute litte gran. Så den overgangen der synes jeg, ofte er den ganske tøff da. Og hvis man for eksempel da har bestemt seg for å ikke ruse seg for eksempel så, så kan det være ganske slitsomt. (Deltaker 7)

Deltakerens utfordring i forhold til samfunnets tempo og mangfold, viser til et misforhold mellom habitus og sosialt miljø. I Bourdieus termer utgjør misforholdet «hysteres»: lag mellom miljøet en habitus blir former eller preget i, og miljøet en befinner seg i (Bourdieu, 1977, s. 83). I de fleste situasjoner beveger aktører seg i omgivelser som ligner på de som dannet deres habitus, der det sosiale livet utfolder seg på en enkel og intuitiv måte. Bourdieu og Wacquant (1992, s. 127) bruker metaforen «fisk i vann», til å beskrive dette scenarioet – fisken føler ikke vekten av vannet og tar verden om seg selv for gitt. Den løslatte derimot, går over til en sosial verden der hverdagsvaner og disposisjoner er i strid med de grunnleggende livsvilkårene – tar en i bruk Bourdieu og Wacquants metafor, er fisken «på land». I dagene og ukene etter løslatelse kan dette skape vanskeligheter med å navigere rutinemessige sosiale situasjoner, og usikkerhet rundt de grunnleggende uskrevne reglene som styrer hverdagslig samhandling (Martin, 2018; McKendy & Ricciardelli, 2021).

En rekke deltakere beskrev opplevelsen av å forlate fengselet som et «overgangssjokk» eller «krasj»: forstått som å komme inn i en verden der sosiale regler plutselig er ukjente og vanskelig å bedømme (Martin, 2018, s. 683-684). Overgangssjokket oppstår når den løslatte opplever en betydelig forandring i de kulturelle, sosiale og fysiske omgivelsene rundt seg, og opplever at hen ikke har de nødvendige ferdighetene eller kunnskapen til å takle disse endringene. Dette sjokket var særlig lammende for de med lengre dommer. Deltaker 12, for eksempel, beskrev hvordan hen var totalt desorientert etter løslatelse:

Jeg så ikke folk i øyene. Jeg satt hjemme, jeg klarte ikke å dra ut. Jeg klarte det ikke, jeg visste ikke hva jeg skulle si, jeg visste ikke hva jeg skulle gjøre. Mannen min måtte

ta seg av alt. [...] Det tok meg mange måneder å komme inn denne døren her. Jeg måtte få «frivillig person» til å hente meg, for jeg turte ikke gå her alene. Jeg trengte flere forsøk, og jeg klarte ikke å være her lenge. Det er først nå jeg har klart å være her og prate med de andre, og det har tatt mange måneder. (Deltaker 12)

Overgangskrasjet viser seg gjennom sjokket ved å plutselig måtte omstille seg ukjente sosiale normer og samhandlingsmønstre, men også angst i møtet med en ukjent og usikker fremtid. Etter å ha vært i fengsel i flere år, uten permisjoner, opplevde Deltaker 8 å møte et fremmed samfunn ved løslatelse:

Etter løslatelse, ble jeg henter og kjørt mot i hjembyen, men jeg kjente ikke igjen byen, livet hadde beveget seg videre uten meg. Og når jeg satt i den bilen så begynte jeg å vurdere om jeg skulle gjøre et eller annet for å komme tilbake. For fengselet hadde blitt mitt trygge sted. Jeg var ganggutt, jeg trivdes på cellen, jeg visste når jeg skulle gå ut av cellen, jeg visste når jeg skulle jobbe med ganggutt-oppgavene, jeg visste når det var lufting, jeg visste tid det var middag, jeg visste alt på en måte. Det ble denne trygge plassen for meg. (deltaker 8)

Når du har sittet mye inne, så er det sånn at det blir mye inntrykk av å være ute. Så mange, jeg også husker jeg, ønsket å komme meg inn i fengselet igjen de første dagene etter løslatelse. Så det sier jo litt om hvordan det samfunnet er, ikke sant. Det går i ett. (Deltaker 3)

Deltakerne kan sies å ha bli løslatt dypt tilpasset fengselskulturen. Misforholdet mellom deres habitus og den radikale åpenheten i det bredere samfunnet gjorde livet ute vanskelig å mestre, til det punkt at begge deltakerne ønsket seg tilbake til fengselet. Som mange deltakere, beskrev de denne dynamikken ved å bruke begrepet institusjonalisering. Institusjonalisering vil si at man «omstøpes» eller formes på en gjennomgripende måte av en institusjon (Goffman, 1961). Disse deltakerne opplevde å ha blitt så institusjonaliserte at de opplevde det utfordrende å navigere selv helt ordinære situasjoner utenfor fengselet. Caputo-Levine (2013) og Martin (2018) bemerker begge hvordan prestasjoner på ulike sosiale arenaer, som for eksempel i sysselsetting, kan bli svekket av lengre fengselsopphold, i den grad løslatte mangler kulturell kapital til å reagere og handle på kontekstuelts spesifikke og sosialt ønskelige måter. Den vedvarende påvirkningen fra fengselsoppholdet er derfor en sentral utfordring i tilbakeføringsprosessen.

En habitus som er lite tilpasset den sosiale situasjonen en er i, kan medføre angst og isolasjon (Caputo-Levine, 2013, s. 182). Flere deltakere bemerket at de savnet fengselets rutiner og fellesskap i dagene etter løslatelse, og de kunne føle seg ensomme og isolerte i denne tiden. Under fengselsoppholdene hadde livet utenfor fengselet beveget seg videre, med teknologiske fremskritt og nye sosiale trender. Mennesker som en kjente, har fått nye venner. Kjærester har kanskje fått nye kjærester. Familiemedlem blir eldre, barn vokser opp. Tiden utenfor går i vei, og for innsatte er det ikke mulig å innhente tiden igjen. I denne tilværelsen, kan det kan være vanskelig å finne sin plass i det «nye» samfunnet. Ifølge Ericsson (2002, s. 83-84), møter derfor løslatte ofte skuffelser og tap i tiden etter løslatelse.

I dagene og ukene etter løslatelse kan det være en stor utfordring å venne seg til de grunnleggende rutinene for sosial interaksjon i et nytt miljø. I konteksten av en rask og mulig angstfremkallende sosial overgang, kan den løslatte i tillegg møte på en rekke utfordringer (Durnescu, 2017). Noen av disse utfordringene inkluderer praktiske oppgaver som å skaffe seg legitimasjon og åpne bankkonto, mens andre utfordringer kan være mer komplekse, som å gjenoppbygge familierelasjoner (Martinez, 2009), finne et sted å bo (Andvig & Karlsson, 2021) og skaffe seg en jobb (Skardhamar & Telle, 2009). Å holde seg på «den rette vei», det vil si, å avstå fra kriminalitet og narkotikabruk utgjør muligens to av de største utfordringene. Tidligere innsatte responderer ikke passivt på disse problemene, men fortsetter å lære og tilpasse seg – og gradvis omforme sin habitus – mens de møter kravene i verden utenfor. Dette antyder at fengselets virkning vil være størst under soningsløpet, og avtagende over tid etter løslatelse. Dagene etter løslatelse, utgjør en viktig overgangsfase der mange har et sterkt ønske om å endre livet sitt, samtidig som de står ovenfor en rekke utfordringer og hindringer (M. Nelson, Deess & Allen, 2011).

6.2.2 Hvem sitt ansvar?

Et problem i organiseringen av løslatelsesprosessen er at Kriminalomsorgen har hovedansvaret for planleggelsen av den innsattes tilbakeføring, men ikke for oppfølgingen etter løslatelse (Andvig & Karlsson, 2021). Med andre ord: Kriminalomsorgens ansvar slutter ved løslatelse. Selv om det er nødvendig at Kriminalomsorgen har et aktivt medansvar for tilbakeføringen, framstår hovedansvaret som organisatorisk feilplassert: «Kriminalomsorgen har ansvaret for planleggingen, men ikke for å følge opp hva som skjer etter soning» (Falck, 2015, s. 75). Ansvarer fremtrer feilplassert, ettersom det er lagt til en etat som hverken har

ansvar, rett eller mulighet til følge opp den løslatte tiden etter soning. Manglende ansvarsavklaring etter endt soning, er en av faktorene som fører til glippesoner (Riksrevisjonen, 2022).

Det er betydelige utfordringer knyttet til samarbeid mellom ulike etater når det gjelder planlegging og gjennomføring av tilbakeføring av løslatte. Stortingets kontroll og konstitusjonskomité bemerket at «Samordningsutfordringer, sviktende rutiner og manglende forvaltningssamarbeid vanskeliggjør rehabiliteringsprosessen for de straffedømte» (Riksrevisjonen, 2009, s. 21). Flere deltakere bemerket liknende:

Nei vet du hva, jeg kan si fra min erfaring så føler jeg at man er en kasteball mellom Nav og kriminalomsorgen frem til man slipper ut. Da er det alltid hvem er det som har ansvar fra hva, ikke sant. (Deltaker 6)

Ved løslatelse er ikke ansvaret for den løslatte plassert, men fordelt. Kriminalomsorgens hovedansvar avtar: ingen står med hovedansvaret og dermed ansvaret for å møte den løslatte utenfor porten. Uten hovedansvar, står heller ingen etat med en særegen plikt til å fange opp og følge løslatte med ulike problemer, og tilby disse bistand (Falck, 2015, s. 75-76). Dette kan føre til at ingen føler seg ansvarlige for å følge opp den løslatte. Resultatet kan være at den løslatte faller mellom «to stoler», og ikke får den hjelpen hen trenger.

Når ansvaret for oppfølging etter soning er spredt mellom ulike etater og organisasjoner, kan det bli vanskelig for den løslatte å vite hvem hen skal henvende seg til for hjelp og støtte. For Falck (2015) blir det nærmeste en kan kalle en ansvars plassering etter soning plassert på den enkelt løslatte.

Den viktigste garantisten er domfelte selv. Tilbakeføringsgarantien vil ikke gi de ønskede resultater dersom ikke den straffedømte selv forplikter seg til å gjøre sitt for at samfunnets tilbud blir tatt imot og brukt etter forutsetningene. Det er og blir den straffedømte selv som må *ta ansvar for og administrere eget liv* [min kursiv]. (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 174)

Sitatet reflekterer et individualistisk perspektiv på kriminalitetens årsaker, hvor «ansvar» og «administrere eget liv» utgjør viktige forutsetninger for tilbakeføringsprosessen. Den løslatte må selv ta ansvar for å definere sine problemer og søke hjelp fra ulike instanser, dersom vedkommende trenger det. Dette krever at den løslatte er i stand til å ta ansvar og administrere sitt eget liv, noe som kan være vanskelig for dem med større sammensatte problemer. Den

løslatte kan i tillegg ha dårlige erfaringer eller manglende tillit til offentlige etater, eller manglende kjennskap til hvilke tjenester som eksisterer.

Å skaffe seg jobb, bolig, betjene månedsleie, skaffe boliglån, søke tjenester i Nav, kan også rent faktisk være utfordrende (Western, 2018, s. 33-35). Det kan argumenteres for at det er urealistisk å forvente at løslatte med store utfordringer skal klare å finne den nødvendige bistanden til å håndtere disse utfordringene på egen hånd. Selv om motivasjon og medvirkning kan være rimelig å forvente, kommer ikke dette av seg selv. Det krever at den løslatte er i stand til å ta ansvar og administrere sitt eget liv, noe som kan ha blitt avlært i fengsel (Goffman, 1961). Livet etter soning kan også være preget av stigmatisering, «stengte dører» og motvilje, noe som gjør det enda vanskeligere å få den nødvendige hjelpen og støtten en kan trenge. Dette kan føre til at den løslatte står alene i en kritisk fase i livet, og at mulighetene for å lykkes med tilbakeføringen til samfunnet reduseres (Falck, 2015, s. 76-77).

6.3 Tilpasning til verden utenfor: endring i livet etter fengsel

Løslatelse ble for hovedparten av deltakerne alt annet enn en gradvis overgang. Fra lukket fengsel gikk ferden til løslatelse, med manglende åpen soning for de fleste i dette datamaterialet. Dette utgjør en særegenhet ved studiens utvalg: Registerdata over soningssituasjonen for alle løslatte fra fengselsdom i årene 2015 til 2018, viser at rundt 60 prosent ble løslatt fra fengsel med lav sikkerhet. Med andre ord utgjør nærmere to tredjedeler av løslatelsene fra et lavsikkerhetsfengsel, mens bare en tredjedel fra høysikkerhetsfengsel (Kristoffersen, 2023). Permisjoner og overgangsbolig var ikke nødvendigvis tilbud deltakerne fikk heller. Å bli sluppet ut med en søppelsekk i hånden og en ukjent fremtid, som en av intervjuobjektene fortalte om ovenfor, var ikke et ukjent scenario blant deltakerne.

Når du ikke har noe å komme tilbake til, sporer det av igjen, vet du. Slik er det. Jeg tørr ikke å tenke tilbake på alle de gangene jeg har blitt løslatt med en plastpose og kommentarer «jeg håper vi ikke ser deg igjen». (Deltaker 7)

Kjennetegnene ved domfelte i fengsel har endret seg over tid: en større andel straffes nå for mer alvorlige forhold, og flere har sammensatte helseutfordringer, er eldre og/eller har nedsatt funksjonsevne (Riksrevisjonen, 2022). Det gjør at domfelte typisk har et større behov for tjenester enn tidligere domfelte. Ved løslatelse, fortalte deltakerne om behov for bistand med sin egen økonomi, arbeidstrening, sosiale aktiviteter og videregående opplæring. En deltaker

sa: «Jeg trengte hjelp med bolig først og fremst. Det var umulig å ordne når en var inne. Men også tannlegehjelp og tiltakspenger var noe jeg manglet» (Deltaker 13).

6.3.1 Den løslatte og «systemet»

Et mål ved soning er at domfelte ved løslatelse kommer i jobb eller utdanning. Det krever samhandling mellom Kriminalomsorgen og de velferdstjenestene som skal ta imot den løslatte: Nav, skole og helsetjenesten (Meld. St. 39 (2020–2021)). Det er derimot store variasjon i hvordan fengsler tilrettelegger for løslatelser. Ifølge Riksrevisjonen (2022, s. 13) har Kriminalomsorgen i liten grad rutiner for å varsle forvaltningssamarbeidspartnerne inne i fengslet og partene utenfor fengslet som har ansvar for oppfølging etter løslatelse. Blant annet oppgir enkelte forvaltningssamarbeidspartnere at de sjeldent eller svært sjeldent får beskjed om at innsatte blir løslatt: Noe som kan resultere i at helsetjenester ikke blir videreført, eller unødvendige brudd i opplæring og andre oppfølgingstiltak (Riksrevisjonen, 2022, s. 119).

Fengsler skal sende en tjenestemelding til Nav når en aktør skal løslates, slik at trygd og andre økonomiske ytelser startes opp igjen på riktig tidspunkt. Andre ønsker, for eksempel hjelp til bolig, kan også formidles (Riksrevisjonen, 2022, s. 14). Alle fengsler skal sende tjenestemelding til Nav i god tid før løslatelse, slik at eventuell oppfølging kan starte opp igjen. Av et utvalg på 266 løslatte fant Riksrevisjonen (2022, s. 14) store mangler, der nærmere 40 prosent av tjenestemeldingene ble sent samme dag eller senere. Flere deltakere fortalte om en løslatelse med manglende ettervernstilbud, hvor heller ikke etatene hadde fanget dem opp. Deltakernes erfaringer ved løslatelse kan sies å reflektere Riksrevisjonens (2022) kritikk: Flere deltakere opplevde manglende utbetalinger i form av trygd, bolig og oppfølging av skole. Disse deltakerne måtte selv ta kontakt med Nav og andre etater, og i påvente på svar få støtte fra familie, venner eller frivillige organisasjoner.

Flere deltakere beskrev dårlige erfaringer i møte med Nav. Noen deltakere fremhevet i denne sammenheng et holdningsproblem innad Nav, og beskrev det som en følelse av «å bli sett ned på». Andre erfarte å bli sett på som «en stakkarslig domfelt», og tilført egenskapene tilhørende rollen deretter.

Nei, jeg liker å kalle det litt sånn en Nav-holdning jeg. Ja, fordi du kommer inn på et Nav-kontor for eksempel, ikke sant, hvor du er rimelig, du er i en plass i livet du ikke vil være hvis du er på et Nav-kontor ikke sant, sånn er det bare. [...] Holdningene i samfunnet til folk som er i aktiv rus eller gjort noe som ikke tilnærmer seg

normaliteten, de blir nok dessverre enda sett på som avvik og problemer. Og da blir du også sett gjerne på litt sånn ovenfra og ned. (Deltaker 2)

Og Nav kan være et enormt stress, og du er kanskje ikke så, hodet ditt er kanskje ikke helt der hvor det skal være rett etter en soning, så det der kan bli veldig sånn der «årrh, jeg takler ikke livet, årrh», og så går du rett tilbake til det gamle. (Deltaker 3)

Derimot visste også flere deltakere til «eksepsjonelle» saksbehandlere, aktører innen Nav eller andre etater som «gjorde det lille ekstra». Deltakerne beskrev disse som interesserte, motiverte og positive aktører, som «virkelig ønsket å hjelpe»: Gjennom å tilrettelegge arbeid og hjelp i form av å utfylle papirer, i tillegg til flere andre former for hjelp. Disse deltakerne beskrev seg selv som sett og hørt, og behandlet som «vanlige mennesker» fremfor «forbrytere» eller «rusmisbrukere». Interesse og forståelse mellom klient og saksbehandler kan redusere nervøsitet og skape et tillitsfullt forhold (J. Todd-Kvam, 2020). Et slikt konstruktivt forhold mellom klient og saksbehandler, basert på interesse og forståelse, kan danne et godt grunnlag for den løslattes tilbakeføring (Weaver, 2013).

Den økte digitaliseringen av Nav og andre velferdstilbud, hvor flere fysiske tjenester har blitt erstattet med digitale (Helsetilsynet, 2021), ble for mange deltakere opplevd som svært utfordrende. Andvig og Karlsson (2021, s. 6) poengterer at de fleste løslatte mangler grunnleggende digitalkompetanse. 30 prosent av innsatte har lese- og skrivevansker, i tillegg til at innsatte har mindre tillit til ulike hjelpe-systemer enn den generelle befolkningen (Revolv, 2015, s. 23, 59-61). Særlig deltakerne med flere år i fengsel opplevde denne utviklingen som svært utfordrende: disse deltakerne hadde lite erfaring med digitale verktøy før fengselsstraff, og fikk nødvendigvis ikke tilstrekkelig digital opplæring under fengselsstraffen. For de som ved løslatelse ikke har smarttelefon, digital kompetanse, eller vet hvordan Bank-ID fungerer, risikerer å bli ekskludert fra trygdeytelser. En deltaker bemerket:

Men altså Nav er jo kul umulig å få tak i de også, du kan jo bare sende melding, logg inn og skriv inn en melding også vente. Du får jo aldri pratet med et ordentlig menneske lenger. (Deltaker 6)

Den økte digitaliseringen av samfunnet har ført til bedre tilgjengelighet for de fleste, men for dem som av ulike grunner ikke kan bruke digitale løsninger, er tilgjengeligheten blitt dårligere (Helsetilsynet, 2021). Ifølge en undersøkelse fra Helsetilsynet hadde 49 av de 70 undersøkte Nav-kontorene åpent og betjent publikumsmottak i seks timer eller mindre per uke

(Helsetilsynet, 2022). Ved akutt behov for hjelp, utgjorde kontakt over telefon ofte den eneste måten å få kontakt med Nav:

Og skal du prøve å ringe til Nav, har du prøvd det? Det må du prøve, prøv å ringe Nav.
Jeg har hørt det kan ta lang tid.

Det tar en hel forbannet dag. Hvis du ikke da har abonnement på telefonen din, som ingen som er i Nav og går på trygd har råd til, så blir det kontantkort, og det er borte før du har kommet deg gjennom denne 40 personers køen som du møter der liksom. Hvis du da kommer gjennom, så kommer du til et hovedkontor i Oslo, som har ingen ting med det Nav-kontoret som du skal ha tak i, de kan sende en melding til Nav-kontoret, og så er du gitt at ansatte på Nav-kontoret ringer deg opp igjen. «Okey, men det er jo nå jeg var sulten» liksom, ikke neste uke, jeg er allerede sulten nå, så hva gjør du da? Nei, du gjør det du er vant til å gjøre. (Deltaker 9)

Lang ventetid på telefon og korte åpningstider utgjør en risiko for at Navs funksjon som samfunnets velferdsstatlige sikkerhetsnett ikke fungerer etter hensikt. Konsekvensen kan være at den enkelte brukeren ikke får hjelp til å dekke grunnleggende behov som penger til mat, bolig og strøm, til riktig tid (Helsetilsynet, 2021). For den løslatte kan dette gjøre veien til «det du er vant til å gjøre», som deltakeren over kalte det, kort.

I møte med Nav og andre etater, fremhever deltakere viktigheten av motivasjon og tålmodighet. Velferdsetatene er viktige hjelpemidler i løslattes tilbakeføringsprosess, men kan også utgjøre et hinder: Kompliserte søknadsprosesser, lange behandlingstider og uforutsette tilbakeslag, kan føre til at mange raskt mister motivasjonen.

Du kommer ut av et fengsel, du har ingen plass å bo, eller si du ikke kan, jeg kan jo reise til min mor og bo der, men det er ikke alltid like lett det heller, og det er ikke alle som kan det, ikke sant. Så det du har fått ordnet da er en time hos Nav da, tre og en halv uke etter du kommer ut, og så må du gå og vente på den. Og så har du ingen plass å bo, så må du bo hos en kompis. Der er det rus, så kommer du aldri på det møtet. Nei, det er veldig vanskelig. (Deltaker 6)

I påvente av arbeid, bolig eller andre velferdsgoder, beskrev deltakerne en følelse av liminalitet – en opplevelse av å verken være helt ekskludert eller inkludert (J. Todd-Kvam, 2019b, s. 2). I denne tilstanden er den løslatte verken «fange» eller «kriminell», men heller ikke enda et «fullverdig samfunnsmedlem». Den løslatte er på en og samme tid «halvveis inne og halvveis ute av fellesskapet» (McNeill, 2018, s. 216; min oversettelse). Mens liminalitet

opprinnelig ble konseptualisert som en midlertidig fase, beskriver både McNeill (2018) og Maruna (2011) hvordan liminalitet kan bli en varig fase dersom tilbakeføringsprosessen blir hindret. At den løslatte «holder ut» denne fasen, i påvente av arbeid, bolig eller andre velferdstjenester, utgjør et viktig aspekt ved den innsattes avståelsesprosess: å finne sin plass i samfunnet kan avhenge av disse søknadsprosessene og behandlingstidene (J. Todd-Kvam, 2020, s. 360). En forlenget periode i liminalitet, kan risikere å skape det Halsey et. al. (2016) beskriver som et «faen heller»-øyeblikk, der tilbakeføringsprosessen avspores (J. Todd-Kvam, 2019b, s. 3).

Bourdieu (1991b) betrakter språklig kapital som samlingen av en aktørs språklige ferdigheter, og tilhørende en aktørs kulturelle kapital. Ifølge Bourdieu (1991b) formes en aktørs språkkunnskaper, språklig flyt og evne til å bruke språket i ulike sosiale situasjoner, av deres sosiale bakgrunn og det kulturelle miljøet de vokste opp i. I møte med velferdssystemet, opplevde flere deltakere derfor utfordringer med velferdssystemets tjenestespråk – språket ble av noen deltakere omtalt som «et helt annet språk».

Nå i senere tid så har jeg jo fått litt oppfølging igjen, for jeg har vært sykemeldt. Men alt i alt så har jeg blitt møtt på en god måte i Nav-systemet. Men man må vite hva man driver med. Så det er fint med en støtte, å ha en støtte mens man går igjennom det systemet for det kan være veldig tungrodd da.

Tungrodd?

Nei, altså det er tungrodd, det er mye papirer og du skal skjønne mye, og det er et spesielt språk. (Deltaker 8)

Som deltaker 8 ovenfor, benyttet flere deltakere seg av sin sosiale kapital i møte med Nav og andre velferdssystemer. Dette kunne være venner og familie, men også frivillige organisasjoner som Blå Kors og WayBack. Også Helsetilsynet (2022) viser til likende funn:

Andre kommunale instanser som ofte samarbeider med Nav-kontoret som rustjeneste, tjeneste for psykisk helse, flyktningetjeneste og servicetorg, opplyste at de ofte hjalp brukere med å kontakte Nav. De hjalp med å sende søknader digitalt, og de tolket innholdet i brev og vedtak. (Helsetilsynet, 2022)

Dette kan synes å være nødvendig på grunn av kompleksiteten i det norske velferdssystemet, samt at løslatte kan mangle både kulturell og sosial kapital nødvendig for å håndtere systemet. Kompliserte søknadsprosesser, vanskelig tjenestespråk og et stadig mer teknologisert velferdssystem, fører til at det er betydelige barrierer for å ta Nav i bruk for løslatte, en gruppe

som vil kunne ha særlig nytte av velferdsstatens ulike tilbud. Andvig og Karlsson (2021) viser til viktigheten av nær fysisk kontakt mellom løslatte og Nav, for at Nav skal kunne yte gode, helhetlige tjenester til den løslatte. I samme retning, erfarer ansatte i Nav at bruken av teknologi er tidkrevende og går på bekostning av brukerkontakt (Øvrelid, 2018). Sett i lys av disse funnene er den massive digitaliseringen av Nav et paradoks: «ikke minst fordi den har til hensikt å forbedre tjenestene for brukerne gjennom å skulle forenkle søknadsprosessene, gi raskere svar og gi de ansatte bedre tid til de «tyngste brukerne»» (Andvig & Karlsson, 2021, s. 10).

6.3.2 Sosialt nettverk

Mangel på sosiale nettverk og (re)integrasjon til samfunnet, fremheves i likhet med økonomisk og kulturell kapital som en sentral årsak til tilbakefall (Brown & Ross, 2010). I de seneste stortingsmeldingene vektlegges særlig betydningen av arbeid og skole i forhold til tilbakefallsproblematikk (Meld. St. 39 (2020–2021)). For Säfvenbom (2008) er både skole og arbeidstrening viktige faktorer med hensyn til tilbakeføring etter løslatelse; men hvor fritid utgjør en minst like viktig faktor. Fritiden har i dagens samfunn fått en forsterket betydning, det er på fritiden vi viser hvem vi egentlig er (Rojek, 1999). Der fritid har fått i samfunnet en forsterket betydning, kan det også oppleves utfordrende å takle denne friheten:

Personer som berøves sin frihet berøves ikke tiden, men de berøves evnen til å praktisere den fritt. Ved løslatelse vil den plutselige friheten til å anvende all denne tiden måtte representer en stor utfordring. (Säfvenbom, 2008, s. 5)

Flere deltakere viste til tidligere forsøk på å etablere en kriminalitets- og rusfri tilværelse, og fremhevet både mangel på sosiale nettverk i samfunnet og selve friheten ved det å være ute i samfunnet igjen, som svært utfordrende. Kjedsomhet og isolasjon fremstår som en fallgrube tilbake til rus og kriminalitet:

Når jeg ble løslatt så husker jeg det at jeg følte meg veldig alene når jeg kom meg hjem. Jeg hadde fått meg leilighet, men jeg følte meg veldig alene. For da hadde jeg plutselig ingen, det var nesten fem år med folk rundt meg, og så plutselig satt jeg helt alene i en leilighet, visste ikke hvor jeg skulle, visste ikke hva jeg skulle gjøre.
(Deltaker 9)

I likhet med hovedparten av deltakerne, hadde deltaker 9 ved løslatelse valgt å kutte kontakten

med tidligere venner og bekjente fra gatefeltet. Tilknytning til gamle kriminelle nettverk var en faktor deltakerne omtalte som helt sentral i forbindelse med mislykkede tilbakeføringsprosesser. Ved løslatelse, uten gamle kriminelle nettverk og manglende tilknytning til sosiale nettverk i det lovlydige samfunnet, kan fritiden som deltaker 9 beskrev det, oppleves «smertefull og ensomt». Ensomhet og isolasjon oppleves som et stort problem for mange etter endt soning.

Du må liksom passe på hele tiden, holde deg unna ting, og ikke minst folk. Så det kan være ganske utmattende. [...] Derfor er det veldig enkelt å bare gå tilbake til det gamle, det trygge, som for mange igjen kanskje ikke er trygt da. Men for min del så har jo det alltid vært en trygghet å gå tilbake til det gamle, på grunn av, ja, der får jeg det jeg trenger da. (Deltaker 7)

Å avstå fra kriminalitet og rus på egen hånd, i et sosialt vakuum, kan være mulig, men for de fleste mennesker er samhandling med andre mennesker en avgjørende del av avståelsesprosessen (Ugelvik, 2022, s. 624). Ved løslatelse, opplevde bare et fåtall av deltakerne sosial støtte gjennom venner og familie. Dette kunne være hjelp i form av jobb, bolig, mat i kjøleskapet, støttende ord eller økonomiske goder. For disse deltakerne, ble løslatelsesprosessen opplevd lettere, ettersom den løslatte ble tilført en stabilitet nødvendigvis ikke forbundet med løslatelse. Å bli domfelt, kan imidlertid belaste den domfeltes sosiale kapital: Ikke alle sosiale bånd er mulig å gjenopprette, hvor venner og familie nødvendigvis ikke vil opprettholde kontakt (Rose & Clear, 2001, s. 193). Både Revold (2016) og Skardhamar (2002), viser til at innsatte generelt sett har et dårligere sosialt nettverk enn normalbefolkningen. «Det er en betydelig andel med liten eller ingen kontakt med foreldre og søsken. De har også dårligere sosialt nettverk utenom familien, med en høy andel med få eller ingen gode venner» (Skardhamar, 2002, s. 72). Under soning kan det i tillegg være vanskelig å opprettholde relasjoner og kontakter, ettersom fengselet innehar begrensede kommunikasjonsmuligheter (Rose & Clear, 2001, s. 193).

Manglende integrering i samfunnet og lav sosial kapital kan gjøre livet etter løslatelse og tilbakeføringsprosessen svært vanskelig. Ettersom majoriteten av deltakerne tidligere hadde hatt tilknytning til «gaten» over lengre tid, er det her også de hadde hovedvekten av sitt sosiale nettverk:

Desto lengre inn i denne kriminelle verdenen du er, til slutt kjenner du jo bare kriminelle folk sant. Og hvem er det da som skal påvirke deg til å gjøre noen

fornuftige valg sant, å ta deg jobb og, det er igjen. Kanskje du er heldig og har noen foreldre som bryr seg og gnåler litt av og til, men det stopper opp det. (Deltaker 8)

De sosiale båndene til tidligere venner og gjengnettverk være ofte lett å gjenopprette etter løslatelse, og kan gjøre veien tilbake til kriminalitet liten (Rose & Clear, 2001, s. 193). I gatefeltet mestrer den løslatte de ulike normene, og har kanskje også en viss status der: Tilhørigheten kan trekke den løslatte bort fra samfunnet, hvor aktøren kan føle seg utilpass og mislykket (Sandberg, 2008). Ved deltakernes tidligere forsøk på å kutte med kriminalitet og rus, har nettopp disse bindingene gjort det svært vanskelig.

Hovedparten av deltakerne hadde samlet sett lav sosial kapital av den formen som er omsettelig i det lovlidige samfunn. I forbindelse med tilknytning til kriminelle sosiale nettverk – i denne oppgaven forstått som «gaten» - er det vanlig å snakke om «negativ sosial kapital» (Bø & Schiefloe, 2007, s. 182). Gatefeltet skiller seg fra de fleste andre felt gjennom dens manglende aksept og tilknytning til samfunnet. Et av hovedproblemene for flere løslatte ligger nettopp i bindingene til gatefeltet, og manglende binding til samfunnet (Sandberg, 2008; Shammas & Sandberg, 2015, s. 12). Etter løslatelse kan tilknytning til gatefeltet være den eneste eller sterkeste sosiale forankringen den løslatte har, noe som vil kunne øke sannsynlighet for tilbakefall (Bø & Schiefloe, 2007, s. 183).

Tilknytning til sosiale nettverk er et av menneskets mest grunnleggende behov, og det er gjennom sosiale nettverk og deltakelse i samfunnet at en får tilgang til sosial kapital (Bø & Schiefloe, 2007). Sosial kapital kan slik sees som et uttrykk for aktørens integrasjon i omgivelsene og samfunnet (Lorentzen & Opdalshei, 1997, s. 57). Tar en til betraktning innsattes generelt lave sosiale kapital, kan Nettverk etter Soning (NES) utgjøre et bindeledd til samfunnet og en fasilitator til sosial kapital. De gir forbindelser og relasjoner til andre som går gjennom eller har gått gjennom noe lignende, samt tilgang til «byråkratisk kunnskap» og goder som opplæring, utdanning og arbeid (J. Todd-Kvam & Todd-Kvam, 2022, s. 14).

I senere tilbakeføringsløp, fikk NES en sentral rolle for studiens deltakere. Dette må ses i sammenheng med at deltakerne ble rekruttert gjennom frivillige organisasjon, og slik også hadde en viss tilhørighet til dem. Men kanskje enda viktigere: Med manglende rehabiliterings- og ettervernstilbud fra Kriminalomsorgen, slik deltakerne så det, ble frivillige organisasjoner desto viktigere i deres tilbakeføringsløp. NES kunne allerede være i kontakt med deltakerne under soning, og hjelpe på områder der Kriminalomsorgen ikke strakk til:

Imens jeg var i fengsel, fikk jeg opprettet kontakt med «frivillig organisasjon». Det at jeg hadde det gående da, det betydde enormt for meg. Støtten slutter ikke på en måte. Du kommer ikke ut og har ingen ting, hvor du så må søke på alt. Det er utrolig å viktig å få den overgangen, at det blir en mer flyt over det. At du vet hva du skal, du vet hva du har rundt deg av støtteapparater og så videre. (Deltaker 6)

Også klarheten i NES' rolle ble opplevd som positiv for deltakerne. Hvor fengselsbetjenten på en og samme tid var «venn» og «vokter», hadde ikke aktører fra NES den samme ambivalente rollen. For en gruppe med lav tillit til autoriteter og andre aktører (Revold, 2015, s. 4), kan denne rolleklarheten oppleves positivt. Deltakerne tildelte NES en sentral rolle i deres tilbakeføringsprosess, hvor flere deltakere viste til hjelp i form av bolig, sysselsetting, hjelp med søknadsprosesser og andre former for tilrettelegging:

Så er det jo gjerne sånn at mennesker som har vært i fengsel har kanskje ikke helt den evnen til å leve et vanlig liv. Så liksom å ta den telefonen kan være vanskelig, eller søke om det og det kan være vanskelig. Det å så få en støtte, sant, så man ikke får den der «aaah, jeg gir faen, jeg klarer ikke mer». (Deltaker 3)

Deltaker 3 viser her til NES' disposisjon av ikke bare sosial kapital, men også kulturell kapital i form av å kunne hjelpe den løslatte i møte med ulike etater. En annen deltaker påpekte nødvendigheten av dette støttesystemet, og påpekte at tidligere forsøk hadde ført til tilbakeslag og narkotikabruk fordi hen ikke forstod det byråkratiske systemet. Et sosialt nettverk som kan bidra med støtte og hjelp, kan skape den eksistensielle fortellingen om å høre til.

6.3.3 «Gaten» og fengselets nærvær

Ved løslatelse, kan den løslatte oppleve utfordringer med å tilpasse seg de ulike sosiale situasjonene hen møter i sitt daglige liv utenfor fengselet. Dette kan skyldes en mismatch mellom habitus og felt – mellom vanene, holdningene og atferden som hen har utviklet i fengsel og tiden før fengsel, og forventningene og normene i samfunnet. Flere deltakere bemerket hvordan de etter et par uker ble mer komfortable med å navigere de rutinemessige sosiale situasjonene i det daglige livet i samfunnet: Sosiale rutiner som å handle mat på butikken, møte nye mennesker og å ta trikken, ble ikke lenger gjort med et like stort ubehag. Andre deltakere opplevde denne prosessen langsommere: Ubehaget ved åpne dører eller trangen mot å være alene, vedvarte for noen deltakere enda under intervjuet.

Fengselssamfunnets innvirkning på den innsatte - prosessen Clemmer (1940) navnga prisonisering – preget tilbakeføringsprosessen for flere deltakere i lengre tid:

Nei, det var godt å være ute i samfunnet igjen på en måte. Men når jeg var på NA-møter [Anonyme Narkomane], så hadde jo alt jeg snakket om noe med fengsel å gjøre. Uansett hva jeg skulle fortelle så var det ett eller annet «jaja, nei, men det minner meg litt om når jeg satt inne». Ikke sant, alt var fengsel, fengsel, fengsel, fengsel. Og det er det fengsel gjør med deg, spesielt når du lever sånn som jeg lever i fengsel da, så blir du veldig trangsynt. Og da blir fengselslivet, du får det veldig på deg. Men som sagt, etter at jeg ble rusfri, det tok jo litt tid da, sant du begynner å kjenne litt på godene av livet og da begynner du automatisk å liksom, du tillater deg selv å gå litt videre.

(Deltaker 11)

Disse erfaringene viser til at fengselets ettervirkninger sannsynligvis er størst umiddelbart etter løslatelse, når misforholdet mellom habitus og felt er størst, og at det blir gradvis lettere over tid når aktører endrer seg og tilpasser seg (McKendy & Ricciardelli, 2021). På samme måte som den domfelte kan tilpasse seg erfaringene fra fengselsoppholdet, og endre sin habitus i prosessen – kan den domfelte endre seg igjen etter løslatelse ved å tilpasse seg forventningene fra samfunnet. Dette kan blant annet observeres i hvordan noen tidligere innsatte praktiserer nye ord, kroppsspråk og klesstiler i møtet med arbeidsmarkedet (Martin, 2018, s. 688). Samtidig har habitus en viss varighet, ettersom habitus er kroppsliggjort treghet. Bourdieu advarer mot antagelser om at habitus er lett transformerbar: «Store konverteringer er svært sjeldne og i de fleste tilfeller midlertidige» (Bourdieu, 2005, s. 47; min oversettelse). Bourdieu indikerer at endringer i habitus, uansett hvor ettertraktet, kan føre til ustabilitet i feltposisjonen og en «smertefull» kamp for å opprettholde en ønsket plass i feltet (Hardy, 2008, s. 143).

Innsattes habitus er samtidig også formet av deres liv utenfor fengselet, inkludert erfaringer fra gatefeltet. Dette kan være kunnskap om narkotikaøkonomi og -handel, men også egenskaper i form av å være hyperårvåken, skeptisk eller ikke å vise følelser (Caputo-Levine, 2013). Kunnskapene og egenskapene den domfelte har fått fra «gaten», kan så bli forsterket og vedvarende i fengselet. Disse atferdsmønstrene som har utviklet seg som en del av deres habitus, for eksempel hyperårvåkenhet, kan være vedvarende også etter løslatelse. For deltakere med lengre tid på «gaten» og i fengslet, kan slike disposisjoner være vanskelig å forlate selv langt inne i tilbakeføringsprosessen. Disposisjoner og egenskaper fra «gaten» og

fengselet, vil påvirke løslattes tilpasning til livet utenfor fengselet og hvordan de navigerer i samfunnet etter løslatelse (Quinn, 2021).

«Bagasjen» den løslatte tar med seg fra fengselet og «gaten», blir båret med inn i en rekke situasjoner. For en deltaker utgjorde deltakerens tilbøyelighet til å ikke vise følelser en utfordring i arbeidslivet:

Jeg hadde fått jobb på en kafé gjennom Nav husker jeg. Jeg var servitør, så jeg skulle servere kundene og hjelpe litt med oppvasken og sånne ting. Så fikk jeg beskjed om å smile mer, de ville at jeg skulle smile mer til kundene. Men jeg klarte det ikke, jeg var liksom ikke sur, det var bare noe jeg aldri hadde gjort. Jeg vet ikke, det var unaturlig.

(Deltaker 13)

Egenskaper og disposisjoner nyttige i gatefeltet og fengselssamfunnet, kan utgjøre en hindring for å få, og enda viktigere, beholde arbeid (Caputo-Levine, 2013, s. 181). Moss og Tilly (1996) viser til den økende betydningen av myke ferdigheter i ansettelsesbeslutninger, og viser til ferdigheter som: evnen til å passe inn, vennlighet, pålitelighet og passende atferd. Hvor et smil på «gaten» eller fengselet kan oppfattes som en svakhet (Caputo-Levine, 2013, s. 176), er det i samfunnet et symbol på vennlighet og imøtekommenhet.

Overgangen fra kriminalitet til arbeidslivet, kunne for andre deltakere være utfordrende i form av manglende erfaring, men også klart lavere lønninger:

Nei, det er jo, mange inkludert meg selv har jo ikke noen utdanning da, fordi man har brukt hele livet sitt på å drive med kriminalitet, og tjent pengene sine på den måten.

Og mange vet jo ikke, altså kan ikke noe annet. Ofte er det da vanskelig å gå inn i en jobb, fordi man må på en måte bare ta de jobbene som er, og i forhold til økonomi da, hvis man er vant til å dra inn 100 tusen i uken da, så skal du begynne å jobbe og tjene 25 tusen i måneden liksom. For mange er det vanskelig, det har det vært for meg og.

(Deltaker 7)

Andre deltakere fremhevet utfordringer ved å tilpasse seg rutinene og rammene som preger arbeidslivet. Disse deltakere hadde gjerne ikke stått i arbeid før og var heller tilpasset arbeidslivet: der «gaten» forutsetter fleksibilitet og lange netter, er arbeidslivet ofte preget av struktur og tidlige morgener. Fra å være sine egne sjefer, måtte de også nå underordne seg andre:

Ehh, jeg må si at det er mer slitsomt å leve et vanlig liv synes jeg, enn å leve det gamle livet, for da gjorde jeg akkurat som jeg selv ville hele tiden. Mens nå så må jeg forholde meg til andre og jeg må, ja ikke sant, må møte opp til avtaler og ja. Jeg synes at livet krever mer av meg i dag enn det gjorde før. (Deltaker 8)

Til tross for at dette «livet krever mer», fremhevet deltaker 8 også at det «gir mer». En kan i denne sammenheng forvente at «å leve et vanlig liv» vil gradvis bli lettere ettersom aktøren tilpasser seg. Ved siden av disse utfordringene, beskrev deltakerne en alltid tilstedeværende «kamp mot fristelsene». «Fristelsene» utgjorde ikke bare narkotiske rusmidler, men også gatefeltet i seg selv: «gaten» ble av flere deltakere beskrevet som en «trygghet». Her kjente de normene og forventningene som ble stilt, hadde et sosialt nettverk, og visste hvordan en tjente penger.

Opplevde du å bli trukket mot «det gamle livet»?

Ja, det er jo det en gjør. Det er jo det en kjenner, ikke sant, uansett hvor selvdestruktivt og galt det er, så er det noe trygt og godt i det. For det er det vi kjenner, ikke sant, så vi søker jo rett til det så lenge vi ikke har noe annet å foregå med [...]. (Deltaker 5)

Ja, det blir slitsomt. Derfor er det veldig enkelt å bare gå tilbake til det gamle, det trygge, som for mange igjen kanskje ikke er trygt da. Men for min del så har jo det alltid vært en trygghet å gå tilbake til det gamle, på grunn av, ja, der får jeg det jeg trenger da. (Deltaker 7)

Fristelsene til det «gamle livet» kunne særlig føles i møtte med gamle venner, men også i perioder preget av håpløshet. Durnescu (2017, 2019) assosierer også gambling, gamle konflikter, impulsivitet og oppfatningen av at et bedre liv ikke er mulig, med tilbakefall. I noen tilfeller fant deltakerne egne strategier «for å unngå trøbbel», men for andre førte fristelsene dem tilbake til «gaten».

Flere deltakere var som en konsekvens av livslange erfaringer fra «gaten» og fengsel, skeptiske til andre og raske til å anta ondsinnete hensikter: usikre og nervøse i møtet med etater, og forsiktige med å avsløre personlig informasjon.

Så den tankegangen lever du med ganske lenge etter du slipper ut fra fengsel, at «pff, de følger med på meg». Du tenker ikke rasjonelt, du tenker bare at de er ute etter meg. Spesielt hvis du har møteplikt hos Kriminalomsorgen. Det for meg ble også et problem. Fordi konsulenten der nede, hun spurte meg om «hvor bor du? Hva gjør

du?»), og for meg føltes det med en gang som at «hva er det du er ute etter egentlig? Hva er det du pønsker på? Hva er et du prøver å? Skal du prøve å få vite om livet mitt så det blir lettere å ta meg?». Ikke sant, jeg klarte ikke å se det at nei dette er hennes jobb, det er jobben hennes å spørre deg hvordan det går, og sørge for at du har et sted å bo, å sørge for at du har det fint, for hvis ikke du har det fint så skal hun hjelpe deg med å prøve å løse disse situasjonene. Men jeg så ikke det, alt jeg så når hun spurte de spørsmålene var at du prøver å forfølge meg da.

Ute etter noe?

Ja, du er bare ute etter noe, ikke sant. [...] Fordi jeg var sikker på at liksom «ja, du jobber med politiet. Du er bare ute etter å ta meg. Jeg mistet førerkortet, det er sikkert på grunn av deg», ikke sant. Så den tankegangen der er veldig vanskelig å komme vekk fra når du har sittet så mye i fengsel. (Deltaker 11)

Domfelte har ofte opplevd negative spiraler av mistillit og utroverdighet tidligere i livet (Ugelvik, 2022, s. 635): Blant annet kan vold i barndommen hemme utviklingen av grunnleggende tillit og evnen til å empati (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 135). Imidlertid kan denne mangelen på grunnleggende tillit og skeptisisme, være en ressurs i en gatefeltet. Mistillit og skeptisisme kan være egenskaper nødvendige for å «overleve gaten», som for å unngå farlige situasjoner eller politiet (Sandberg, 2008).

Arkitekturen til fengslet, regler og forskrifter, risiko- og sikkerhetsfokus, samt det alltid tilstedeværende skillet mellom innsatte og ansatte, kan samtidig bidra til å skape et miljø med lav tillit i de fleste fengsler (Ugelvik, 2022, s. 628). Forskning viser blant annet til at soning i fengsel kan medføre følelser av avmakt og mistillit, fremfor tillit og fremme positiv endring (Barry, 2016). Hardin spør derfor om fengselet kan sies å være dysfunksjonell, i den forstand at innsatte tillæres mistillit og skepsis, noe som igjen gjør dem mindre egnet for en eventuell tilbakeføring til samfunnet, der gjensidig tillit er en form for sosial kapital (Ugelvik, 2022, s. 628). Hvis tillit kan skape positive spiraler av gjensidig tillit, kan det motsatte være sant for mistillit. Dette kan blant annet ses i Revold (2015): I studien, utviser førstegangssonere mer tillit enn andre innsatte, men hvor også denne gruppen har lavere mellommenneskelig tillit enn studiens referansegruppe.

For en annen deltaker førte manglende tillit til og skepsis til andre, til at hen mistet jobben kort tid etter løslatelse:

Men for eksempel den siste kokejobben jeg hadde, den mistet jeg fordi at jeg trodde at han jeg jobbet med så ned på meg. Jeg tok alt han sa som en sånn der «hva er det han egentlig mener? Hva er det han egentlig prøver å si?». Alt, alt som ble sagt tar du på en negativ måte. [...] Alt ble bare liksom sånn «han mener noe vondt, han mener noe vondt, han mener noe vondt», ikke sant, så du tar litt ting på feil måte. Så stigma, ja, det finnes, men jeg tror mer enn det, så er det at hodet ditt er ikke på rett plass enda. Du har ikke kommet deg inn i samfunnet ordentlig enda, så hodet ditt spinner litt enda, så du tar ting litt sånn, ting som egentlig ikke betyr noen ting, tror du fordi du har vært i systemet så lenge. Så det kan være vanskelig. Så ja, jeg må innrømme at den siste jobben den var det jeg som screwet opp selv. Helt på egenhånd, fordi at jeg klarte ikke et vanlig A4 liv, det var for tidlig. (Deltaker 13)

For denne deltakeren, i likhet med flere andre deltakere, ble overgangen fra kriminalitet og fengsel til jobb og «vanlig liv», for skarp. Veien til det «vanlige liv» kan slik være rotete og mangfoldig, og involvere fremgang og tilbakeslag, slik det beskrives i Glaser (1964) «sikk-sakk-vei» til rehabilitering. Veien fra kriminalitet kan innebære en rekke personlige og sosialstrukturelle hindringer, fristelser og tilbakeslag, spesielt for de med en habitus sterkt preget av kriminalitet og institusjonalisering (Johnsen & Maruna, 2019, s. 117).

6.3.4 Tilpasning til verden utenfor

Tilbakeføring ble forstått forskjellig blant deltakerne: som et fjernt mål, som en tilstand de nærmet seg eller et oppnådd mål. Ønsket om å forlate et kriminelt liv og bevege seg mot lovlighet og bredere integrasjon i samfunnet - et «normalt liv», var en viktig drivkraft for deltakerne. For de deltakere hvor kriminalitet og «gaten» hadde blitt normalisert, representerer overgangen til å akseptere «normale» samfunnsverdier og normer en nærmest total transformasjon av habitus og identitet:

For nå skulle jeg gjøre et liv nøktern, jeg skulle leve et liv uten rus, som var en beskyttelse for meg da, og for å forsvinne da fra en verden, og fra å forsvinne fra, for å være den jeg trodde jeg var da. (Deltaker 9)

Transformasjonen kan utgjøre en langsom prosess, og denne prosessen kan, som Maruna (2001) påpeker, vare hele livet ut. Der noen deltakere anså seg i slutfasen av prosessen, var det andre som bemerket at de enda var i en sårbar posisjon. Vendepunkt i tilbakeføringsprosessen var uforutsigbare i forekomst og utfall, og av varierende karakter.

Deltakerne fortellinger om mislykkede forsøk i tilbakeføringsprosessen, understreker prosessens iboende sårbarhet. MacDonald et al. (2011, s. 143) beskriver tilbakeføringsprosessen som en tilstand av «sårbar avståelse»: Et vedvarende, nytt og tilsynelatende vellykket forsøk på den lange, usikre reisen fra «gaten» til «et normalt liv». Utover individuell motivasjon, var tilbakeføringsprosessen avhengig av flere strukturelle faktorer, som ikke nødvendigvis var tilrettelagt eller i orden. Tilbakeføringsprosessen har for de fleste deltakerne slik krevd flere forsøk, med tilbakefall og nye dommer:

Nei, jeg har reist ut med begge innstillingene holdt jeg på å si. At nå er det bare å komme i gang igjen sånn som før, og jeg har reist ut med håp om å endre ting, men allikevel så bare ebber det ut i ingen ting da.

Hva tror du forskjellen har vært fra tidligere løslatelse og sist løslatelse?

Det er klart når en lever et liv i rus og kriminalitet, som i hvert fall for min del ikke jeg har ønsket å leve i, [...] så er det er jo klart når en blir nykter da, sånn som i et fengsel eller noe sånt, så får du jo lyst til å få til noe annet. Så jeg kom nok til et metningspunkt, men så visste jeg jo også hva som hadde gått galt før. Jeg visste mer om hva jeg trengte. (Deltaker 6)

Den løslattes kulturell omstilling – en nødvendighet for tilbakeføringsprosessen (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 165), avhenger av ressursene tidligere innsatte kan ha eller ikke har tilgang til (Hunter, 2011, s. 225). Disse ressursene kan være av individuell eller av indre karakter, men de krever også investering fra samfunnet i form av aksept, emosjonell støtte og materiell hjelp. Flere deltakere fant støtte i NES og NA, hvor regelmessige møter ga deltakerne formål og struktur. Andre deltakere mottok støtte fra kjæreste, familie eller venner. De ulike nettverkene fungerer som alternativer til tidligere kriminelle nettverk, og representerer feste til nye identiteter: «Jeg er en pappa»; «Jeg er en tidligere kriminell». For deltakere uten et ikke-kriminelt liv å gjenoppta ved løslatelse, kunne NES og andre former for sosial støtte fungere som en «trygg havn» i den ensomme og ukjente ikke-kriminelle verdenen. Muligheten til en fysisk, men også kulturell separasjon fra gatefeltet, utgjorde en viktig faktor i tilbakeføringsprosessen. Kort sagt, fremhevet deltakerne viktigheten av allerede godt dokumenterte faktorer som arbeid, familie og foreldreskap (MacDonald et al., 2011, s. 143) i deres tilbakeføringsprosesser. I disse faktorene kunne deltakerne finne meningsfulle oppgaver og aktiviteter – NES kunne også oppfylle en slik rolle, og utgjorde en avgjørende rolle i deltakeres forsøk på å «gå den rette vei».

Ved intervjuets tidspunkt, hadde deltakerne vært løslatt fra alt mellom et par måneder til åtte år. Hovedparten av deltakerne hadde jobb, flere hadde barn og samboer. Andre deltakere studerte eller hadde opplæring. Ingen hadde konsumert narkotiske stoffer i perioden rett før intervjuet, og flere beskrev seg selv som «avholds». Nærmest alle hadde et positivt syn på fremtiden, særlig de deltakerne med lengre tid fra løslatelse. Samtidig reflekterer ikke deres positive tilnærming ved intervjuet, deres lange, og for mange av dem, smertefulle tilbakeføringsprosess. Manglende rehabiliteringstilbud og institusjonalisering i fengsel, utfordringer i form av bolig og arbeid ved løslatelse, og lite tilstrekkelig oppfølging i etterkant av løslatelse, er bare noen av de strukturelle utfordringene møtt. Å bli oppfattet som en trussel i fengsel og tilegnet egenskapene deretter, «overgangssjokket» ved løslatelse, og isolasjon i møtet med manglende ikke-kriminelle sosiale kontakter, er andre utfordringer møtt av deltakerne. Tilbakeføringsprosessen kan være lang og smertefull, med tilbakeslag og tilbakefall til narkotikabruk og kriminalitet (Nugent & Schinkel, 2016). Til tross for bedre utsikter ved intervjuets tidspunkt, fremhevet alle deltakere det kontinuerlige aspektet ved tilbakeføringsprosessen:

Det har tatt en lang prosess dette året, og det har betydd at jeg har måtte jobbe og jobbe. Jeg må jobbe hver dag for å holde dette vedlike, for begynner jeg å falle ut av mine gode rutiner så går det galt igjen. (Deltaker 9)

Så denne gangen er det veldig bra, og jeg ligger veldig godt an, for å si det sånn, til å faktisk få til en endring da. Jeg har fått til en endring, og nå handler det bare om å få etablert den i margin, holdt jeg på å si, få satt rutiner og.

Det må vel jobbes med det og?

Ja, visst må du det. For det er jo det å lære seg å leve rusfritt, det er noe helt annet enn å slutte å ruse seg, det kan alle klare liksom, men det er det å leve videre uten rus og kriminalitet. (Deltaker 6)

Deltakerne viser til utvikling og endring i form av «sekundær avståelse»: en endring i identitet fra å identifisere seg som en kriminell til å identifisere seg som en person som avstår fra kriminalitet. Dette innebærer en endring i hvordan en aktør ser seg selv og sin plass i samfunnet (Farrall & Maruna, 2004). Prosessen blir beskrevet som langsom, og må ses i sammenheng med habitus «trege» aspekt: habitus er varig og kan ikke endres øyeblikkelig (Shammas & Sandberg, 2015, s. 11). Samtidig blir habitus kontinuerlig påvirket av aktørens erfaringer, på en måte som enten forsterker eller endrer dets strukturer: «Det er varig, men ikke evig!» (Bourdieu, 1998, s. 133; min oversettelse). Selv om habitus er varig, er det ikke

uforanderlig, og kan påvirkes av individets livserfaringer og kontekstuelle faktorer. For noen deltakere, kunne dette utgjøre en nærmest konstant kamp:

Ja, helt klart. For det er en heftig jobb som må gjøres, ikke sant. Nå har jeg vært rusfri i to år og åtte måneder, og det føles som jeg har vært rusfri i to måneder, så det er en heftig jobb som må gjøres. (Deltaker 6)

Selv om habitus stadig endres som respons på nye erfaringer, er en slik endring ikke radikal, ettersom den bygger på premisser etablert tidligere i livet. Nye erfaringer kan påvirke og forme habitus, men de bygger fortsatt på de tidligere etablerte grunnlagene (Aarseth, Layton & Nielsen, 2016, s. 150). For deltaker 6, til tross for å ha vært gjennom en endring, befinner deltakeren seg enda i en tilstand av usikkerhet, preget av en revurdering mellom det «gamle» og det «nye».

Begrepet «tertiær avståelse», fremhever en annen viktig faktor i tilbakeføringsprosessen: Viktigheten av anerkjennelse fra andre samfunnsaktører at en har endret seg, og påfølgende følelser av tilhørighet til et moralsk og politisk fellesskap (Ugelvik, 2022, s. 624). Fraværet av anerkjennelse, kan medføre en følelse av liminalitet: Å være verken «kriminell» eller «fange», men heller ikke et «fullverdig samfunnsmedlem». Liminalitet kan utgjøre en langvarig fase, dersom tilbakeføringsprosessen blir hindret, og kan resultere i tilbakefall til kriminalitet og narkotika (Maruna, 2011). For mange tidligere innsatte varer «forbryter-merket» lenge etter at straffen er sonet. Stigma i form av stereotypier, merkelapper og diskriminering, kan bli betraktet som en form for «usynlig straff» (Henderson, 2005, s. 1240), som sannsynligvis vil vanskeliggjøre tilbakeføringsprosessen til samfunnet; og kan medføre en følelse av liminalitet. Flere deltakere anerkjente dette stigmaet ved intervjudtidspunktet:

Å være rusmisbruker, det er som en diagnose, det følger deg i dag. Det er ingen som kan si til meg at jeg er en tidligere rusmisbruker. Vet du hva, jeg har hatt et problem og jeg har vært i behandling, og jeg har gjort noe med det. Ikke sant, hvis jeg har hatt kreft og jeg har blitt helbredet, så kan du ikke si at jeg har kreft. Men har du vært rusmisbruker, så blir du alltid rusmisbruker (Deltaker 3)

Ja, altså det er veldig lett å bli puttet i den kategorien der, «han burde du passe deg for», «han bør du være litt forsiktig med», «han bør du holde deg litt unna», og sånt. [...] Det er en ond sirkel egentlig, jeg må si jeg ikke liker så godt å oppholde meg ute. (Deltaker 10)

Altså jeg er skyldig i det jeg har gjort, jeg sitter i dommen, jeg har sonet dommen, og jeg er ferdig sonet. Og har ikke på noen måte prøvd å unndra meg skyld eller bagatellisere det jeg har gjort, men jeg vil jo for evig og alltid være stemplet i samfunnet. Samfunnet ser ikke at jeg er ferdigsonet. (Deltaker 5)

Becker (1963) fremhever hvordan utelukkelse fra samfunnet, kan bli avgjørende for aktørers identitet og sosiale tilhørighet. Gjennom selvstempling kan aktører internalisere omgivelsenes negative reaksjoner. Stemplingsteori fremhever hvordan stigma, og det forventningstrykket som ligger i det, kan fremkalle og forsterke tendensen til avvik, slik at andres negative holdninger blir av betydning for at avvik oppstår og opprettholdes. Chui og Cheng (2013) legger vekt på belastningen stigma kan påføre løslatte i deres tilbakeføringsprosesser: løslatte kan bli «presset» mot «gaten», der stigma kan oppmuntre til kriminell atferd. I tillegg påvirker stigma løslattes avståelsesprosesser, i den forstand at det er utfordrende å ikke identifisere seg som en kriminell, så lenge en blir påminnet ens fortid gjennom blikk, unngåelser eller kommentarer.

7.0 Oppsummering og konklusjon

Opgaven har gjennom en kvalitativ tilnærming utforsket sosiale prosesser som kan utfordre, men også hjelpe, den domfeltes tilbakeføringsprosess under og etter soning. Til å drøfte hovedproblemstillingen ble også to forskningsspørsmål presentert: «Hvilke implikasjoner har disse utfordringene for tilbakeføringsprosessen?» og «Hvilke tiltak kan redusere utfordringene innsatte møter på i tilbakeføringsprosessen?». Gjennom en kritisk, sosiologisk tilnærming har jeg utforsket disse spørsmålene og vist til en rekke utfordringer som domfelte kan treffe på i løpet av sine tilbakeføringsprosesser.

Domfelte utgjør en gruppe med en lengre sosial tapliste: Fattige, lavt utdannende og personer med negative barndomsopplevelser er overrepresentert blant dem som straffes (Vogt, 2022, s. 205). Blant annet viser Revold at hele 38 prosent av innsatte i utvalget «var i kontakt med norsk eller utenlandsk barnevern før de fylte 18 år» (2015, s. 16). Innsatte har i tillegg ofte utfordringer i form av rus: Friestad og Hansen viser for eksempel til at «seks av ti innsatte er rusmisbrukere» (2004, s. 6). Nærmest alle deltakere beskrev utfordringer som satte preg på ungdomsårene: ADHD, utenforskap, alkoholmisbruk i familien, barnevernstiltak i hjemmet, m.m. Opplevelsene preget skoletiden og ledet ofte til hyppige og vedvarende fravær fra skolen. I denne prosessen, ble deltakerne trukket mot «gaten», mot samhold og sosialt

nettverk, penger, eller narkotika og muligheten til å «flykte» fra følelsene sine (J. Todd-Kvam & Todd-Kvam, 2022, s. 922). Et annet betydningsfullt øyeblikk i flere av deltakernes kriminelle karrierer, var dagen tyngre narkotiske stoffer ble brakt inn i bildet. Narkotiske stoffer økte distansen mellom disse deltakerne og deres familie, venner og det formelle arbeidsmarkedet. Deltakerne ble «fanget» i et gatefelt som var preget av narkotikadrevet kriminalitet. Vedvarende opphold i gatefeltet styrket fellesskapsfølelsen og deres subkulturelle tilhørighet, i tillegg til opphopningen av «negativ» sosial kapital (Shammas & Sandberg, 2015, s. 12-13). Etter hvert som årene gikk, ble sosiale nettverk stadig smalere og mer ensartede. Inkludering i disse gruppene, ble møtt med ekskludering fra andre (MacDonald et al., 2011, s. 139-141). Noe som var felles for alle deltakerne var at oppholdet i gatefeltet ledet til domfellelse og soning i fengsel. Innsatte har ulik ballast med seg inn i fengselsinstitusjonen, som vil veie dem ned igjen utenfor fengselsporten (Falck, 2015).

Første analysekapittel presenterte to baner som utpekte seg i empirien: en «mislykket» bane, eksemplifisert gjennom fortellingen til Jonas, og en «ambivalent» bane, eksemplifisert gjennom Roars beretning. Kapitlet starter med en kort beskrivelse av Jonas' barndom, for så å gå videre til fengsels erfaringene hans. Jonas var en ung mann som hadde opplevd opphold på «gaten» fra tidlig ungdomsalder, manglende oppfølging i fengselet og som hadde blitt løslatt uten videre planer for fremtiden. Kapitlet beskrev deretter Roars levebane: Roar var en mann i 50-årene, med både akademisk utdanning og lang arbeidserfaring. Roar opplevde bedre oppfølging, både fra fengselet selv, men også ved «å vite hva å spørre om» - en klar mobilisering av kulturell kapital. Kapitlet utpekte særlig tre forskjeller mellom Jonas' og Roars baner, som til dels kan forklare banenes ulike forløp: (1) manglende oppfølging og interesse fra fengselsbetjenter, (2) ulik mengde kulturell kapital og (3) ulikheter i sosial kapital.

Under soningen hadde Roar aktivitetstilbud i tillegg til psykologtimer og programtilbud. For Jonas var fengselshverdagen på sin side preget av innlåsning (dvs. lengre opphold på cellen) og få aktivitetstilbud. Der Roar arbeidet mot løslatelse gjennom å ta del i fengselets aktivitetstilbud og samtaler med psykolog, ble tiden for Jonas brukt på å «henge». Roar hadde i tillegg gjennom en lengre utdanning og arbeidskarriere opparbeidet seg kulturell kapital, kunnskap om hva han trengte ved løslatelse og hvordan han kunne få ordnet dette i forkant. Jonas, derimot, hadde siden tidlig ungdomsalder tilbragt tid på «gaten» og opparbeidet seg gatekapital, en kapitalform som er lite overførbart til andre felt (Sandberg, 2008, s. 156-157). Samhandling med fengselsbetjenter var utfordrende, og narkotiske stoffer var tilgjengelige i

fengselet. Ved løslatelse utgjorde sosial kapital nærmest et «sikkerhetsnett» for Roar: Gjennom søsteren fikk han et sted å sove, mat i kjøleskapet og hjelp i banken. For Jonas hadde «sikkerhetsnettet» derimot falt bort ved domfellelse: Familien tok avstand fra ham, og med «negativ» sosial kapital ble veien kort tilbake til «gaten». Fengselet kan utgjøre en viktig rolle i domfeltes tilbakeføringsprosess; i bakgrunnen ser vi også betydningen av familieforhold, psykososiale problemer med opphav i tidlig oppvekst og lav kulturell kapital (MacDonald et al., 2011).

Del to av analysen – kapittel fem og seks – utgjorde en analyse av en rekke hindringer den domfelte kan møte i hens tilbakeføringsprosesser, henholdsvis under og etter soning. Totalt ni hindringer ble analysert, og disse utgjorde: «soningsmodus», økt risiko- og sikkerhetsfokus, innsatt-betjent-forholdet, manglende forberedelser til løslatelse, «overgangsjokket», et komplisert velferdssystem, «negativ» sosial kapital, «gaten» og fengselets «nærvær», og behovet for å jobbe langsiktig med tilpasning. Studien stiller også spørsmål med Kriminalomsorgens forståelse av «motivasjon» i tilbakeføringsprosessen, i tillegg til å diskutere ansvars plassering ved løslatelse.

Flere deltakere beskrev konsekvensene av det de oppfattet som Kriminalomsorgens budsjettreduksjoner: et svakere rehabiliteringstilbud, færre program- og aktivitetsmuligheter, mer isolasjon og mindre individuell tilrettelegging. Fengselet griper i tillegg inn og preger livet til deltakerne: Rutiner og faste rammer setter spor, og flere beskrev seg selv som «rutinemennesker», som et resultat av soningsoppholdet. Et hovedproblem i tilbakeføringsprosessen, er soningens passiviserende effekt på den innsatte (Goffman, 1961). Den gjennomsnittlige norske fengselshabitusen synes å være utformet rundt passivitet og apati. Fengselsinstitusjonen innsnevrer valgmulighetene, og den innsatte frigjøres fra «byrden» av å ta avgjørelser. Ved løslatelse kan den innsatte slik sett være dårlig tilpasset en mer aktiv deltakelse i samfunnet: Man har tilegnet seg et handlingsmønster tilpasset fengselet fremfor dagliglivet utenfor (Bronebakk, 2012).

Balansen mellom sikkerhet og rehabilitering er et grunnleggende dilemma i Kriminalomsorgen (St. meld. nr. 37 (2007-2008), s. 94). Dette dilemmaet er også reflektert i studiens funn. Vektleggingen av kontroll og sikkerhet i fengselshverdagen kan ofte overskygge rehabiliteringshensyn. En gjennomgående kritikk blant studiens deltakere, var hvordan hverdagen var strukturert rundt sikkerhet og kontroll. Blant annet utgjør det å avdekke, kontrollere, sanksjonere og behandle rusmiddelbruk en vesentlig del av ansattes daglige arbeid i fengselet (Rye & Lundeberg, 2018, s. 20). En overvekt av sikkerhetshensyn

kan resultere i at fengselets ansatte oppmuntres til å «rette det profesjonelle blikket mot feil, mangler og tilkortkommenheter hos den enkelte straffedømte» (Fredwall, 2022, s. 251). Ved å rette oppmerksomheten mot mangler og feil ved de innsatte, fremstilles og forstås de innsatte som mulige eller sannsynlige kandidater til å begå nye lovbrudd (Fredwall, 2022, s. 252). En overvekt av sikkerhetshensyn kan «dermed være med på befeste, legitimere eller forsterke et bilde av de fengslede som fremmede og annerledes, farlige, truende og samfunnsfiendtlige» (Fredwall, 2022, s. 252). Dette bildet kan ha en innvirkning på innsattes egenoppfatning og selvbilde, slik også kriminologisk stempingsteori tilsier (Becker, 1963).

Betjentens rolle som «behandler» er heller ikke uten problemer. Fengselsbetjentens primære rolle var, ifølge flere deltakere, å utføre statlig straff og håndheve fengselets regler, en rolle som er forskjellig fra, og potensielt står i motsetningsforhold til, fengselets rehabiliterings- og behandlingsmål (Kilmer et al., 2023, s. 535). Fengselsbetjentens tosidige rolle som «vokter» og «behandler», ble derfor av noen deltakere vurdert som både motstridende og problematisk. Å «komme godt overens» med fengselsbetjenten, kan ofte være et spørsmål om tidligere erfaringer fra, og samhandling med, andre offentlige etater (Crewe, 2011b). Flere deltakere fortalte om tidligere utfordringer og dårlige opplevelser i møte med politi og barnevern, som senere kom til å farge deres samhandling med fengselsbetjenten. Andre innsatte opplevde at «fangekoden» hindret dem fra å bli for «vennlige» med fengselsbetjenten (Ricciardelli & Perry, 2016, s. 406). Innsatte kan derfor ofte møte fengselsbetjenten med mistro: «Hvis man sitter i fengsel, så har man jo ofte visse spesielle personlige egenskaper, [og] spesielt med autoriteter og litt sånt, så kan det ofte bli litt sånn ‘meg mot dem’» (Deltaker 9). For disse innsatte, er innsatt-betjent-relasjonen preget av alt fra høflig distanse til en viss antagonistisk kvalitet, snarere enn nærhet og tillit. Gatefeltet og den medfølgende gatehabitusen, gjør seg slik gjeldende i møtet med fengselsbetjenten.

Løslatelse utgjør et viktig veiskille og et mulig vendepunkt i den innsattes kriminelle karriere. Forskning viser at forberedelse til løslatelse, tilbakeføring til samfunnet og avståelse fra kriminalitet, kan utgjøre en langvarig prosess preget av mange utfordringer (Doxat-Pratt et al., 2022, s. 2-3). I fengselet kan livet på utsiden virke fremmed og ukjent, særlig om den innsatte ikke har kontroll over fremtiden ved løslatelse (Goffman, 1961). Den løslatte kan stå overfor en rekke utfordringer ved løslatelse, blant annet i form av manglende bolig og arbeid, sosialt nettverk, gjeld og økonomisk kapital (Nugent & Schinkel, 2016, s. 2). Vellykket tilbakeføring forutsetter et nært og godt samarbeid mellom flere aktører, frivillige organisasjoner og offentlige etater (Meld. St. 39 (2020–2021)). Derimot bemerket flere deltakere utfordringer

ved det å skulle etablere kontakt med ulike etater i forkant av løslatelse. Fraværende og passive betjenter, teknologiske begrensninger og lite tilstedeværelse av Nav-veiledere, var blant utfordringene deltakerne møtte i sine forberedelser til løslatelse. Funnene i denne studien viser at det ikke er bygget en tilstrekkelig «bro» (Falck, 2015) fra fengsel ut til tiltakene i de ulike offentlige etatene. Konsekvensen er at innsatte fortsatt risikerer å bli løslatt fra fengsel uten arbeid, bolig eller en mulighet til å fortsette behandlingen de har mottatt under soning.

Etter lengre tid i fengselet kan en tidligere velkjent verden virke ukjent mens det tidligere ukjente fengselssamfunnet kan føles trygt og kjent. En opplevelse av forutsigbarhet og trygghet, kan omgjøres til bekymring og urolighet i dagene før løslatelse. En rekke deltakere beskrev opplevelsen av å forlate fengselet som et «overgangssjokk» eller «krasj». Deltakerens utfordring i forhold til samfunnets tempo og mangfold, viser til et misforhold mellom habitus og sosialt miljø. I Bourdieus termer utgjør misforholdet en form for «hysterese»: En diskrepans mellom miljøet en habitus blir former eller preget i, og miljøet en befinner seg i (Bourdieu, 1977, s. 83). I dagene og ukene etter løslatelse kan dette skape vanskeligheter med å navigere rutinemessige sosiale situasjoner, og usikkerhet rundt de grunnleggende uskrevne reglene som styrer hverdagslig samhandling (Martin, 2018; McKendy & Ricciardelli, 2021). Noen deltakere ble løslatt dypt tilpasset fengselskulturen. Misforholdet mellom deres habitus og den radikale åpenheten i det bredere samfunnet gjorde livet ute vanskelig å mestre, til det punkt at disse deltakerne faktisk ønsket seg tilbake til fengselet. Som mange deltakere, beskrev de denne dynamikken ved å bruke begrepet institusjonalisering (Goffman, 1961). I dagene og ukene etter løslatelse kan det være en stor utfordring å venne seg til de grunnleggende rutinene for sosial interaksjon i et nytt miljø. I konteksten av en rask og mulig angstfremkallende sosial overgang, kan den løslatte i tillegg møte på en rekke utfordringer (Durnescu, 2017).

Flere deltakere beskrev sårbare og vanskelige møter med Nav og viste til en rekke samhandlingsutfordringer med etaten. Blant annet utgjorde økt digitaliseringen av Nav og andre velferdstilbud (Helsetilsynet, 2021), en stor utfordring. Andvig og Karlsson (2021, s. 6) poengterer at de fleste løslatte mangler grunnleggende digitalkompetanse, i tillegg til at 30 prosent av innsatte har lese- og skrivevansker. Særlig deltakerne med flere år i fengsel opplevde denne utviklingen som svært utfordrende. I møte med velferdsinstitusjonen, fremhever deltakere viktigheten av motivasjon og tålmodighet. Velferdsetatene er viktige hjelpemidler i løslattes tilbakeføringsprosess, men kan også utgjøre et hinder: Kompliserte

søknadsprosesser, lange behandlingstider og uforutsette tilbakeslag, kan føre til at mange raskt mister motivasjonen. I påvente av arbeid, bolig eller andre velferdsgoder, beskrev deltakerne en følelse av liminalitet – en opplevelse av å verken være helt ekskludert eller inkludert (J. Todd-Kvam, 2019b, s. 2). At den løslatte «holder ut» i denne fasen, i påvente av arbeid, bolig eller andre velferdstjenester, utgjør et viktig aspekt ved den innsattes avståelsesprosess. Kompliserte søknadsprosesser, vanskelig tjenestespråk og et stadig mer teknologisert velferdssystem, fører til at det er betydelige barrierer for å ta Nav i bruk for løslatte, en gruppe som vil kunne ha særlig nytte av velferdsstatens ulike tilbud.

Innsattes habitus er samtidig formet av deres liv utenfor fengselet, inkludert erfaringer fra gatefeltet. Atferdsmønstrene som har utviklet seg som en del av deres habitus, for eksempel skepsis til autoriteter, kan være vedvarende, også etter løslatelse. For deltakere med lengre tid på «gaten» og i fengslet, kan slike disposisjoner være vanskelig å forlate, selv langt ut i tilbakeføringsprosessen. Egenskaper og disposisjoner som er nyttige i gatefeltet og fengselssamfunnet, kan utgjøre en hindring for å skaffe – og enda viktigere – beholde en lønnet stilling (Caputo-Levine, 2013, s. 181). Flere deltakere var som en konsekvens av livslange erfaringer fra «gaten» og fengsel, skeptiske til andre og raske til å anta ondsinnete hensikter: De var usikre og nervøse i møtet med etater og forsiktige med å avsløre personlig informasjon. Domfelte har ofte opplevd negative spiraler av mistillit og upålitelighet tidligere i livet (Ugelvik, 2022, s. 635): Blant annet kan vold i barndommen hemme utviklingen av grunnleggende tillit og evnen til å utvise empati (Sandberg & Pedersen, 2009, s. 135). Imidlertid kan denne skepsisen og mangelen på grunnleggende tillit, være en ressurs i en gatefeltet. Mistillit og skepsis kan være egenskaper nødvendige for å «overleve gaten», som for å unngå farlige situasjoner eller politiet (Sandberg, 2008). Veien fra kriminalitet kan innebære en rekke personlige og sosialstrukturelle hindringer, fristelser og tilbakeslag, spesielt for de med en habitus preget av kriminalitet og institusjonalisering (Johnsen & Maruna, 2019, s. 117).

Tilbakeføring ble forstått forskjellig blant deltakerne: som et fjernt mål, som en tilstand de nærmet seg eller et oppnådd mål. For de deltakerne hvor kriminalitet og «gaten» hadde blitt normalisert, representerer overgangen til å akseptere «normale» samfunnsverdier og normer en nærmest total transformasjon av habitus og identitet. Transformasjonen kan utgjøre en langsom prosess, og denne prosessen kan, som Maruna (2001) påpeker, vare hele livet ut. På intervju tidspunktet, hadde deltakerne vært løslatt fra alt mellom et par måneder til åtte år. Nærmest alle hadde et positivt syn på fremtiden, særlig de deltakerne med lengre tid fra

løslatelse. Samtidig reflekterer ikke deres positive tilnærming til fremtiden, deres lange, og for mange av dem, smertefulle tilbakeføringsprosess, med tilbakeslag og tilbakefall til narkotikabruk og kriminalitet. Til tross for bedre utsikter ved intervjuets tidspunkt, fremhevet alle deltakere det kontinuerlige aspektet ved tilbakeføringsprosessen. Prosessen blir beskrevet som langsom, og må ses i sammenheng med habitusens iboende «treghet»: Habitus er varig og kan ikke endres øyeblikkelig (Shammas & Sandberg, 2015, s. 11). For mange tidligere innsatte varer «forbrytermerket» lenge etter at straffen er sonet. Chui og Cheng (2013) legger vekt på belastningen stigma kan påføre løslatte i deres tilbakeføringsprosesser: Løslatte kan bli «presset» mot «gaten», der stigma kan oppmuntre til kriminell atferd. Stigma kan medføre at løslatte blir fanget i en tilstand av liminalitet, og sette tilbakeføringsprosessen på «vent».

Domfelte står ovenfor en rekke utfordringer i deres tilbakeføringsprosesser, både under og etter soning. Tar en i betraktning at domfelte utgjør en gruppe ofte utsatt for flere former for marginalisering (Vogt, 2022, s. 205), kan vellykket tilbakeføring utgjøre en formidabel og nærmest uoverkommelig oppgave. God tilrettelegging, veiledning og forståelse, vil kunne lette tilbakeføringsprosessen og utgjøre et gode både for den domfelte, men også samfunnet som helhet. Kun med en slik forbedret veiledning og oppfølging i tilbakeføringsprosessen vil norsk kriminalomsorg kunne leve opp til forestillingen om en «straffeeksepsjonalisme».

*

En gjennomgående kritisk åre i denne studien er ideen om Kriminalomsorgens, men også den norske stats, «antistrukturelle» tilnærming til straff og tilbakeføring. Studien kritiserer Kriminalomsorgens forståelse av motivasjon i tilbakeføringsprosessen: Rehabilitering blir presentert som både «tynn» og individualistisk (J. Todd-Kvam, 2022), og indre motivasjon vektlegges i den domfeltes tilbakeføring. Egeninnsatsen den innsatte vil måtte legge ned, kan beskrives som en formidabel, nærmest uoverkommelig oppgave og kan stå i sterk kontrast til de personlige ressurser den innsatte har til rådighet (Cramer, 2014; Revold, 2015). Hvor denne motivasjonen skal komme fra, utgjør også et vesentlig spørsmål: Det kan virke som om selve motivasjonen skal være som en *deus ex machina*, som skal tre ut av og bli funnet i den innsatte selv (J. Todd-Kvam, 2020, s. 357). Ansvarsplasseringen etter løslatelse problematiseres også: Når ansvaret for oppfølging etter soning er spredt mellom ulike etater og organisasjoner, står den løslatte i praksis selv til ansvar for sin egen tilbakeføringsprosess. Dette krever at den løslatte er i stand til å ta ansvar og administrere sitt eget liv, noe som kan være vanskelig for dem med større, sammensatte problemer. Problematisering av motivasjon

og ansvarsplassering trekker studien mot en større diskusjon; individualistiske og kollektivistiske forståelser av staff, tilbakeføring, og til syvende og sist også frihet.

Innen strafferetten kan det argumenteres for at frihetspotensialet – altså at man kunne ha valgt annerledes – utgjør et premiss for skyldetablering (Flaatten, 2022, s. 78). Straffen legitimeres ved at den domfelte rent faktisk nøy en viss handlingsfrihet og dermed kunne handlet annerledes. Den domfelte er slik sett personlig ansvarlig for «sine» handlinger (Flaatten, 2022). Sosiologiens handlingsforståelse derimot, tar utgangspunkt i at menneskets handlinger også formes av omgivelsene. Aktørens påståtte handlingsfrihet må forstås og ses i lys av samfunnet denne aktøren er en del av (Flaatten, 2022, s. 79-80). Kriminologen Nils Christie (2004) argumenterte blant annet for at strafferettssystemets reduksjon av meningsmangfold og kompleksitet gjorde det uegnet til å forstå handling så vel som å forsones seg med urett. For Flaatten (2022, s. 95-96), gjenspeiler strafferetten «handlingene i sitt bilde». Handling, og dermed skyld og ansvar, reproduseres i institusjonens bilde. Sosiologen Lagasnerie hevder derfor, ifølge Flaatten, at «strafferettens form er individualiserende, og at denne individualiserende kraften står opp mot sosiologiens kollektive konstruksjoner» (2022, s. 97).

Når du først trer inn i en rettssal, undertrykkes og ignoreres helt virkeligheten om at de handlingene som blir vurdert, er bestemt av bredere sosiale kontekster. [...] Med andre ord blir enhver sosiologisk oppfatning av individene avvist og holdt på avstand.

(Lagasnerie, 2018, s. 4; min oversettelse)

For Lagasnerie representerer strafferetten og sosiologien to grunnleggende ulike forståelser av forholdet mellom samfunn og mennesket – og som en konsekvens også skyld og handling (Flaatten, 2022, s. 97). Lagasnerie (2018) argumenterer for at strafferetten konverterer sosiale krefter til indre krefter, og nedvurderer virkningen av strukturelle mekanismer. Verdenen forsvinner mer eller mindre, der alt som er eksternt blir internt. Kriminalitet er i strafferettens verden ikke en oversettelse av strukturelle forhold, men heller en eksternalisering av den domfeltes forhold til selvet (Lagasnerie, 2018, s. 117). En forlengelse av dette, viser seg i Kriminalomsorgens ensidige fokus på kognitive programmer (Skardhamar, 2002). Dette ensidige fokuset på kognitiv trening eller andre behandlingsprogrammer underkjenner den helheten mennesket lever i og overser sosiologiske forklaringer på kriminalitet (Hannah-Moffat, 2005).

Et eksempel på en «antistrukturell» tenkning omkring fattigdom og kriminalitet var en rekke omstridte utsagn fra daværende statsminister Erna Solberg i en debatt om

ungdomskriminalitet i 2017. Statsministeren synes å mene at en ikke måtte lene seg på strukturelle forklaring, fordi dette ville kunne bidra til å redusere individuelt ansvar for handlinger. «Samtidig vil jeg aldri si at fordi man er fattig, eller har utfordringer, er kriminalitet akseptabelt – eller ‘sosionomisere’ det vekk, som jeg pleier å si» (Rød & Viggan, 2017). Til tross for Solbergs beklagelse i etterkant av debatten, er hennes uttalelse en del av et større politisk bilde der sosiologiske forklaringer anses å være unnskyldninger. Lagansieres motsvar er derimot at sosiologiske årsaker er unnskyldende, og bør inkorporeres i strafferetten (Flaatten, 2022, s. 103).

En for stor vektlegging av sosialisering og mellommenneskelige relasjoner risikerer at det skapes et syn på mennesket som «oversosialisert» og uten egne handlingsevner (Flaatten, 2022, s. 101). Sosiologisk teori kan ikke brukes til å bortforklare og unnskyldte handlinger. Samtidig kan ikke individualistiske skyldforståelser brukes til å usynliggjøre det politiske ansvaret staten har for handlingers strukturelle årsaker. Ved å plassere ansvar og skyld på den domfelte, står en i fare for å skyve det utvidede ansvaret i bakgrunnen – «skylden er plassert, det utvidede politiske ansvaret forsvinner» (Flaatten, 2022, s. 106). Ved å fortrenge det utvidede politiske ansvaret, forsvinner også hendelsens transformative kraft (Flaatten, 2022, s. 106). Sosiologien åpner øynene for at det er mulig å løse samfunnsproblemer på en måte som er annerledes enn den mer ensidige individuelle ansvarliggjøringen – med påfølgende marginalisering av den innsatte – som finner sted ved bruk av fengsling (Brandmayr, 2021, s. 381). Bare en forståelsesfull tilnærming lar oss «skape kollektive og varige løsninger» for slike samfunnsproblemer og «unngå nye tragedier» (Brandmayr, 2021, s. 381).

7.1 Veien videre

Studien inngår i en serie av kritiske blikk rettet mot norsk straffegjennomføring og skandinavisk eksepsjonalisme. Et større mangfold av kvalitative studier vil kunne belyse flere sider og gå dypere inn på de utallige sosiale prosessene som kan utfordre eller hjelpe domfeltes endringsprosesser. Forskningsfelt som i dag er mer ensidig rettet mot enten fengsel eller Nav bør bringes i dialog for å tette kunnskapshull relatert til soning, løslatelse og tiden etter løslatelse.

Den økonomiske situasjonen i Kriminalomsorgen er anstrengt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2022), og betegnes i noen fengsler som kritisk (Haaland, 2023). Flere deltakere beskrev konsekvensene av Kriminalomsorgens reduserte budsjett: et svakere

rehabiliteringstilbud, færre program- og aktivitetsmuligheter, mer isolasjon og mindre individuell tilrettelegging. Konsekvensene dette kan ha på soningsløp og tiden etter løslatelse, bør dokumenteres og studeres nøye.

8.0 Litteraturliste

- Alberski, W. (2012). Selected Functions of Narrative Structures in the Process of Social and Cultural Communication. *Styles of Communication*, 4(1), 7-24.
- Alnæs, Ø. (2006). Fengsel – forbryterskole eller rehabiliteringsanstalt? Slik de innsatte opplever det. *KRUS Småskrift 1/2006* Hentet fra https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/160631/smaaskrift_1-2006.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Andersen, S. N. & Skardhamar, T. (2017). Pick a Number: Mapping Recidivism Measures and Their Consequences. *Crime & Delinquency*, 63(5), 613-635. <https://doi.org/10.1177/0011128715570629>
- Andvig, E., Bjørlykhaug, K. I. & Hummelvoll, J. K. (2019). Victims of debt after imprisonment: Experiences of Norwegians with substance use challenges. *Scandinavian Psychologist*, 6(6(e1)), 1-19. <https://doi.org/https://doi.org/10.15714/scandpsychol.6.e1>
- Andvig, E. & Karlsson, B. (2021). Samordnede velferdstjenester til personer etter soning – glippsoner og broer. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 24(3), 1-14. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2021-03-01>
- Barboza Solís, C., Kelly-Irving, M., Fantin, R., Darnaudéry, M., Torrisani, J., Lang, T. & Delpierre, C. (2015). Adverse childhood experiences and physiological wear-and-tear in midlife: Findings from the 1958 British birth cohort. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(7). <https://doi.org/doi:10.1073/pnas.1417325112>
- Barker, V. (2013). Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology*, 17(1), 5-25.
- Barry, M. (2016). On the Cusp of Recognition: Using Critical Theory to Promote Desistance Among Young Offenders. *Theoretical Criminology*, 20, 91–106.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Benson, R. (2016). Bourdieu, Pierre. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, 1-5.
- Bernburg, J. G. (2009). Labeling theory. I M. D. Krohn, A. Lizotte & G. P. Hall (Red.), *Handbook on Crime and Deviance* (s. 187-207). New York: Springer.
- Bhuller, M., Dahl, G. B., Løken, K. V. & Mogstad, M. (2018). Incarceration, Recidivism and Employment. Hentet fra <https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/handle/11250/2502761>
- Blume, L. (2002). Stigma and Social Control.
- Bostad, T. K., Sønnerland, I., H., K. & Finstad, N. L. (2023). Hverdagen i norske fengsler: Preges av frykt for mer vold og flere selvmord. Hentet 10. mai fra https://www.tv2.no/mening_og_analyse/preges-av-frykt-for-mer-vold-og-flere-selvmord/15650174/
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice* (bd. 16). New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. I G. Richardson (Red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1991a). First lecture. Social space and symbolic space: Introduction to a Japanese reading of 'Distinction'. *Poetics Today*, 12(4), 627-638.
- Bourdieu, P. (1991b). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical reason: On the theory of action* Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.

- Bourdieu, P. (2005). Habitus. I J. Hillier & E. Rooksby (Red.), *Habitus: A sense of place* (2. utg., s. 43-49). Ashgate.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brandmayr, F. (2021). Explanations and excuses in French sociology. *European Journal of Social Theory*, 24(3), 374-393. <https://doi.org/10.1177/1368431021989269>
- Brinkman, S. & Kvale, S. (2015). *InterViews : learning the craft of qualitative research interviewing* (3. utg.). London: Sage.
- Bronebakk, K. B. (2012). Frihet og fordømmer. I S. Olsen (Red.), *Virker straff?* (s. 173 - 195). Scandinavian Academic Press.
- Brown, M. & Ross, S. (2010). Mentoring, social capital and desistance: A study of women released from prison. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 43(1), 31-50.
- Bukten, A. & Stavseth, M. R. (2021). Suicide in prison and after release: a 17-year national cohort study. *European Journal of Epidemiology*, 36(10), 1075-1083.
- Bukten, A., Stavseth, M. R., Skurtveit, S., Kunøe, N., Lobmaier, P., Lund, I. O. & Clausen, T. (2016). *Rusmiddelbruk og helsesituasjon blant innsatte i norske fengsel*. Hentet fra <https://www.med.uio.no/klinmed/forskning/sentre/seraf/publikasjoner/rapporter/2016/nedlastinger/seraf-rapport-nr-2-2016-rusmiddelbruk-og-helsesituasjon-blant-innsatte.pdf>
- Bø, I. & Schiefloe, P. M. (2007). *Sosiale landskap og sosial kapital: innføring i nettverkstenkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Caputo-Levine, D. D. (2013). The yard face: The contributions of inmate interpersonal violence to the carceral habitus. *Ethnography*, 14(2), 165-185. <https://doi.org/10.1177/1466138112457299>
- Christie, N. (2004). *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Chui, W. H. & Cheng, K. K.-Y. (2013). The Mark of an Ex-Prisoner: Perceived Discrimination and Self-Stigma of Young Men after Prison in Hong Kong. *Deviant Behavior*, 34(8), 671-684. <https://doi.org/10.1080/01639625.2013.766532>
- Clark, D., Fisher, M. J. & McDougall, C. (1993). A new methodology for assessing risk in incarcerated offenders. *British Journal of Criminology*, 33, 436-448.
- Clemmer, D. (1940). *The prison Community* Christopher Publishing House.
- Cohen, S. & Taylor, L. (1981). *Psychological survival*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Cramer, V. (2014). *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler*. Oslo universitetssykehus. Hentet fra https://sifer.no/wp-content/uploads/2019/08/Forekomst_av_psykiske_lidelser_hos_domfelte_i_norske_fengsler.pdf
- Crawley, E. & Crawley, P. (2007). Understanding prison officers: culture, cohesion and conflict. I J. Bennet, B. Crewe & A. Wahidin (Red.), *Understanding Prison Staff*. Willan.
- Crewe, B. (2009). *The prisoner society: power, adaptation, and social life in an English prison*. Oxford: Oxford University Press.
- Crewe, B. (2011a). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society*, 13(5), 509-529. <https://doi.org/10.1177/1462474511422172>
- Crewe, B. (2011b). Soft power in prison: Implications for staff-prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455-468. <https://doi.org/10.1177/1477370811413805>
- Crewe, B. & Liebling, A. (2015). Staff culture, authority and prison violence. *Prison Service Journal*, 221, 9-14.

- Doxat-Pratt, S., Schliehe, A. & Laursen, J. (2022). 'Thank you for having me': The experiences and meanings of release from prison in Norway and England & Wales. *Incarceration*, 3(2).
- Durnescu, I. (2017). The Five Stages of Prisoner Reentry: Toward a Process Theory. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(8), 2195-2215. <https://doi.org/10.1177/0306624X17706889>
- Durnescu, I. (2019). Pains of Reentry Revisited. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 63(8), 1482-1498. <https://doi.org/10.1177/0306624x19828573>
- Dyb, E. & Johannessen, K. (2010). Regjeringens tilbakeføringsgaranti - en forstudie av iverksetting. *NIBR-rapport 2010*, (8).
- Elston, D. M. (2021). Survivorship bias. *Journal of the American Academy of Dermatology*.
- Ericsson, K. (2002). Fengslets tid – og livets. I B. Sætersdal & K. Heggen (Red.), *I den beste hensikt?* Oslo: Akribe forlag.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism* Princeton University Press.
- Evensen, A. L. (2019). *Fengselsbetjenten i det flerkulturelle fengselet: En sosiologisk analyse av holdninger, kunnskap og kategorisering* (Mastergradsavhandling, Institutt for sosiologi og sosialt arbeid). Universitetet i Agder. Hentet fra <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/bitstream/handle/11250/2620196/Evensen%2c%20Anne%20Lapin.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Falck, S. (2015). Tilbakeføringsgarantien som smuldret bort. Mellom kriminalomsorg og kommunale tjenester. Tiltaksbro, systematikk eller tilfeldighet? *SIRUS rapport 3/2015*. Hentet fra <https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/handle/11250/283355>
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget
- Farrall, S. & Maruna, S. (2004). Desistance-Focused Criminal Justice Policy Research: Introduction to a Special Issue on Desistance from Crime and Public Policy. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 43, 358-367. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2004.00335.x>
- Flaatten, S. (2022). "Du kunne ha valgt annerledes". I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk*. Scandinavian Academic Press.
- Frank, M. & Gilovich, T. (1989). Effect of Memory Perspective on Retrospective Causal Attributions. *Journal of personality and social psychology*, 57, 399-403. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.57.3.399>
- Fredriksen, I., Aarøy, T. A. & Tjeldflåt, G. M. (2017, 4. desember). Slår alarm om norske fengsler: – Situasjonen nærmest u håndterlig. *Bergens Tidende*.
- Fredwall, T. E. (2015a). «Alle de som sitter her, har en ny mulighet»: Perspektiver på påvirkning og utvikling av fengslede i norske høysikkerhetsavdelinger. *Psyke & Logos*, 36(1), 28-49.
- Fredwall, T. E. (2015b). *Murer og moral. En bok om straff, verdiger og fengselsbetjenter* Cappelen Damm Akademisk.
- Fredwall, T. E. (2022). Å lage gode naboer av domfelte: Rehabilitering som narrativ og problem. I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk*. Scandinavian Academic Press.
- Fridhov, I. M. & Langelid, T. (2017). Importmodellen i norsk fengselsvesen. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 104(3), 259-288. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v104i3.115050>
- Friestad, C. & Hansen, I. L. S. (2004). Levekår blant innsatte. *Fafo-rapport*, 429.

- Frimand, M. (2021, 3. februar). Dårlig samarbeid ved fengslenes rusenheter gir redusert tilbud til innsatte. *NKROP*. Hentet fra <https://rop.no/aktuelt/darlig-samarbeid-ved-fengslenes-rusenheter-gir-reduert-tilbud-til-innsatte/>
- Ghosh, S. (2005). Surveillance in Decolonized Social Space: The case of sex workers in Bengal. *Social Text*, 23(2), 55-69. https://doi.org/10.1215/01642472-23-2_83-55
- Gjeruldsen, K. & Jensen, E. (2021). «Alt er jo egeninnsats» – Kvinners vendepunkter bort fra kriminalitet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 108(1), 215–235. <https://doi.org/https://doi.org/10.7146/ntfk.v108i1.125572>
- Glaser, D. (1964). *Effectiveness of a Prison and Parole System*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* Penguin Modern Classics
- Goffman, E. (1990). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* Penguin Books.
- Goodman, L. A. (1961). Snowball Sampling. *The Annals of Mathematical Statistics*, 32(1), 148-170. Hentet fra <http://www.jstor.org/stable/2237615>
- Gottfredson, M. R. (2018). General Theory and Global Criminology: Childhood Environments, Problem Behaviors, and a Focus on Prevention. *Asian Journal of Criminology*, 13(4), 347-365.
- Graunbøl, H. M., Kielstrup, B., Muiluvuori, M.-L., Tyni, S., Baldursson, E. S., Gudmundsdottir, H., ... Lindsten, K. (2010). *Retur : en nordisk undersøgelse af recidiv blant klienter i kriminalforsorgen*. Kriminalomsorgens utdanningscenter. Hentet fra <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/160672>
- Halsey, M., Armstrong, R. & Wright, S. (2016). 'F* ck It!': Matza and the Mood of Fatalism in the Desistance Process. *British Journal of Criminology*, 57(5), 1041-1060.
- Hammer, K. (2022). Straff som endrer, men til det bedre? Refleksjoner etter seksten år som fengselsansatt. I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk*. Scandinavian Academic Press:
- Hammerlin, Y. (2009). *Selvord og selvmordsnærhet i norske fengsler: Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel* (Nr. 3/2009). Hentet fra <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/160491/KRUS-handbok3-09.pdf?sequence=1>
- Hammerlin, Y. (2010). Å bryte livet i fengsel. *Suicidologi*, 15(2), 20-29.
- Hannah-Moffat, K. (2005). Criminality, need and the transformative risk subject: Hybridizations of risk/need in penalty. *Punishment and Society*, 7, 29–51.
- Hardy, C. (2008). Hysteresis. I M. Grenfell (Red.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts* (s. 131-148). Acumen.
- Hasle, J. A. (2015). Kronikk: «En notorisk kriminell». *VG*. Hentet fra <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/WE1Ar/kronikk-en-notorisk-kriminell>
- Hellebust, M., Smith, P. S., Lundeborg, I. R. & Skilbrei, M.-L. (2021). *Lengst inne i fengselet – Kvinnelige innsatte med behov for helsehjelp*. Likestillings- og Diskrimineringsombudet. Hentet fra https://www.ldo.no/globalassets/ldo_2019/bilder-til-nye-nettsider/rapporter/lengst-inne-i-fengselet.pdf
- Helsetilsynet. (2021). «Hei, og velkommen til Nav! Gjelder det økonomisk sosialhjelp, midlertidig botilbud eller andre sosiale tjenester, tast 1». Oslo: Statens helsetilsyn.
- Helsetilsynet. (2022). Landsomfattende undersøkelse av tilgjengelighet til sosiale tjenester i Nav. Hentet 19. april 2023 fra <https://www.helsetilsynet.no/publikasjoner/tilsynsmeldingen/2022/landsomfattende-undersokelse-av-tilgjengelighet-til-sosiale-tjenester-i-nav/>

- Henderson, T.-N. Y. (2005). New Frontiers in Fair Lending: Confronting Lending Discrimination against Ex-Offenders. *New York University Law Review*, 80, 1237–1271.
- Hepsø, I. A. (2022). *Liminale glippsoner. En kvalitativ studie av overgangsfasene i norske fengsler* (Mastergradsavhandling, Institutt for sosiologi og statsvitenskap). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hjellnes, S. (2006). Totale trekk ved fengsel og fengsling. I E. Larsen (Red.), *Fengslet som endringsarena: bok for fengselsbetjenter*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hoffenigh, S. (2023, 29. mars). – Du kan tenke deg hvor fortvilende det er å ligge fastspent i belter når du er alvorlig psykisk syk eller suicidal. *Dagsavisen*.
- Hunter, B. (2011). ‘I can’t make my own future’: White-collar offenders’ anticipation of release from prison IS. Farrall, M. Hough, S. Maruna & R. Sparks (Red.), *Escape Routes: Contemporary Perspectives on Life after Punishment* (bd. 52, s. 221-239). London: Routledge.
- Huseby, P. (2020). Flere må få rusmestring i fengslene. *Nettavisen*. Hentet fra <https://www.nettavisen.no/nyheter/flere-ma-fa-rusmestring-i-fengslene/s/12-95-3423915626>
- Håkonsen, K. D. (2018, 19. desember). Stortinget vedtok å legge ned seks fengsler. 160 arbeidsplasser blir borte. *FriFragbevegelse*. Hentet fra <https://frifragbevegelse.no/aktuell/stortinget-vedtok-a-legge-ned-seks-fengsler-160-arbeidsplasser-blir-borte-6.158.602257.0e076e6849>
- Haaland, T. N. (2023, 27. februar). Frykter for fremtiden: – Ansatte kommer med klump i magen på jobb, de er redde for egen sikkerhet. *dagsavisen*. Hentet fra <https://www.dagsavisen.no/rogalandsavis/nyheter/2023/02/27/frykter-for-fremtiden-ansatte-kommer-med-klump-i-magen-pa-jobb-de-er-redde-for-egen-sikkerhet/>
- Johannessen, L. E. F., Rafoss, T. W. & Rasmussen, E. B. (2018). *Hvordan bruke teori? Nyttige verktøy i kvalitativ analyse*. Oslo.
- Johns, D. (2018). *Being and Becoming an ex-prisoner*. London: Routledge.
- Johnsen, K. & Maruna, S. (2019). Doing justice to desistance narratives. I P. Ugwudike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F. S. Taxman & C. Trotter (Red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice* (s. 116-124). New York: Routledge.
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2017). *Redusert tilbakefall til ny kriminalitet. Nasjonal strategi for samordnet tilbakeføring etter gjennomført straff 2017–2021*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/redusert-tilbakefall-til-ny-kriminalitet/id2556905/>
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2022). Regjeringen fortsetter gjenoppbyggingen av kriminalomsorgen. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/regjeringen-fortsetter-gjenoppbyggingen-av-kriminalomsorgen/id2930557/>
- Justis og beredskapsdepartementet. (2017). *Redusert tilbakefall til ny kriminalitet*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/redusert-tilbakefall-til-ny-kriminalitet/id2556905/>
- Kendall, S., Redshaw, S., Ward, S., Wayland, S. & Sullivan, E. (2018). Systematic review of qualitative evaluations of reentry programs addressing problematic drug use and mental health disorders amongst people transitioning from prison to communities. *Health & Justice*, 6(1), 4. <https://doi.org/10.1186/s40352-018-0063-8>
- Kilmer, A., Abdel-Salam, S. & Silver, I. A. (2023). “The Uniform’s in the Way”: Navigating the Tension Between Security and Therapeutic Roles in a Rehabilitation-Focused Prison in Norway. *Criminal Justice and Behavior*, 50(4), 521-540. <https://doi.org/10.1177/00938548221143536>

- Knoff, R. H. (1987). Virkninger av isolasjon i laboratorier og fengsler. *Fengselsskolen småskriftserien*, (2).
- Kriminalomsorgen. (2012). *Med ansvar for et tryggere samfunn*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.
- Kriminalomsorgen. (2021). *Verksemndsstrategi for kriminalomsorga 2021–2026*. Hentet fra <https://www.kriminalomsorgen.no/virksomhetsstrategi.583294.no.html>
- Kriminalomsorgen. (2022a). Soning for kvinner. Hentet fra <https://www.kriminalomsorgen.no/kvinnefengsler.518722.no.html>
- Kriminalomsorgen. (2022b). *Årsrapport 2021*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/b04b5cf8bb32490c990a82fd90fa05a0/arsrapport-2021.pdf>
- Kristoffersen, R. (2023). Replik: - Debatt om soningsvilkår bør handle om innsatte i høysikkerhetsfengsler. *Advokatbladet*. Hentet fra <https://www.advokatbladet.no/soningsforhold/replik-debatt-om-soningsvilkar-bor-handle-om-innsatte-i-hoysikkerhetsfengsler/193664>
- Krumsvik, R. J. (2015). *Forskningsdesign og kvalitativ metode - Ei innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Lagasnerie, G. (2018). *Judge and Punish: The Penal State on Trial*. Stanford: Stanford University Press.
- Lappi-Seppälä, T. (2012). Penal Policies in the Nordic Countries 1960–2010. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13, 85-111.
- Liebling, A. (2004). *Prisons and Their Moral Performance: a Study of Values, Quality, and Prison Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Liem, M. & Richardson, N. J. (2014). The Role of Transformation Narratives in Desistance Among Released Lifers. *Criminal Justice and Behavior*, 41(6), 692-712.
- Lorentzen, H. & Opdalshei, O. A. (1997). *Integrasjon gjennom frivillige organisasjoner*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lundeberg, I. R. (2017). Exceptional procedures? Offenders' Experiences of Procedural Justice in Re-entry Work. I T. Ugelvik & P. S. Smith (Red.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice* (s. 239–259). London: Palgrave.
- Lundeberg, I. R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L. J. Syltevik (Red.), *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 123-146). Cappelen Damm Akademisk/NOASP.
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd*, 153, 32-44.
- Lundeberg, I. R., Mjåland, K. & Rye, J. F. (2018a). Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet. I(s. 213-239).
- Lundeberg, I. R., Mjåland, K. & Rye, J. F. (2018b). Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet. I J. F. Rye & I. R. Lundeberg (Red.), *Fengslende sosiologi: Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler* (s. 213-239). Cappelen Damm Akademisk/NOASP.
- Lyngstad, T. H. & Skardhamar, T. (2013). Changes in Criminal Offending Around the Time of Marriage. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 50(4), 608–615.
- MacDonald, R., Webster, C., Shildrick, T. & Simpson, M. (2011). Paths of exclusion, inclusion and desistance IS. Farrall, M. Hough, S. Maruna & R. Sparks (Red.), *Escape Routes: Contemporary Perspectives on Life after Punishment* (bd. 52, s. 134-157). London: Routledge.
- Maguire, M. & Raynor, P. (2019). Preparing prisoners for release: Current and recurrent challenges. I P. Ugwudike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F. S. Taxman & C. Trotter (Red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice* (s. 520-532). New York: Routledge.

- Maidment, M. R. (2006). *Doing Time on the Outside: Deconstructing the Benevolent Community*. Toronto, CA: Toronto, CA: University of Toronto Press.
- Marson, S. & Powell, R. (2014). Goffman and the Infantilization of Elderly Persons: A Theory in Development. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 41, 143-158.
- Martin, L. (2018). “Free but Still Walking the Yard”: Prisonization and the Problems of Reentry. *Journal of Contemporary Ethnography*, 47(5), 671-694.
<https://doi.org/10.1177/0891241617737814>
- Martinez, D. (2009). Former Prisoners, Their Family Members, and the Transformative Potential of Support. I B. Veysey, J. Christian & D. Martinez (Red.), *How Offenders Transform Their Lives*. Devon: Willan.
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maruna, S. (2011). Reentry as a Rite of Passage. *Punishment & Society*, 13, 3-28.
<https://doi.org/10.1177/1462474510385641>
- Matthews, R. (1999). *Doing Time: An Introduction to the Sociology of Imprisonment* Palgrave Macmillan.
- Mauss, M. ([1936] 1973). Techniques of the body. *Economy and Society*, 2(1), 71-88.
- McAdams, D. P. & McLean, K. C. (2013). Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science*, 22(3), 233-238. <https://doi.org/10.1177/0963721413475622>
- McKendy, L. & Ricciardelli, R. (2021). The pains of release: Federally-sentenced women’s experiences on parole. *European Journal of Probation*, 13(1), 1-20.
<https://doi.org/10.1177/2066220320948375>
- McNeill, F. (2014). Punishment as Rehabilitation. I G. Bruinsma & D. Weisburd (Red.), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (s. 4195-4206). New York, NY: Springer New York.
- McNeill, F. (2018). Mass supervision, misrecognition and the ‘Malopticon’. *Punishment & Society*, 21(2), 207-230. <https://doi.org/10.1177/1462474518755137>
- Meld. St. 34 (2020–2021). *Sammen mot barne-, ungdoms- og gjengkriminalitet*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/d49ad5d168fc46b0bf0f4be0830d2169/no/pdfs/stm202020210034000dddpdfs.pdf>
- Meld. St. 39 (2020–2021). *Kriminalomsorgsmeldingen – fremtidens kriminalomsorg og straffegjennomføring* (Meld. St. 39 (2020–2021)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/86e5b47b2b1a4c91a4f68be3153177b6/no/pdfs/stm202020210039000dddpdfs.pdf>
- Minke, L. K. (2012). *Fængslets indre liv*. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Mjåland, K. (2015). *Makt, legitimitet og motstand: En etnografisk analyse av rus og rehabilitering i et norsk fengsel*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Mjåland, K. & Ugelvik, T. (2021). Straff, risiko og omdømme. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 38(3), 219-232. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2021-03-05>
- Moss, P. & Tilly, C. (1996). Soft skills and race: An investigation of black men’s employment problems. *Work and Occupations*, 23(3), 252–276.
- NAOB. (2023). Rehabiliterere. Hentet 21.02.23 fra <https://naob.no/ordbok/rehabiliterere>
- Nelson, M., Deess, P. & Allen, C. (2011). The First Month Out: Post-Incarceration Experiences in New York City. *Federal Sentencing Reporter*, 24(1), 72-75.
<https://doi.org/10.1525/fsr.2011.24.1.72>
- Nelson, M. K. & Garey, A. I. (Red.). (2009). *Who’s watching? Daily practices of surveillance among contemporary families* Vanderbilt University Press.
- Norges institusjon for menneskerettigheter. (2022). Isolasjon i fengsel. Hentet 30.04 2023 fra <https://www.nhri.no/2022/isolasjon-i-fengsel/>

- Norheim, H. J. (2023, 3. mars). Kriminalomsorgen må kutte – fengsel frykter for sikkerheten. *NRK*.
- Norvoll, R. (Red.). (2002). *Samfunn og psykiske lidelser: Samfunnsvitenskapelige perspektiver - en introduksjon* Gyldendal akademisk.
- NTB. (2019). Kriminalomsorgen mener ostephøvelkutt kan få alvorlige konsekvenser. Hentet 15. oktober fra <https://www.abcnyheter.no/nyheter/norge/2019/10/15/195618668/kriminalomsorgen-mener-ostehovelkutt-kan-fa-alvorlige-konsekvenser>
- Nugent, B. & Schinkel, M. (2016). The pains of desistance. *Criminology & Criminal Justice*, 16(5), 568-584. <https://doi.org/10.1177/1748895816634812>
- Ousey, G. C. & Lee, M. R. (2012). 352 Community, Inequality, and Crime. I F. T. Cullen & P. Wilcox (Red.), *The Oxford Handbook of Criminological Theory* (s. 0). Oxford University Press.
- Petrich, D. M., Pratt, T. C., Jonson, C. L. & Cullen, F. T. (2021). Custodial Sanctions and Reoffending: A Meta-Analytic Review. *Crime and Justice*, 50, 353-424. <https://doi.org/10.1086/715100>
- Pratt, J. (2008a). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism. *The British Journal of Criminology*, 48(2), 119-137.
- Pratt, J. (2008b). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess: Part II: Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future? *British Journal of Criminology*, 48.
- Prieur, A. (2006). En teori om praksis. I A. Prieur & C. Sestoft (Red.), *Pierre Bourdieu : en introduksjon* (s. 23-70). København: Hans Reitzels Forlag.
- Quinn, K. (2021). Dispositions that matter: Investigating criminalized women's resettlement through their (trans)carceral habitus. *Criminology & Criminal Justice*, 23(1), 20-38. <https://doi.org/10.1177/17488958211017371>
- Revdal, M. K. (2015). *Innsattes levekår 2014*. SSB. Hentet fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/attachment/244272?ts=150b8c1bce0>
- Revdal, M. K. (2016). Innsatt og utsatt. *Samfunnsspeilet*, 2/2016. Hentet fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/attachment/269520?ts=1554d9fe748>
- Ricciardelli, R. & Perry, K. (2016). Responsivity in Practice: Prison Officer to Prisoner Communication in Canadian Provincial Prisons. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 32(4), 401-425. <https://doi.org/10.1177/1043986216660004>
- Riksrevisjonen. (2009). *Riksrevisjonens oppfølging av forvaltningsrevisjoner som er behandlet av Stortinget* (Dokument 3:1 (2009–2010)). Hentet fra https://kudos.dfo.no/files/c99/c993d9980486fa2cecc1ac5589db9b89a2339dbd241d99c366aa3a7ccaa59528/Dokument_3_1_2009_2010.pdf
- Riksrevisjonen. (2022). *Undersøkelse av helse-, opplærings- og velferdstjenester til innsatte i fengsel* (Dokument 3:4 (2022–2023)). Hentet fra <https://www.riksrevisjonen.no/globalassets/rapporter/NO-2022-2023/helse-opplarings-og-velferdstjenester-til-innsatte-i-fengsel.pdf>
- Ringdal, K. (2007). *Enhet og mangfold: samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rojek, C. (1999). Abnormal Leisure: Invasive, Mephitic and Wild Forms. *Society and Leisure*, 22, 21-37. <https://doi.org/10.1080/07053436.1999.10715574>
- Rose, D. & Clear, T. (2001). Incarceration, Reentry and Social Capital: Social Networks in the Balance.

- Rowe, A. (2011). Narratives of self and identity in women's prisons: Stigma and the struggle for self-definition in penal regimes. *Punishment & Society*, 13(5), 571-591. <https://doi.org/10.1177/1462474511422151>
- Rua, M. & Smith, P. S. (2019). *Isolasjon : et fengsel i fengselet* (1. utgave. utg.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Rye, J. F. & Lundeberg, I. R. (2018). Sosiologi, samfunn og fengsler. I J. F. Rye & I. R. Lundeberg (Red.), *Fengslende sosiologi*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP.
- Rød, S. & Viggen, E. D. (2017). Sosionomer krever unnskyldning fra Erna Solberg. Hentet fra <https://fontene.no/nyheter/sosionomer-krever-unnskyldning-fra-erna-solberg-6.47.499034.8eaffaa6c3>
- Sandberg, S. (2008). Street Capital. Ethnicity and violence on the streets of Oslo. *Theoretical Criminology*, 12, 153-171. <https://doi.org/10.1177/1362480608089238>
- Sandberg, S. (2016). The importance of stories untold: Life-story, event-story and trope. *Crime, Media, Culture*, 12(2), 153-171. <https://doi.org/10.1177/1741659016639355>
- Sandberg, S. & Pedersen, W. (2009). *Street Capital: Black Cannabis Dealers in a White Welfare State* Bristol University Press.
- Schlager, M. D. (2018). Through the Looking Glass: Taking Stock of Offender Reentry. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 34(1), 69-80. <https://doi.org/10.1177/1043986217750443>
- Scott, D. & Flynn, N. (2014). *Prisons and Punishment: The Essentials*. London: Sage.
- Shammas, V. L. (2014). The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island. *Punishment & Society*, 16, 104-123. <https://doi.org/10.1177/1462474513504799>
- Shammas, V. L. (2015). The Rise of a More Punitive State: On the Attenuation of Norwegian Penal Exceptionalism in an Era of Welfare State Transformation. *Critical Criminology*, 24, 57-74.
- Shammas, V. L. (2018). Bourdieu's Five Lessons for Criminology. *Law and Critique*, 29(2), 201-219. <https://doi.org/10.1007/s10978-017-9218-3>
- Shammas, V. L. & Sandberg, S. (2015). Habitus, capital, and conflict: Bringing Bourdieusian field theory to criminology. *Criminology and Criminal Justice*, 16. <https://doi.org/10.1177/1748895815603774>
- Sivilombudsmannen. (2019a). *BESØKSRAPPORT: Oslo fengsel 19.–22. november 2018*. Hentet fra <https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2019/06/Oslo-fengsel-%E2%80%93-93-bes%C3%B8ksrapport.pdf>
- Sivilombudsmannen. (2019b). Særskilt melding til Stortinget om isolasjon i norske fengsler. *Dokument 4:3 (2018/19)*. Hentet fra https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2019/06/SOM_S%3%A6rskilt-melding_WEB.pdf
- Skardhamar, T. (2002). *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. Universitetet i Oslo.
- Skardhamar, T. & Telle, K. (2009). Livet etter soning - hindrer arbeid tilbakefall? *Samfunnsspeilet*, 2009/4. Hentet fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/livet-etter-soning-hindrer-arbeid-tilbakefall>
- Skardhamar, T. & Aase, K. N. (2014). *Desistance from Crime: How Much Can Be Explained by Life Course Transitions?* SSB. Hentet fra https://ssb.brage.unit.no/ssb-xmlui/bitstream/handle/11250/2627676/DP791_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SSB. (2022). Fengslinger. Hentet fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/fengslinger>
- St. meld. nr. 37 (2007-2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. Hentet fra

- <https://www.regjeringen.no/contentassets/d064fb36995b4da8a23f858c38ddb5f5/no/pdfs/stm200720080037000dddpdfs.pdf>
- Swartz, S. (2011). 'Going deep' and 'giving back': Strategies for exceeding ethical expectations when researching amongst vulnerable youth. *Qualitative Research*, 11, 47-68. <https://doi.org/10.1177/1468794110385885>
- Swedberg, R. (2018). How to use Max Weber's ideal type in sociological analysis. *Journal of Classical Sociology*, 18(3), 181-196. <https://doi.org/10.1177/1468795x17743643>
- Säfvenbom, R. (2008). Å takle tiden som blir til overs. I G. R. Fodstad (Red.), *Aktuelt for kriminalomsorgen. Tema: Fritid – med vekt på fysisk aktivitet*. Oslo: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning.
- Teymoori, A., Bastian, B. & Jetten, J. (2017). Towards a Psychological Analysis of Anomie. *Political Psychology*, 38(6), 1009-1023.
- Thommessen, J. K. (2023, 30. mars). Praksisen i fengsel var menneskerettsbrudd – ingen har kartlagt hvor mange som er ofre. *NRK*.
- Tilbakeføring. (2018). Om rusmestringsenhetene. Hentet fra <https://xn--tilbakefring-2jb.no/innsikt/om-rusmestringsenhetene/>
- Tjora, A. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (4. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Todd-Kvam, J. (2019a). Bordered penal populism: When populism and Scandinavian exceptionalism meet. *Punishment & Society*, 21(3), 295-314. <https://doi.org/10.1177/1462474518757093>
- Todd-Kvam, J. (2019b). An Unpaid Debt to Society: How 'Punishment Debt' Affects Reintegration and Desistance From Crime in Norway. Hentet fra <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/73075/2/Todd-Kvam%2B2019%2B-%2BAn%2Bunpaid%2Bdebt%2Bto%2Bsociety%2BAM%2Bversion.pdf>
- Todd-Kvam, J. (2020). Probation practice, desistance and the penal field in Norway. *Criminology & Criminal Justice*, 22(3), 349-366. <https://doi.org/10.1177/1748895820953192>
- Todd-Kvam, J. (2022). Penal Welfarism and Rehabilitation in Norway: Ambitions, Strengths and Challenges. I M. Vanstone & P. Priestley (Red.), *The Palgrave Handbook of Global Rehabilitation in Criminal Justice* (s. 467-483). Cham: Springer International Publishing.
- Todd-Kvam, J. & Todd-Kvam, M. (2022). Talking Good: Analysing Narratives of Desistance in Norway. *The British Journal of Criminology*, 62(4), 914-930. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab087>
- Todd-Kvam, J. & Ugelvik, T. (2019). Rehabilitation and re-entry in Scandinavia. I P. Ugwudike, H. Graham, F. McNeill, P. Raynor, F. S. Taxman & C. Trotter (Red.), *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice* (s. 167-178). New York: Routledge.
- Ugelvik, T. (2022). The Transformative Power of Trust: Exploring Tertiary Desistance in Reinventive Prisons. *The British Journal of Criminology*, 62(3), 623-638. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab076>
- Viggen, E. D. (2022, 03. juli). Ansatte i Fengsels-Norge frykter for sikkerheten til sine kollegaer og de innsatte. *FriFagbevegelse*. Hentet fra <https://frifagbevegelse.no/nffmagasinet/ansatte-i-fengselsnorge-frykter-for-sikkerheten-til-sine-kollegaer-og-de-innsatte-6.158.886152.752c26ea7c>
- Vogt, D. C. (2022). Straff og sosial urettferdighet. I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk*. Scandinavian Academic Press.
- Wacquant, L. (2005). Habitus. I J. Becket & Z. Milan (Red.), *International Encyclopedia of Economic Sociology*. London: Routledge.

- Wacquant, L. (2013). Homines in Extremis: What Fighting Scholars Teach Us about Habitus. *Body & Society*, 20(2), 3-17.
- Wacquant, L. (2016). A concise genealogy and anatomy of habitus. *The Sociological Review*, 64, 64-72.
- Walderhaug, M. F. (2019). Tilstedeværende likeverd i møte med den innsatte. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.), *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge* (s. 261-277). Bergen: Fagbokforlaget.
- Warr, J. (2019). 'Always gotta be two mans': Lifers, risk, rehabilitation, and narrative labour. *Punishment & Society*, 22(1), 28-47. <https://doi.org/10.1177/1462474518822487>
- Weaver, B. (2013). Co-producing desistance. I D. I. & M. F. (Red.), *Understanding Penal Practice* (s. 193–205). London: Routledge.
- Western, B. (2018). *Homeward: Life in the Year After Prison* New York: Russell Sage Foundation.
- Widmer, S. & Albrechtslund, A. (2021). The ambiguities of surveillance as care and control: Struggles in the domestication of location-tracking applications by Danish parents. *Nordicom Review*, 42(s4), 79-93. <https://doi.org/doi:10.2478/nor-2021-0042>
- Zamble, E. & Porporino, F. J. (1988). *Coping, Behavior and Adaptation in Prison Inmates*. New York: Springer.
- Øvrelid, B. (2018). Profesjonsidentitetens vilkår. Sosialt arbeid i Nav. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 21(2), 103–118. Hentet fra <https://www.idunn.no/doi/10.18261/issn.2464-3076-2018-02-02>
- Aakvaag, C. (2008). Pierre Bourdieu: En konfliktteoretisk syntese. I *Moderne sosiologisk teori*. Oslo: Abstrakt.
- Aarseth, H., Layton, L. & Nielsen, H. B. (2016). Conflicts in the Habitus: The Emotional Work of Becoming Modern. *The Sociological Review*, 64(1), 148-165. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12347>

Vedlegg

Vedlegg A: Intervjuguide tidligere innsatte

1. Hvor lenge siden er det siden du sist sonet straff?
2. Og hvor lang tid om jeg kan spørre, sonet du?
3. Hvordan opplevde du de første dagene etter løslatelse?
 - Følte du deg ferdig «sonet»? Følte du deg fri?
 - Føler du deg endret?
 - Føltes overgangen «stor»?
 - Følte du deg som en del av «samfunnet»? Akseptert?
4. Tilrettela fengselsvesenet tilstrekkelig for denne overgangen?
5. Hvordan har du følt kommunens oppfølging i etterkant av løslatelse har vært?
6. Hva kunne gjort overgangen fra fengsel til løslatelse lettere?
7. Endret du deg noe iløpet av fengselstiden?
 - Hvordan opplevde du å være i fengsel?
 - Og føler du denne tiden har endret deg?
8. Hadde du jobb klar ved løslatelse?
 - Hvis så, hva slags betydning hadde dette for deg?
9. Hvordan oppleves hverdagen i dag?
10. Har du spørsmål? Eller annet du vil tildele?

Vedlegg B: Samtykkeerklæring tidligere innsatte

Vil du delta i forskningsprosjektet

” Smertene ved løslatelse - en kvalitativ studie av utfordringene ved overgang fra fengsel til frihet ”?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å kartlegge utfordringer tidligere innsatte møter ved løslatelse. I dette skrivet gir jeg deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Forskningsprosjektet blir gjennomført i forbindelse med masterstudie, og vil bli levert som masteroppgave våren 2023. Innsamling av data og intervjuer vil foregå høsten/vinteren 2022. Formålet med studien er å undersøke tidligere innsattes utfordringer med overgangen fra fengsel til løslatelse. Overgangen oppfattes som en særlig sårbar periode, og forskning på området blir viktig med formål å fremtidig redusere utfordringene ved overgangen. For å undersøke utfordringene ved løslatelse, og overgangen til frihet, vil jeg intervju 10-15 tidligere innsatte, med formål å kartlegge deres erfaringer ved overgang fra fengsel til løslatelse. Temaer som sysselsetting, sosialt nettverk og støtte vil i denne sammenheng være viktige å undersøke.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Universitet i Agder, samfunnsvitenskapelig fakultet er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

For å få kontakt med tidligere innsatte, valgte jeg å kontakte frivillige organisasjoner som jobber med løslatte. Dette gjelder blant annet organisasjoner som *Wayback* og *Nettverk etter soning*. Gjennom organisasjonenes tillatelse, har en rekke tilfeldige blitt tilbudt muligheten til å bli intervjuet i sammenheng med studien.

Utvalgte gjelder alle tidligere innsatte som ved intervjuets tidspunkt er ferdig sonet (gjelder også prøveløslatelse).

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i prosjektet, innebærer det å delta i et personlig intervju. Intervjuets lengde vil være avhengig av svardybden, men vil antageligvis vare mellom 15 minutter og en time. Intervjuet vil inneholde spørsmål om yrkesliv, sosialt nettverk, overgangen til løslatelse, i tillegg til andre temaer. Lydopptak vil være i bruk under intervjuet, og vil brukes med det formål å fange opp alle viktige opplysninger.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Å trekke seg fra deltakelse vil på ingen måte påvirke ditt forhold til organisasjonen jeg kom i kontakt med deg gjennom.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

Ved behandlingsansvarlig institusjon, vil bare jeg (Oscar Myrmell) og min veileder (Victor Shammas), ha tilgang til opplysningene ved din eventuelle deltakelse i studien. Navnet og kontaktopplysningene dine vil jeg erstatte med en kode som lagres på egen navneliste adskilt fra øvrige data – det vil sikre at opplysninger fra intervjuet ikke vil kunne kobles til deg. I tillegg, vil datamaterialet bli fortløpende lagret på UiAs forskningsserver, dette for å sikre opplysninger fra intervjuet.

Ved publikasjon av studien, vil data bli anonymisert, og deltakerens identitet bli sikret – det vil si, deltakeren vil ikke kunne gjenkjennes i publikasjonen. Dette gjøres gjennom å endre vedkommens navn, i tillegg til å bruke brede kategorier fremfor presise opplysninger (for eksempel, ikke skrive at vedkommende er 35, men i alderskategorien 25 til 40.)

Hva skjer med personopplysningene dine når forskningsprosjektet avsluttes?

Prosjektet vil etter planen avsluttes ved innlevering av masteroppgaven, 31.05.23. Etter prosjektslutt vil datamaterialet med dine personopplysninger anonymiseres. Det vil si, at informasjon som kan spores tilbake til deg, vil bli endret. Dette gjøres for eksempel ved å endre navn, lokalisasjon, alder, i tillegg til andre opplysninger. Lydopptak vil bli slettet ved innlevering av masteroppgaven.

Anonymiserte opplysninger vil ikke bli slettet, men lagres for å kunne gjenbrukes til eventuell senere forskning.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra *Universitetet i Agder, samfunnsvitenskapelig fakultet* har Personverntjenester vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- *Universitetet i Agder, samfunnsvitenskapelig fakultet* ved Oscar Myrmell, tlf: 41325443 og mail: oscar17@uia.no
- Veileder for studien Victor Andreas Lund Shammass, kan nåes ved mail: victor.shammass@uia.no og tlf: 38141718
- Vårt personvernombud: Trond Hauso, mail: personvernombud@uia.no

Hvis du har spørsmål knyttet til Personverntjenester sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- Personverntjenester på epost (personverntjenester@sikt.no) eller på telefon: 53 21 15 00.

Med vennlig hilsen

Oscar Myrmell

(Forsker/veileder)

Victor Shammass

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet *Smertene ved løslatelse - en kvalitativ studie av utfordringene ved overgang fra fengsel til frihet*, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i personlig intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg C: NSD-godkjenning

Referansenummer	Vurderingstype	Dato
680082	Standard	25.08.2022

Prosjektittel

Smertene ved løslatelse - en kvalitativ studie av utfordringene ved overgang fra fengsel til frihet

Behandlingsansvarlig institusjon

Universitetet i Agder / Fakultet for samfunnsvitenskap / Institutt for sosiologi og sosialt arbeid

Prosjektansvarlig

Victor Andreas Lund Shammass

Student

Oscar Myrmell

Prosjektperiode

19.09.2022 - 31.05.2023

Kategorier personopplysninger

- Alminnelige
- Straffedommer eller lovovertrедelser

Lovlig grunnlag

- Samtykke (Personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a)
- Samtykke (Personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a, jf. art. 10)

Behandlingen av personopplysningene er lovlig så fremt den gjennomføres som oppgitt i meldeskjemaet. Det lovlige grunnlaget gjelder til 31.05.2023.

Kommentar

OM VURDERINGEN

Personverntjenester har en avtale med institusjonen du forsker eller studerer ved. Denne avtalen innebærer at vi skal gi deg råd slik at behandlingen av personopplysninger i prosjektet ditt er lovlig etter personvernregelverket.

Personverntjenester har nå vurdert den planlagte behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at behandlingen er lovlig, hvis den gjennomføres slik den er beskrevet i meldeskjemaet med dialog og vedlegg.

VIKTIG INFORMASJON TIL DEG

Du må lagre, sende og sikre dataene i tråd med retningslinjene til din institusjon. Dette betyr at du må bruke leverandører for spørreskjema, skylagring, videosamtale o.l. som institusjonen din har avtale med. Vi gir generelle råd rundt dette, men det er institusjonens egne retningslinjer for informasjonssikkerhet som gjelder.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle alminnelige personopplysninger og personopplysninger om straffedommer og lovovertridelser frem til 31.5.2023.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 nr. 11 og 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse, som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake.

For alminnelige personopplysninger vil lovlig grunnlag for behandlingen være den registrertes samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a.

Behandlingen av personopplysninger om straffedommer og lovovertridelser er basert på uttrykkelig samtykke fra den registrerte, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a og art. 9 nr. 2 a, jf. art. 10, jf. personopplysningsloven § 11, jf. § 9.

PERSONVERNPRINSIPPER

Personverntjenester vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet.

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Vi vurderer at informasjonen om behandlingen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18) og dataportabilitet (art. 20).

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

Personverntjenester legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

Ved bruk av databehandler (spørreskjemaleverandør, skylagring, videosamtale o.l.) må behandlingen oppfylle kravene til bruk av databehandler, jf. art 28 og 29. Bruk leverandører som din institusjon har avtale med.

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må prosjektansvarlig følge interne retningslinjer/rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER

Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til oss ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring, oppfordrer vi deg til å lese om hvilken type endringer det er nødvendig å melde:

<https://www.nsd.no/personverntjenester/fyll-ut-meldeskjema-for-personopplysninger/meld-enderinger-i-meldeskjema>

Du må vente på svar fra oss før endringen gjennomføres.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

Vi vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Kontaktperson hos oss: Lasse Raa

Lykke til med prosjektet!